

אני קהלת

פסיכולוג פילוסוף משורר

אורי ורניק

© הזכויות שמורות למחבר
הוצאת כרמל, 1998

אני קהלת

פסיכולוג פילוסוף משורר

אורי ורניק

© הזכויות שמורות למחבר
יצא בהוצאת כרמל, 1998

התוכן

שער ראשון.....3

שער שני.....6

מחברת ראשונה

דעת קהלת.....9

פרק א' אופיה של המגילה ומשמעות שמה.....10

פרק ב' ימיו עולמו ותולדותיו של האחד.....13

פרק ג' בין מינות לקדושה - צירופו של הספר לתנ"ך.....23

פרק ד' הרועה הנעלם.....23

פרק ה' חוכמת החיים של קהלת.....28

פרק ו' בני-שיח וקרובים ברוח.....41

מחברת שניה

קהלת החדשה.....53

מבוא.....54

מימרה ראשית.....57

סדר ראשון : תחת השמש.....58

סדר שני : תחת השמיים.....60

סדר שלישי : עניין לענות בו.....65

סדר רביעי : דברי אמת.....68

סדר חמישי : דברי חפץ.....69

סדר שישי : עת ופגע יקרה את כולם.....73

סדר שביעי : החיים יודעים שימותו.....75

מימרת נעילה.....78

אחרית דבר.....79

מחברת שלישית

פשר קהלת.....80

מבוא.....81

פתיח ומימרה ראשית.....84

סדר ראשון : תחת השמש.....85

89.....	סדר שני : תחת השמיים.....
99.....	סדר שלישי : עניין לענות בו.....
108.....	סדר רביעי : דברי אמת.....
113.....	סדר חמישי : דברי חפץ.....
129.....	סדר שישי : עת ופגע יקרה את כולם.....
134.....	סדר שביעי : החיים יודעים שימותו.....
141.....	מימרת נעילה ואחרית-דבר.....
144.....	מקורות.....

שער ראשון

בספר שלא בבחיים, את ההקדמה כותבים אחרי הסיום. אין זו לי הפעם הראשונה לכתוב דברי-פתיחה. כבר הייתי שם, כבר כתבתי הקדמה, כבר סיימתי את כתב-היד (ראו שער שני) והנה אחרי התנתקות מקהלת, אני חוזר ושוב מתחיל. כמעט חושש, פן אגרר שוב לסבב נוסף בעולמו של קהלת; סקרן לדעת מה בכל זאת יתגלה לי עוד. אני משער שעוד לא תמו השינויים. בספר בדיוק בבחיים, אינך יודע עד הסוף, איך יראה דבר.

אם אשאיר על מקומן את שתי ההקדמות בספר, תהיה זאת 'מקריית' יפה, שכן גם בספר קהלת מופיעות שתי פתיחות. אני חוזר שוב לדברי פתיחה, כי קשר בין אנשים גורלו נקבע לרוב, בדקות הראשונות למפגש. כך גם בין מחבר וקוראיו. ואני בא למפגש עם משאלות ועם חששות. משאלות: הייתי כל כך רוצה לכתוב על דברים עמוקים בקלילות; להתקבל על הדעת מבלי להיות יבש, מתנשא ודבק בפרטי-פרטים. לחשוף את גדולת קהלת - ולא להישמע ככרוז חוצות; לפתות אתכם בפרוט ההשלכות והיתרונות של הספר - אך לאפשר לכם לגלותם בעצמכם.

חששות: ידוע אדע כי ספר זה נועד למעטים, אלה המוכנים להתעמק, אשר פעם כונו "קוראים משכילים". יהיו מכם שינטשוהו, כי אין הוא פופולרי די. אחרים יתעלמו ממנו, כי אין בו סממנים של מחקר אקדמי, כהערות שולים ומראי מקומות.

במבוא לספר מסוג זה, מבטיחים לקוראים הרים וגבעות: הקץ לסבל! תשתנו, תהיו מאושרים, תצליחו בכל אשר תיפנו. אולם המירב שיוכל לקרות אתכם הוא, שתפסיקו לחפש ספרים כאלה. שתפסיקו להיות תלמיד שנפקחו עיניו לראות. אולי תשארו כפי שהייתם תמיד, אבל בכל זאת שונים במשהו, והמשהו האחר הזה, יהיה פנימי מאד. האם גם אתם מרגישים אי-נוחות מסוימת בשימוש במילים 'נפש', או 'נשמה'? קהלת היה אומר, שהשינוי הוא בלב. ובכל זאת, לא אופתע אם למרות הנאמר כאן, תשייכו הצלחות, שם בעולם האמיתי, לתורתו של קהלת המורה הנעלים.

אולי במקום לדבר על קהלת אומר משהו עלי ועל דרכי אליו. אם כל ספר אינו אלא אוטוביוגרפיה של מחברו, הדבר נכון גם כשמדובר, כפי שבאן, בספר על ספר: נכון לו (לקהלת) ונכון לי. הרעיון הזה יחזור עוד בגוף הספר, ואני אומר זאת כדי להרגיל אתכם לעובדה כי מדי-פעם אחזור על עצמי. אמנם כל פעם בהקשר שונה, ובדרך כלל לא במקרה. כן, בחיים אנחנו חוזרים על עצמנו.

גיליתי את קהלת בשיעורי התנ"ך בבית הספר. איני זוכר שלימדו אותו ממש. השיעורים הללו היו לרוב יגעים. במקום להקשיב למורה, הייתי מעלעל בספר, וכך מצאתיו. חזרתי אליו מדי פעם וחשתי כלפיו חיבה, שעל טיבה לא עמדתי עדיין. מספר שנים אחר-כך, אני זוכר את אחותי - מוסיקאית מחוננת, יושבת ליד הפסנתר ומחברת לחן לשורות הפותחות את הספר. הייתה זו מנגינה סוחפת, חוזרת על עצמה ומתנגנת. משהו פשוט-מורכב, עצוב-שמח, בסגנון ג'ז - קלאסי.

יום אחד מצאתי בחנות ספרים משומשים, ספר-כיס אמריקאי בשם *The Practical Cogitator* (ההוגה המעשי). כותרת המשנה היא 'אסופה לאנשים חושבים', אותה ערכו בתקופת מלחמת העולם ה-ו, צ'ארלס קורטיס הבן ופריס גרינסלט. השניים אספו קטעים ממיטב כתבי ההגות, למען יוכלו חיילים שוחרי דעת בחזית, לעיין בהם ברגעי הפנאי המעטים שלהם. בספר זה קראתי באנגלית שני דפים מתוך קהלת, אשר הממו אותי. אנו יצורים של הרגל, המסוגלים לשמוע ולא להקשיב, להביט ולא לראות. פתאום חל שינוי קל - אותם הדברים בשפה אחרת, במיקום שונה - ואנו נפתחים לקלוט. האיש הזה קהלת, דבר אלי ונגע בי.

העורכים הוסיפו בסיום את ההערה הבאה: "זהו תרגומו של מוריס יאסטרוב, לא הגרסה המוסמכת, והוא עשוי, לדבריו, מהמסמך המקורי של קהלת, המשוקם והמקולף מתוספות מאוחרות יותר של פרשנים חסודים, שמטרתם הייתה לקזז את אופיו הבלתי-אורתודוכסי של הספר המקורי". שני הדפים האלה החזירו אותי לקהלת שבתנ"ך. יאסטרוב (אשר אודותיו לא הצלחתי לצערי לגלות מידע נוסף) הצביע על הכוון, ואני המשכתי והרחקתי לכת בו. כשלוש שנים חייתי עם מאתיים עשרים ושניים פסוקי ספר קהלת - וסימנו "מה שהיה **כבר** נקרא שמו", אפשר לאמור כי נאבקתי בהם.

אני אחד מאותם למדנים חובבים, שאינם שייכים למוסד אקדמי. כאלה החוקרים בזמנם הפנוי נושא המעניין אותם, המפרסמים מדי פעם בעיתונות המקצועית מאמרים שלא מעניקים קידום או תהילה. במאמר הראשון שלי, שהופיע בכתב-עת להיסטוריה של הדתות, עסקתי בניתוח פסיכולוגי של הברית-החדשה. הפעם אני חוזר לדרוש בכתוב. לא למדתי מדעי הדתות ואיני מומחה לתנ"ך. איני קורא גרמנית, ורבות נכתב על קהלת בשפה זאת. לעומת זאת התברכתי לדעתי, במשהו שאין מילה עברית לתארו - Serendipity (גילוי דברים בעלי עניין, במקרה ובאופן בלתי-צפוי). מקור המילה באגדה על שלושה נסיכים מסרנדיפ). בהגיעי לשלב הסיכום והכתיבה, אני נוהג, יותר נכון מוכרח, לקרוא ולעיין במקביל בספרים שלכאורה לא שייכים כלל לנושא. להפתעתי, תוך כדי כך הדברים מתארגנים להם, ואני מוצא פירורי מידע חדשים, העשויים לתת את הרושם כי היקף ידיעותי רחב ממה שהוא באמת.

ארשה לעצמי לפנות אליך במסע המשותף שלנו בהרבה קולות, פעם כאדם פרטי, פעם כפרשן, פעם כיועץ לאנשים. אולם בסופו של דבר, אהיה מורה-הדרך שלך בהכרות עם קהלת. לצערי, עדיין יש צורך להעיר כי במסע זה, בפנותי לקוראים - אשתמש פעם בלשון נקבה, פעם בלשון זכר, כאשר אני מכוון לשני המינים גם יחד. מורי-דרך סובלים מכמה מחלות מקצועיות: או שהם שותקים ולא מצליחים להוסיף עניין משלהם, או שאינם מפסיקים לדבר ולדבר. חלקם רשמיים ומרוחקים מדי, אחרים מתלוצצים וטופחים לך מיד על השכם. מי ייתן והרמס, שליח האלים אשר סנדליו מכונפות - יגן עלי מכל הפגעים האלה. תעלומות ופרשנות נגזרים משמו (הרמטיות, הרמנויטיקה), אך הוא גם אל הסוחרים, הכייסים ומורי-הדרך. בתקווה זאת אפשר לעבור להקדמה השנייה.

ש ע ר ש נ י

קשה שלא להבחין, מיד בהכרות ראשונית, בשונותו של קהלת. שונה הוא מספרי התנ"ך האחרים - בשפתו, בסגנונו וברעיונותיו. זרותו משתמרת וממשיכה לקסום לנו גם בהתוודעות מעמיקה יותר. אפשר למצוא בספר כמה וכמה ביטויים סתומים, תעלומות וסתירות פנימיות. היה מי שפרסם מאמר על אודותיו בשם 'חידת הספינקס'. והחידה ראויה היא לענות בה, ללא פתרון פשוט, אך עם תגליות הרבה.

תוכלו למצוא כאן קהלת שלא ידעתם עד כה. היצירה הקצרה, בת שנים-עשר הפרקים, המצויה בביתם של רוב האנשים, נפרטה ברבות הימים למעות קטנות של ביטויים שחוקים, וכוסתה בשכבות עבות של עריכות ופירושים. כאשר ניגשים אליה בדרך חדשה, מגלים כי היא מקור מים חיים.

במגילה הזאת שנכתבה כנראה לפני 2200 שנים בערך, חבויים דמות ויצירה מהגדולים אשר ידענו. היכרות עמם תוכל לטלטל אותנו, אולי אף להיטיב עמנו. קהלת פונה לכל מי ששואלת עצמה שאלות על דבר קיומה וחייה.

קהלת מדבר באופן ישיר לכל מי שאמנם רואה עצמו כבן לארץ ועדה, אך המחובר לתרבות האנושית, לבני האדם כולם. הוא רועה רוחני לכל אדם המחפש הדרכה והשראה בחיים, אך אינו חפץ לאבד תוך כדי כך את ריבונותו שלו.

הדפים האלה הם "מחווה לקהלת". אולם המחווה הזאת, בנוסף להיותה מנחה - ביטוי של הוקרה, היא גם הזמנה לחוויה של דבריו. לא תוכלו לדפדף בהיסח הדעת, ולא תספיק לכם קריאה אחת. המחווה שואפת להביאכם בשכל, ברוח, וברגש לעולמו של קהלת. אם תרצו לחוש את המפגש הזה ולחשוף עצמכם למלוא עצמתו, עליכם להתייצב מולו: לדרוש את הכתוב בעיניכם ובלבכם; לדבר, לשאול, להסכים, להתנגד, להעלות אפשרויות אחרות ונוספות להבנה.

אני מגיש לכם שלוש מחברות, ואלו הן: א. דעת קהלת, ב. קהלת החדשה, ג. פשר קהלת. כל אחת מהן מצויה בדיקה לאחרות, וכולן יחד נובעות ומתייחסות לספר קהלת שבתנ"ך - ספר המצוי בכתובים, בין חמשת המגילות

(לכן נוכל לכנותו הן ספר והן מגילה). חביבה 'מגילה' והולמת במיוחד את קהלת, שכן חבויות בה משמעויות של גילוי ומעגליות, שלא כ'ספר' המספר סיפור ודפיו ספורים. אם אמרנו גילוי ואמרנו מעגל, הרי הקוראת תוכל לברור דרכה, להיכנס למחווה לאחד מחלקיה, להמשיך בסדר שבחרה ולחזור על קטעים לפי ראות עיניה.

אוסף מספר מילים על שלוש המחברות, בסדר בו כתבתי אותן. *קהלת החדשה*, היא גרסה או מהדורה חדשה של ספר קהלת. דבר לא חסר מהמקור, אך הדברים מעומדים בצורה שונה, בסדר אחר של קטעים בספר, ובמעט מקרים, מילים במשפט. *בקהלת החדשה* שבעה סדרים, ובחלקם מספר פרשות. כותרות הסדרים והפרשות הם תוספות שלי, הנשענות על הכתוב עצמו. לפני הסדר הראשון, פתיח ומימרה ראשית; לאחר הסדר השביעי, מימרת נעילה ואחרית-דבר.

תאמרו, כי אין כאן עריכה תמימה, כי העריכה הזאת היא בעצם פירוש; תשאלו, אם בכלל לערוך - למה דווקא כך, ולא אחרת; מדוע שבעה, ולא שמונה סדרים למשל? ואכן ההתלבטות בבעייתיות של מעשה העריכה, תשמש מבוא למחברת זאת. בידקו בעצמכם: גשו נא לספר קהלת, עיינו בו ובפירוש לו המצוי אצלכם - וכאשר תשובו לשלושת המחברות שלפניכם, תווכחו לדעת, מה עשיתי לו כאן ומה התועלת במעשי.

בדעת קהלת, הפותחת את הספר, ננסה לברר את אופייה של המגילה, זמן חיבורה ודמות מחברה. נשאל כיצד קודש בתנ"ך ספר כה זר בתכניו, ומדוע לא התגלו עד כה, הספר ומחברו במלוא הדרם. נתאר את תכני המגילה - השקפת העולם המיוחדת העולה ממנה, ונסיים בהיכרות עם בני-שיחו, אחים בלב להשקפת עולמו של קהלת, מאז ועד עתה.

המחברת השלישית והאחרונה היא פשר קהלת. מאיפה שיצאנו - לשם נשוב. מהמסמך המקורי הגענו לעריכה מחודשת ולהכרות עם דמותו ותורתו של קהלת. כעת, נתור בקהלת החדשה, נלך בעקבותיו ונדרוש בו. "נאזן, נחקור ונתקן" - כלומר נשקול, נבאר ונפרש משפט אחר משפט, לפעמים מילה במילה. בדיקה שהובילה אותי, ואולי תוביל אתכם, לחריש נוסף בחלקי המחווה האחרים.

שנים חוזר אצלי חלום, בגרסאות שונות, חלום ללא עלילה. ובחלום הזה אני מגלה במקרה - במקום לא צפוי, הרבה פריטים קטנים ויפים, כולם שונים זה מזה ואני מלקט אותם. פעם היו אלה גלויות צבעוניות במזוודה ישנה, פעם קישוטים זעירים עשויים צדף על החול, ליד כנסייה נטושה. גם ספרים ישנים בפח-אשפה הופיעו, אך זה כבר דומה מדי להרגלים נלוזים שלי, בחיים הערניים. העיסוק בפסוקי קהלת, וההתעמקות במילותיו הבהירו לי את המסר ששלח לבי: הדברים החשובים כבר נאמרו, צריך רק לגלותם מחדש. התרחק מהכללות - היופי וה'אמת' והשמחה, מצויים בפרטים.

מחברת ראשונה:

ד ע ת ק ה ל ת

פרק א'

אופיה של המגילה ומשמעות שמה

מהי המגילה הזאת, מה מהות המסמך המכונה 'קהלת': האם היא יצירה ספרותית שלמה ומגובשת המיוחסת לקהלת? אם כן, אולי לפנינו מדריך להלכות חיים, מה שבלטינית כונה Vade Mecum, העונה על השאלה כיצד עלינו לחיות את חיינו: "אי זה טוב לבני האדם אשר יעשו תחת השמים מספר ימי חייהם" (ב:3 - סימון זה של אות וספרה יתייחס לפרק ופסוק במגילת קהלת). או שמא עוסקים אנו בעיזבון ספרותי, הכולל יומן פרטי בו העלה על הכתב פתגמים שאסף, כתב שירים ורשם הרהורים ותגובות לאירועים?

האם כאן אוסף קטעים נבחרים הלקוחים מספרים שונים (שירה, הגות, יעוץ, אוטוביוגרפיה) של מחבר אחד? יתכן בכלל, שלפנינו רשימות של תלמידים, אשר אספו סיכומים משיעורי המורה הנערץ עליהם. מי יודעת, אולי רוב ההשערות הללו תופסות, ואולי לא אחת מהן.

אמנם לא נוכל לקבוע מהו אופי המסמך, אך אנו יודעים כמעט בבירור, כי הוא עבר עריכה (כדי להווכח בכך, די לקרוא את הפתיח ואת אחרית-הדבר). פעולת העריכה עשויה לכלול בחירה, השמטה, הוספה, צרוף, ערבוב, ושינוי - ע"י עורך אחד או יותר, עוין או אוהד לכותב ולדבריו.

לדעתי, וכך חושבים גם מספר חוקרים אחרים לפני, היצירה 'טופלה' ע"י שני עורכים שונים. העורך האחד מכונה כאן 'בעל האסופות' והשני 'ירא האלוהים'. עקבות פעולתם נשארו בספר: הראשון כיחצ"ן מנסה לבנות דימוי חיובי לכותב, להאדירו ולחבבו. השני, כאיש חב"ד בשדה התעופה, מנסה להחזירו בתשובה, להלבישו בכיפה, טלית ותפילין.

אחד משניהם, כדי להוסיף יוקרה או חסידות, מייחס את הדברים לשלמה המלך. מישהו מהם, כנראה השתמש ב'מספריים ודבק', ואפילו חתך בגסות: הנה לדוגמא, ב - ח:2 מופיעה לה המלה 'אני', כפליטה, בלי קשר ברור

לנאמר קודם או אחר כך. הפעמים שבהן מופיעה 'יראת שמים', מצטיירים לרוב כתוספת שנכפתה על הכתוב, אפילו בלב קטע שירי, לפעמים בניגוד גמור לרוח הדברים.

אמרנו כי לא נדע לבטח מהו אופי המסמך הערוך הזה. בנוסף לכך, כלל לא ודאי שהדברים, כולם או מקצתם, נכתבו בעברית: מילים רבות לא נמצאות בשאר ספרי התנ"ך; כמה מילים מקורן פרסי; יש אף רגליים לסברה כי לפנינו תרגום מארמית; יש המוצאים גם ביטויים שניתן לחשוב כי תורגמו מיוונית. קיצורו של דבר, דברי קהלת עוד לפני הגלגול הנוכחי, עברו גלגולים הרבה.

כ

לרשימת התעלומות באשר למסמך, נוכל להוסיף את שם המסמך ואת שם מחברו. קהלת הוא בעת ובעונה אחת שם הכתוב ושם הכותב. זהו שם, כינוי או תואר יחיד בתנ"ך, ואף על פי שישנם תקדימים לסיומת נשית לשם גבר, כלל לא ברורה משמעות הדבר. יתכן שמדובר בשם עט שבחר לעצמו, ומאידך גיסא, אפשר שזהו כינוי שהעניקו לו אחרים.

מספר כיווני חשיבה אפשריים להבנת פשר הכינוי 'קהלת': • יתכן שהכוונה לאחד מתוך הקהל, כלומר פלוני אלמוני. • אולי השם מתייחס לא לאדם אלא ליצירה הכתובה דהיינו, היותה קהילה - אסופה, אנתולוגיה של קטעים שונים. • הפירוש המקובל מתייחס לפעולה של הקהלת אנשים, כפי שעושה ראש קהל - דרשן, או רועה רוחני. אם כך קהלת הוא מורם של בעלי האסופה (המתאספים) המוזכרים בסיום המגילה. • ומכיוון אחר, אולי השם מקורו בשורש קול ולא קהל. שני אלה מתחלפים לעתים בתנ"ך (לדוגמה ירמיה נ"א: 55, נחמיה ה: 7).

מספר פעמים במגילה מופיע קול במובן מחשבה או היגד. ומכאן שהכינוי או התואר פירושם הוגה או הגות.

אף אחת מהאפשרויות שהועלו, לא משכנעת יותר מרעותיה. באיזו מהן יבחר לבבכם? בתשבץ-ההגיון הזה, לא יופיעו הפתרונות בעתון השבוע הבא. לכן אני מרשה לעצמי להפריח באוויר השערה נוספת פרועה לדיון: • מהגרים נוטים לבחור לעצמם שם חדש, אך לשמר בו מהצליל או המשמעות של השם הקודם. אם כך, קהלת הוא אולי עיבוד לעברית של שם קודם. מכאן והלאה רק ניחושים (באים בחשבון שמות אשר רומזים לקהל או

להמון, כגון דמוקריטוס או פוליקרטס). יהושע גוטמן מדווח בספרו *הספרות היהודית ההלניסטית* על קליאודימוס - מלכוס, מחבר *על תולדות היהודים*, אשר כונה גם בכינוי 'הפרשן'. הוראתו של פועל המקור ביוונית לכינוי היא "לחקור ולדרוש, או ללמוד מתוך עיון". למרות ששניהם פעלו בתקופות שונות, אפשר עדיין ללמוד כי מחברים בעולם היהודי-הלני זכו לכינויים; ניתן אף לתהות שמא 'קהלת' ו'הפרשן', מקור יווני זהה לשניהם. יהא אשר יהיה מקור הכינוי 'קהלת', יש משהו אירוני בכך שאינדיבידואליסט מובהק, אשר מדבר על עצמו בעל 'אחד', ואשר תלמידיו קוראים לו 'רועה אחד', זכור בכינוי המרמז לקולקטיביות!

פרק ב'

ימיו עולמו ותולדותיו של האחד

פרידריך ניטשה, שיחזור ויפיע עוד בדפי המחברת הזאת, אומר במעבר לטוב ולרע את הדברים הבאים:

"בהדרגה הוברר לי מה הייתה כל פילוסופיה דגולה עד כה: הווידי האישי של מחברה וסוג של כתב זיכרונות בלתי מודע ושלא מרצון; וכן כי הכוונות המוסריות (או הבלתי מוסריות) בכל פילוסופיה מהווים את גרעין החיים הממשי ממנו גדל הצמח כולו". אם המסמך מעיד על מחברו, ניתן לצפות כי הווידי האישי של קהלת, אכן ימצא במגילה.

איננו יודעים מיהו האדם הידוע בכינוי קהלת, אך בכל זאת אנו מכירים אותו היטב. אין לנו כל נתונים של "תעודת זהות" - כשם פרטי ושם משפחה, כתובת מגורים, מקצוע מדויק, תאריכים ומקומות הלידה והפטירה. אפילו ביחס לנתון פשוט כמין, מתעוררות תהיות: בתחילת המגילה מדובר על קהלת בלשון זכר, אך באמצעה נאמר "אמרה קהלת". גם בסיום המגילה מופיע לשון נקבה, אם כי כנראה השתבש הכתוב והאות ה' זזה שמאלה, והתוצאה המשונה הפכה להיות "אמר הקהלת". המפרשים השונים מבטלים ספק זה, בנימוק שלפנינו טעות סופר סתמית, או טעות בתרגום מארמית. שתי טעויות באותו נושא? קהלת דווקא חושב (יא:3) שעץ לא נופל בשני מקומות שונים... עוד נחזור ל'טעות' הזאת.

בבואם לתאר את קהלת קושרים לו המפרשים כתרים שונים. אומר עליו ש"ל גורדון" אינדיבידואליסט קיצוני אריסטוקרטי, שאופיו משולל קו סוציאלי, אוניברסליסט, ואילו רב"י. סקוט שוזר מחרוזת ארוכה יותר: "המחבר רציונליסט, אגנוסטיקן, סקפטיקן, פסימיסט ופטליסט (ואין אלה בחזקת לשון גנאי)". מבחינתי, אפשר גם בלב שקט להוסיף 'הומניסט' ו'אקסיסטנציאליסט'. אולם הכתוב, במיוחד בגרסת קהלת החדשה, מלמד לא רק על 'איזמים' - עמדות והשקפת עולם, אלא על חוויות מרכזיות בחיי האדם עצמו. ניתן למצוא בכתוב קטעים אוטוביוגרפיים והרבה רמזים אישיים אחרים.

דרך משל: יש ונצפה בנוף המשתרע לפנינו, וכל שנראה הוא חורש, שדה או אדמת טרשים. אך כאשר יפנו את תשומת לבנו ויצביעו על בעל-חיים המהלך בתוכם, ייראה הוא לפתע בבירור. לעתים נזקק להדגשת פרטים אלה או אחרים עד שתתחדד התמונה. בטיולנו זה אציין היבטים שונים בחיי קהלת, אשר בשלב זה עלולים להיראות שרירותיים מדי. אני מבקש את סבלנותכם, כפי שהיה לבטח עושה מורה-דרך המרחיב את הדיבור על רקע ומאפיינים כללים לפני שמגיעים לאתר כל שהוא. בהגיעכם למגילה תופיע התמונה במלוא עומקה וצבעיה. בבואנו לתאר את חיי האהבה שלו, שהם פחות בולטים, נצטרך להתעכב כבר כאן, ולהיות מפורשים יותר.

כ

הבה נתחיל בזיהוי הזמן והמקום בהם חבורה היצירה. האם מסוגלים אנו בכלל, להבין סביבה ותקופה שונות משלנו? בנסותנו ניאלץ בדרך כלל לבחור בין שחזורים מפונטזים, נוסח סרטיו של ססיל דה-מיל, לבין התיאורים היבשים של ההיסטוריונים. אילו רק יכולתי להעלות באוב את רוחם של מרגריט יורסנר, מחברת *זיכרונות אדריאנוס*, ופדריקו פליני, הבמאי של *סטיריקון* - אולי הייתי מצליח יותר במשימה שלקחתי על עצמי. קהלת הוא איש אגן הים התיכון, והמילה הזאת מעלה בי טעמים, צבעים וצלילים. כאז גם היום אפשר לאפיין איזור זה על פי גידוליו ומאכליו - תאנים, תמרים, יין אדום, גבינות צאן ובעיקר שמן-זית. במהותו השפעות הדדיות בין התרבויות השונות ויצירת בלילים, תערובות. הנה במוסיקה ים-תיכונית נאזין כיום לצלילים יווניים-ספרדיים-טורקיים-ערביים-עבריים המתמזגים האחד בשני. איך אפשר לדבר על מקום זה מבלי להזכיר שמיים ואור - אור חזק ובהיר.

כאדם משכיל ועשיר ניתן להניח כי בנוסף לעברית ידע ארמית ויוונית. בתקופתו הייתה הארמית (ובאופן הדרגתי תפסה היוונית את מקומה) שפת הקהילות היהודיות השונות ושפת הקשרים הבין-לאומיים, בדומה למעמד השפה האנגלית כיום. בדבריו הדים לכל התרבויות הגדולות של האזור. קהלת הכיר חלק מארצות המקרא; אפשר לשער כי עשה זאת במסעי סחר, בשליחות דיפלומטית או בחיפוש אחר חכמה.

כא

רוב החוקרים כיום נוטים לחשוב כי קהלת חי בתקופה ההלניסטית, שימיה מכיבוש מצריים ע"י אלכסנדר מוקדון בשנת 332 ועד למות קליאופטרה ושילובה של מצריים באימפריה הרומית בשנת 30 לפה"ס. לא ניכנס לשאלות של התיארוך המדויק של ימי חייו ושל מועד כתיבת המגילה. באופן גס וכדי לא לטעות מדוי לאף כיוון נוכל להניח כי מדובר במאה השנייה לפה"ס.

שפיגל (במסה על אפיקורוס) מאפיין את התרבות ההלניסטית בעיקר במלחמות, בבניה מרובה ובקיטוב חברתי בין עשירים ועניים. אצטט מדבריו על מאפיינים נוספים:

"היסוד שאיחד את כל הקבוצות האתניות שבמונארכיות ההלניסטיות היה גם פולחן השליטים... המילים מלך ואל היו שמות נרדפים...בתקופה של תסיסות פוליטיות, כלכליות וחברתיות, בימים של תמורות תכופות בחיי הציבור והפרט, עליות מסחררות וירידות קשות, אין תימה שהתגלתה אלוהות חדשה, היא טיכי, אלת הגורל, המביאה אושר, הצלחה, עושר ויקר. אלה זו סיגלו להם לא רק תושבי הערים, כגון אנטיוכיה או אלכסנדריה, אלא גם ליחידים הייתה טיכי משלהם. אל פולחן טיכי שבדת ההלניסטית יש לצרף גם את האסטרולוגיה הבבלית שנפוצה ביוון, את המאגיה ואת האמונות הטפלות למינן, וכן האמונה ב'מזל', בהורוסקופים וכיו"ב. את קלות התפשטותן של אמונות אלו יש לזקוף, קודם כל, על חשבון המשבר הכלכלי, החברתי והאידיאולוגי, שפקד את עמי האיזור בתקופה ההלניסטית" (עמ' 22).

תיאור זה מתאים לתמונה החברתית והתרבותית המצטיירת בספר קהלת. רבים בו הפתגמים ומטבעות הלשון העוסקים במלחמה (ברזל כלל, משלחת במלחמה), בבניה (גגות, עצים ואבנים), בהתפתחות המדעים (חכמה ודעת) ובפערים חברתיים (שחיתות חצר המלוכה, עני ההולך נגד החיים). כמו כן נמצא במגילה התבטאויות רבות אודות שלטון ומלוכה. נגלה בה עיסוק בגורל, במזל ואף במאגיה (לחש). יש הסוברים, כי ביטויים מרכזיים השגורים במגילה אינם אלא מקבילות למושגים יווניים השכיחים בספרות התקופה. לדוגמא: חכם (Sophist), מקרה (Tyche), הבל, במובן אבסורד (Typhos), יתרון (Ophelos, Pleonexia), בן-חורים (Antarkes). לאלה המכירים את מגילת קהלת, מצפה חוויה מיוחדת בקריאת ספרו של פרופ' תדיאוש ז'לינסקי על התרבות ההלניסטית: על כל שעל ושעל בו, נמצאים תיאורים המעלים בזכרון ציטוטים מקבילים בקהלת. ההתאמה הזאת רק מחזקת את דעתנו בדבר תקופתו והשתייכותו החברתית של קהלת. הנה, כך אומר ז'לינסקי, בפרק על מנהגים ונימוסים בעידן ההלניסטי: "אהבת מותרות דומה התגלתה גם בהתקנת הבית, בכלים ובשאר צרכיו של

האדם. הגן הציבורי נעשה חלק בלתי נפרד מארמון המלך. אלכסנדריה של מצרים מתפרסמת בפניאון ('חורשת פאן') שלה, ואנטיוכיה - בדפני שלה. השכבות העליונות הלכו בעקבות המלכים, והבוסתן נעשה חלק בלתי נפרד מכל בית אמיד... אם אמנם הבדלי רכוש היו קיימים בחברה מאז ומתמיד, כעת הבדלים אלה מוצגים לראווה". (עמ' 28 ואילך).

אנו מפליגים מקטע זה הישר לתיאור ביתו, גינתו, חפצי המותרות ועושרו של קהלת (ב:9-4). קהלת מדבר על ערירותו - "יש אחד ואין שני, גם בן ואח אין-לו" (ד:8) ומוטרד בשאלת יורשו - "ושנאתי את כל עמלי שאני עמל תחת השמש, שאניחנו לאדם שיהיה אחרי" (ב:18). הכאב והדאגה העולים מביטויים אלה, יחד עם ההדגשה על קבורה מכובדת המצויה במגילה, מוצאים את פישורם אצל ז'לינסקי, אשר מתאר את השינויים הכלכליים-חברתיים בעולם ההלני במילים אלה:

"... פוחת והולך בחלק ניכר של החברה, בתקופה בה אנו עומדים, ערכה הכלכלי של המשפחה. עם תופעה זו אולי עוד ניתן היה להשלים; אך משהופרה ברית הקודש עם האם-אדמה, ניתקו גם אותם קשרים פילונמיים קדושים המחברים את הפרט עם מקורות דמו והסתעפויותיו, והפוקדים עליו לראות את הערירות כקשה שבעונשים. את מקומה של התודעה הפילונמית תופסת בתקופה בה אנו עומדים התודעה האוטונומית. הפרט רואה את עצמו כעת כיחידה ביאולוגית; את אמצעי המחיה מספק לו מקצועו, והחוג הוא תחום פעולתו החברתית; לשם מה איפה המשפחה? את הכסף הדרוש לכלכלתה מעדיף הוא לחסוך, כדי להבטיח לעצמו את קיומו לעת זיקנה, ואת היתר יוריש לחוג שלו, שבזכות זה יסדר לו קבורה מכובדת. כך מתפתחת המגמה לערירות וחיי רווקות, שאין להעלותה על הדעת בזמנים כתיקנם". (עמ' 31).

כא

ההלניזם החל להתפשט ביהודה החל מהמאה השלישית לפה"ס. תחילה בקרב המשפחות העשירות, אשר אימצו את השפה וסממנים חיצוניים. בהמשך הגיעו ה'פילהלנים', כלומר 'אוהבי יוון' (אשר כונו על ידי מבקריהם 'מתיוונים') לשלטון בירושלים כשבראשם יוסף בן טוביה ובנו. ההתייוונות החברתית עברה בהמשך לתחומי התרבות והדת. אם בימינו רעדו אמות הספים כאשר פתחו בלב ירושלים 'מק-דונלד' לא-כשר הפתוח בשבתות ובחגים, לבטח התרחשה שערוריה לא פחותה כאשר יאסון, הכהן הגדול, יסד בכבודו ובעצמו גימנסיון בעיר

הזאת. שימו לב ללעג הגורל: בחג החנוכה, מדליקים נרות ואוכלים סופגניות, לא כפי שנידמה לרבים - לזכר מלחמת "עם ישראל" ב"יוונים", אלא כדי לציין את הפרעות שערכו הקנאים - נושאי שם ה', באחיהם "המתיוונים".

בין ירושלים ואלכסנדריה התקיימו קשרים ענפים. תלמי הראשון (283-323), לקח יהודים כשבויי מלחמה ביהודה ויישבם כשכירי-חרב בארצו; תלמי השני (244-283), אשר בימיו נעשה תרגום השבעים, שחררם. מאידך, יש גם עדויות על קהילת יהודים יוצאי-לכסנדריה שהתגוררו בירושלים. ייתכן כי קהלת היה בן לאחת מאותן משפחות עקורים-גולים: "כי מבית הסורים יצא למלוך" (ד:14).

הנה כי כן, בידינו קווי מתאר כלליים - איזור, תרבות ותקופת חייו של קהלת. לא נוכל להתחייב בפרטים: האם נולד בירושלים ועבר לאלכסנדריה, או ההיפך הוא הנכון. לא נדע באילו מערים אלה פעל, ואולי בכלל היה זה בממלכה אחרת, באנטיוכיה למשל.

הרשו לי סטיה קלה ממסלולנו. שאלות היפותטיות הן במקרים לא מעטים שאלות טיפשיות. ובכל זאת, האם שאלתם עצמכם פעם: לו ניתן היה לכם לבחור תקופה כדי לבקר בה, לאן הייתם מבקשים את 'מכונת הזמן' לקחתכם? אני הייתי בוחר באלכסנדריה תחת שלטון שלושת התלמיים הראשונים. העיר הייתה אז המרכז האינטלקטואלי של העולם היווני. אני חושב על המפגש המרתק בין תרבויות מצריים ויוון, על השתלבות היהודים בתוכן, על הפולחנים הדתיים המפוארים, על היצירות והחושניות השופעות אשר חלחלו לכל תחומי החיים. אני מנסה לדמיין לעצמי את המוזיאון (מקדש המוזות) אשר שימש כמכון מחקר ולימודים, אותו תיאר קינגסלי ביצירתו 'היפאטיה' (מובא אצל סאנדיס): "אסכולה אחת בעקבות רעותה, הם הלכו ולימדו וזימרו שם, מתחת לעצי הדולב והערמונים הענפים, התאנה והדקל. המקום היה מבושם במכמני המחשבה והשירה היוונית." איך לא נזכור את הספריה הקטנה, בה היו כ- 50,000 גווילים, ואת גולת הכותרת - הספרייה הגדולה, שהכילה יותר

מ-500,000 גווילים! אודותיה אומר קינגסלי: "שם היא התנשאה לה, פלא העולם, גגה בוחק לעומת שמי התכלת שאין גשם בהם; והרחק, מבעד למרישות וגמלוני הבניינים האצילים, נפרש מראה הים המבריק".

ספר הוא משל לחיים, וספריה היא משל לעולם כולו (על נושא זה כתב בורחס סיפור קסום). באחת ממכירות ה'ספרים המיותרים', בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, קניתי (ב-2ש"ח) את ספרו של סיר ג'והן אדווין סאנדיס *היסטוריה קצרה של אוריינות קלאסית* - מהמאה השישית לפה"ס עד ימינו. בספר זה מצאתי את הסיפור על סופה של הספריה הזאת. הנה כך, על פי גרסתו של אבולפריגיוס, חרב העולם המפואר הזה: אלכסנדריה נכבשה בשנת 642 ע"י עמרו שר-צבאו של הכליף עומר. יוהנס פילופונוס, מפרשו של אריסטו, בקש מהכובש לחוס על הספריה, אך זה הרגיש חובה לקבל את אשורו של הכליף. תשובתו של זה היתה קצרה: "אם כתביהם של היוונים תואמים לספרו של אללה, אין בהם תועלת ואין צורך לשמרם; אם סותרים, הרי הם מזיקים ויש להשמידם". הספרים נזרקו ללהבות ואומרים כי שמשו במשך שישה חודשים חומר בעירה, לחמום 4,000 מרחצאות אלכסנדריה.

כ

כדי להפוך את קהלת ליותר מוחשי, ולו בדמיונו - אביא דיוקנאות של שלוש דמויות, הידועות בשמן, ואשר לכל אחת מהן, מספר מאפיינים, המתייחסים אליו במשהו: בסגנון, בחיים בתפר שבין תרבויות, בתכנים. קחו מנתונים אלה, שלבו וערבבו זה בזה - ותוכלו להרכיב לעצמכם קלסתרון, יותר נכון - רישום, אימפרסיוניסטי למדי, של קהלת.

דיוקן ראשון: על המשורר קאלימאכוס, אומר מחבר *העולם ההלניסטי*, כי הוא מייצג יותר מאחרים את ה"אלכסנדריאניזם", כלומר "סגנון המשלב חדות לשון, למדנות, עם שליטה במקצב, בשפה ואזכורים מיתולוגיים, כדי ליצור שירה הפונה כמעט כולה לתבונה". מוסיף סאנדיס בספרו, כי הוא חבר מזמורים ומכתמים-משלים רבים. קאלימאכוס היה גם ביבליוגרף, אשר חבר 120 כרכים, שכללו מידע מפורט ושיטתי על שירה, מחזאות, פילוסופיה, היסטוריה, חקיקה ותורת-הנאום - בימיו.

דיוקן שני: לא חסרו באלכסנדריה מלומדים יהודים אמונים על שתי התרבויות. סביר להניח כי קהלת אף שהה בקרבם תקופה נכבדת. אך שלא כמקרהו של קהלת, אנו מכירים חלק מהם בשמם: הנה לדוגמה הפילוסוף היהודי-הלניסטי אריסטובולוס איש פאניאס, מורהו של תלמי השישי (145-181). הוא השתייך לזרם האריסטוטלי והושפע מכתבים אפלטוניים וסטואיים. כתב פירוש אלגורי לתורה, וסבר שהתורה בתרגום מוקדם השפיעה על פיתגורס, סוקרטס ואפלטון.

דיוקן שלישי: הדמות הזאת, אינה בין הראשונים, כי אם בין אלה "שהיו לאחרונה", נצר אחר לתרבות הים התיכון, הרי הוא - בן תקופתנו משורר ההלניזם החדש, קונסטנדינוס קוואפיס (1863-1933) איש אלכסנדריה. מוקירי שירתו של קוואפיס (כל השירים בתרגום יורם ברונבסקי) לבטח שמו לב למשותף בעולמם: שניהם שרים על שמחת נעורים, זקנה, מוות וגורל.

כעת כאשר הצלחנו לצייר ולתפור את התפאורה, יכול השחקן הראשי לעלות לבמה. לא במקרה השתמשתי במילה שחקן. איני טוען שהמתואר כאן הוא קהלת, ולא אחר. לפניכם פירוש אפשרי אחד, ובפירוש הזה אין לשחקן כתר על הראש (כלומר הוא אינו לובש את דמותו של שלמה המלך). אך מרגע שעלה על הבמה, הרי הוא הקהלת היחיד בהצגה הזאת.

אזכיר כי ישנן בעיר גם הצגות אחרות של 'קהלת'. על שתיים מבין החדשות יותר אומר כמה מילים: הרולד ליימן מגיש לנו את *קהלת: חיים ומשמעותם* - "תרגום מודרני ופירוש על ספר קהלת". אצלו מחבר קהלת הוא שלמה המלך ולא אחר: החכם מכל אדם, המלך שחבר גם את ספר משלי ושיר השירים, בנו של דוד המלך אשר חבר את תהילים. ליימן מוצא דמיון בין היצירות הללו, הכל מפורש ומוסבר ברוח האמונה התמימה, ומשמש תשובה לפרשנים האחרים, אשר לדעתו פגעו בקדושת היצירה.

תמונה שונה של קהלת מופיעה אצל ישעיהו ליבוביץ, הכוללו כאחד מתוך - *חמישה ספרי אמונה*. פרופ' ליבוביץ מוכן להסכים כי אין אנו יודעים ע"י מי ומתי חוברת היצירה. הוא מוכן גם לקבל כהשערה סבירה את שיוכו לתקופה היוונית. אולם עד כאן מגיעה סובלנותו. בהזכירו את ההשערה בדבר התערבות עורך מאוחר יותר, ירא-

שמייס, שבא 'להכשיר' את היצירה, הוא מזדעק ובהרמת קול קובע חד-משמעית וללא כל נימוק של ממש כי "נקל להראות שסברות אלה אין להן שחר". וכל כך למה? משום שאינן תואמות את הבנתו הדתית את המקרא! שני המחזאים הללו יוצרים להם קהלת בצלמם ובדמותם: הראשון מתאר אדם מאמין ללא ספקות וללא מאבקים, ממש כפי שאמור להיות האדוק שבדתיים. לא רק כתר נושא הוא, אלא גם לבוש הוא בגד כהה, חובש כובע שחור, והוא מצמח זקן ואולי גם פיאות מסולסלות. השני לא יכול להתעלם משקולים מדעיים ומביקורת המקרא. הוא מתאר גיבור איש העולם הגדול, אך בסופו של דבר, למרות ספקות לאורך הדרך, אמונתו יוצאת שלמה ומחוזקת. כאילו וברגע הקריטי, הושיט יד לכיס, שלף כיפה וכיסה בה את ראשו.

כא

אנו פוגשים את קהלת בשנותיו המאוחרות, בהן הוא מסכם את ניסיון חייו ונזכר בימי הילדות והבחרות. ימים קשים עוברים עליו: בעיניו ההזדקנות אינה אלא שקיעה, התפוררות וצעידה לקראת המוות. הוא אדם עשיר מאד, החי חיי שפע ומותרות. למרות המעמד החברתי שלו, הוא חש בידדות גדולה - ללא משפחה, ללא אהוב או אהובה, ללא ילדים או אח.

בערוב חייו הוא עדיין מוצא נחמה בשירה ובעולם הרעיונות. היום אפשר היה לכנותו אינטלקטואל. אבל שלא בהתאם לדימוי השכיח, אין הוא מנותק, יבש או כבד. שני פנים לו: האחד ארצי-יצרי, המאפשר להתהולל ולשמוח; השני, יכולת לאירוניה עצמית וספקנות לגבי ערכו של האינטלקט. הרבה פעמים מצא עצמו בתפקיד של צופה המבצע מחקר אנתרופולוגי-פסיכולוגי על אודות בני-האדם סביבו. שואל עצמו מה מניע אותם, מנסה להבינם דרך הפתגמים שעל לשונם. חייבים להודות שבפגשו את הטיפשות האנושית, הוא מתקשה להישאר סלחני וסובלני. את מחשבותיו הוא מנסח באפוריזמים - קטעים קצרים ומלוטשים; את רגשותיו בשירה, לעתים בשלוש ארבע שורות מרוכזות, לעתים בכמה בתים. תמיד בעוצמת ביטוי נדירה.

לו חי כיום היינו מתקשים לבחור בין ההגדרות מדינאי, פילוסוף, פסיכולוג, משורר, או אולי 'יועץ לאמנות החיים'. מה לנו להתלבט בהגדרות של ימינו, בתקופתו עדיין לא דגלו בהתמחות מוגזמת. בעולם בו חי, התואר 'חכם'

התאים בדיוק לאדם הממלא אחר כל ההגדרות הללו גם יחד. ואכן עורך המגילה מעניק לקהלת תואר זה ("ויותר שהיה קהלת חכם וגו'", יב:9).

'חכם' לא היה בימיו מחמאה בלבד, כי אם תפקיד ועיסוק מוגדר. בחצרות מלכי ישראל יעץ החכם למלך, והיה דומה במעמדו לסופר. ברחבי העולם ההלני, ה'סופיסט' (שפירושו המילולי - חכם), פעל גם כיועץ, אך בעיקר כמורה לצעירים אשר שאפו לעמדת השפעה חברתית. לא נוכל לדעת, איזה משני הכובעים הללו חבש קהלת. לא מן הנמנע שחבש את שניהם, יחד או לסירוגין.

את הכשרתו רכש בשנות למודים ונדודים, בהם צבר ניסיון חיים עשיר ומגוון. יש לשער כי אנשים נמשכו למיוחד והשונה שבו, לכריזמה שלו. תחילה יחידים ואח"כ קבוצה שלמה של תלמידים מעריצים, התגבשו סביבו. לא ידוע אם שלמו לו על השעורים שנתן, כפי שהיה נהוג אצל הסופיסטים האחרים שלמדו ביוונית, שכן כסף לא חסר לו. בני החבורה החלו לקרוא לעצמם "בעלי אסופות", ולמורם הנערץ העניקו בנוסף ל'קהלת' את הכינוי "הרועה האחד". חסידי, חשו לבטח כי תורתם ואישיותם מעשירים אותם ומסייעים להם לנהל בהצלחה את חייהם הפרטיים והציבוריים. מי תדע, האם נפגשו בפרדס, שליד ביתו, או שמא נהגו להיפגש בגמנסיון; שם לאחר מרחץ אדים (הבל?) לבושי לבן כששערם משוח בשמן, שוחחו והקשיבו לדברי רבם.

כ

תמורות ומתחים אפיינו את חייו. קהלת נדד בין מדינות ותרבויות, בעיקר בין אלכסנדריה לירושלים. עולם בית המקדש לא היה זר לו והוא התמצא היטב בכתבי הקודש. באותה מידה, כמשכיל אלכסנדרוני הכיר את האפוסים של הומרוס, יצירותיהם של המחזאים הגדולים, את דברי אפלטון, אריסטו ופילוסופים אחרים. ידע אורחות חיים שונות, בלשונו "סגולת מלכים והמדינות". חווה פסגות הישג ושפל הכישלון. מתנאים נחותים זינק לעמדת עוצמה והשפעה בחצר, אם ביעוץ למלך או יורש העצר, ואם בתפקיד ממשל בכיר - ואז במהפך פרי תככים, איבד את מעמדו.

חוות הירידה מגדולה הייתה כואבת במיוחד, ועדיין לא התאושש לגמרי מטעמה המריר. כאב זה היה דומה בעצמתו לסוד שקהלת נשא עמו ואשר היה עליו לנטל. בבואנו לדון בסוד זה, עלינו להתמודד בבעיית המינוח. האם נוכל לאמור שהיה הומוסקסואל? אין זו שאלה פשוטה כלל וכלל. המושג הפרובלמטי הזה לתיאור אהבת אדם לבני מינו, הגובל לפעמים בטיפשות ולפעמים ברשעות, הומצא רק במאה ה-19. בעולם ההלניסטי, אהבת גבר ונער הייתה מובנת, מקובלת ואף נחשבה לביטוי נעלה של אהבה. אולם, שני דברים מייחדים את קהלת בעניין זה: האחד, השתייכותו לחברה שגינתה, סלדה ורדפה אהבה כזאת - 'תועבת הגויים', 'משכב זכור' בלשונה. השני, תחושת רתיעה עמוקה שהייתה לו כלפי נשים. הואיל ולא יכל להקים לו משפחה ואף לא הרשה לעצמו לחיות בגלוי עם אהוב, התפתחה בו הרגשת שונות, התגברה בדידותו, ומכאן הקו הטרגי שהיה משוח על חייו.

הבה אשחזר את הצעדים המובילים למחשבה הזאת. פרשנים רבים ניסו להתמודד עם הצהרותיו של קהלת "מוצא אני מר ממות את-האישה אשר-היא מצודים וחרמים ליבה אסורים ידיה וגו'" (26:ז) וכן "...אדם אחד מאלף מצאתי ואישה בכל אלה לא מצאתי" (28:ז). יש שבעיניהם, קהלת מצטייר כאן כמיסוגיניסט, שונא נשים מוצהר. האחרים, מתרצים כי הוא מתייחס לא לנשים ככלל, אלא רק לאישה הרעה והנואפת, כגון זו המתוארת בספר משלי. אך זהו תרוץ דחוק, שאינו מתיישב עם הסטטיסטיקה הפסימית של אפילו לא אישה אחת מאלף. לא נוכל לטעון כי הוא מדבר על ה'קסנטיפה' (אשתו של סוקרטס אשר שמה הונצח בהיסטוריה כסמל למרשעת-קנטרנית) הפרטית שלו שכן, בקטע אוטוביוגרפי אחר שכבר הזכרנו, הוא מציין את ערירותו "יש אחד ואין שני, גם בן ואח אין-לו וגו'" (8:ד). מעניין כי אישה לא מצוינת כאן במפורש וכי המונח 'שני' עשוי להתאים הן לבן והן לבת-זוג.

הקטע בו מופיעה ההתבטאות הקשה בעניין האישה, הוא קטע אוטוביוגרפי כואב ומתוודה. קהלת מכיר בכישלון השאיפות האינטלקטואליות שלו וחושף את הקושי הפרטי והמיוחד שלו להתקשר לנשים. לא שאין אפילו אשה אחת מאלף שהיא בן-אדם, במובן של הגינות וחביבות. אלא, שאל גברים ונשים כאחד מצא הוא קושי להתקרב,

אולם עם גברים היה הדבר אפשרי מעט יותר. קהלת מודע לדרך העולם, ולשומעיו או קוראיו הוא מייעץ "ראה חיים עם-אישה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך" (ט:9).

הנה דווקא בתוך קטע זה נאמר: "אמרה קהלת". אומרים, 'טעות סופר', מפרשים - אמרה נשמתו, בדיאלוג פנימי. אך אפשר גם להבין כי יש לו או לחלקו זהות נשית, או אפילו לחוש כי זהו סגנון דבור בגוף נקבה, שיש בו מין הלעג העצמי, שגם בימינו אנו ניתן לפגוש בתרבות ההומוסקסואלית. בכלל אפשר למצוא אצל קהלת משהו נדיר בתנ"ך - אירוניה עצמית. ברוח דומה, ברמזו לשונותו ולסודו, במספר הזדמנויות הוא מכנה עצמו 'חוטא'. הוא מציין בהקשר זה גם פריצות ופריצת גדר ושבע פעמים מזכיר, ללא פירוט, את המלה הוללות. רעות, היא נושא מרכזי אצל קהלת. המלה מוזכרת במגילה, חמש פעמים. מעניין כי עבורו, המטפורה העיקרית לרעות היא חום גופני בין גברים: "יחם להם" (ד:11). האסוציאציה המתבקשת היא דווקא סיפור דוד המלך ואבישג השונמית, הנערה שהביאו לחממו. חום ויחום משורש אחד הם!

באהבה ההומוסקסואלית ישנה הערצה מיוחדת ליופי ולנעורים. מראיתם של הנערים - עורם החלק, עיניהם הבהקות, שערם השחור - זכו להנצחה אצל משוררי העולם ההלניסטי. ואכן קהלת מראה לנו כי הנעורים טעוני משמעות מיוחדת עבורו. הוא קשור עם בחור אליו פונה ולו מקדיש שירתו. יתרה מזאת, מופיעה אצלו אבחנה מדוקדקת בין גווני שכבת גיל זאת: נעורים, בחרות, שחרות. ניתן לשער שככל שרבות האבחנות, ככל שיש יותר מילים נרדפות בתחום נתון - יהא תחום זה בעל משמעויות אישיות-רגשיות רבות יותר עבור הדובר.

קהלת מציע לבחור, הנמען של שירתו והגיגיו, ללבוש לבן ולמשוח שערו בשמן. ניתן למצוא לצרוף זה תקדימים בתנ"ך. יחד עם זאת, אולי יש כאן משום משאלה, שהצער הזה יהיה תמיד נאה ומושך. קטע זה, מזכיר גם את שירת הורציוס, המהלל את שערותיו ועיניו השחורות של ליקוס (Lycus) הנער. מכל מקום, אם בהשפעה הלניסטית מדובר, ידוע כי בגימנסיון, במרחץ האדים לבשו לבן וסכו השער בשמן, וכי אהבה לנערים היא חלק מתרבות זאת.

לעומת זאת, אצל גברים אוהבי מינם, אין נורא מהזקנה. בעולמם אין זה כבוד גדול להיות זקן, שכן מאבדים אז את היכולת להיות מושך מבחינה מינית ("תפר האביונה") ונאלצים לוותר על אהבה, או באופן פתטי לרוכשה בכסף. אכן בדבריו של קהלת נתן למצוא יחס שלילי ומתייסר לזקנה. אבדן הנעורים והשינויים גופניים המתלווים להזדקנות, משולים על כן אצלו לחושך ולחורבן ביתו.

פרק ג'

בין מינות לקדושה - צירופו של הספר לתנ"ך

תמיהה גדולה היא, כיצד זה הועילו חכמים לקדש ספר כה זר ברוחו ויוצא דופן בתכניו, ולצרפו לתנ"ך. המוסר בו

איננו מילוי מצוות וציות לצוויים אלוהיים. השאלה המוצבת, אינה כיצד לעשות הטוב בעיני אלוהים, אלא כיצד

לחיות את חייך בתנאים של חוסר ודאות ושרירותיות.

האלוהים בו איננו 'אלוהי ישראל', אדוני או יהוה - כי אם קטגוריה כללית של אלוהות, רעיון מופשט ומרוחק. ואכן

בדרך כלל מדבר קהלת על 'האלוהים', וקוראיו מוזמנים לבחור כרצונם כיצד להבין ולכנות בשם את המהות

הזאת. הנה רשימה חלקית של אפשרויות:

מזל, גורל (טיבה) או פשוט מקרה;

אל-אלה-אלוהות-אליל-אלוהים;

בודהה, קרמה;

טבע או דרך העולם;

הכרח, נתון, כוח-עליון;

מסתורין, לא-בודע, טמיר ונעלם.

לא רק שאין קהלת ירא שמים (תיאוצנטרי), גם לאומני ואפילו לאומי אינו (אתנוצנטרי). בפסוק הפותח את

המגילה, הוא מכונה "מלך בירושלים", ואילו ב-א:12 "מלך על-ישראל בירושלים". ישראל לא מוזכרת עוד, ואילו

ירושלים מוזכרת פעמיים נוספות, כדי לציין כי היה חכם ועשיר מכל שהיה לפניו בעיר זאת. יש משהו לא אמין

בתארי המלכות הללו: לא נכתב בפשטות וכמקובל 'מלך ישראל', גם ההפלגה בתיאור חכמתו ועושרו, בעלת

האופי הרברבני במעט, לא מתאימה לסגנונו של קהלת, אמן האירוניה והאירוניה העצמית. מלבד אזכורים אלו,

הדברים בספר היו יכולים להיאמר על ועל-ידי אדם בכל אחת מארצות או ליתר דיוק, ארמונות המקרא. נתן לשער

כי מתגלית כאן חתימת ידו של העורך-היחצ"ן שהוזכר קודם.

הדים לבעייתיות של הכנסת קהלת לכתבי-הקודש נמצאים בספרות חז"ל. חכמים רבים בקשו לגנוז את הספר. כפי שנתן לצפות, גם כאן נחלקו בית הלל ובית שמאי. הנה, ר' שמעון בן מנסייה תומך בגניזה, מאחר והכתוב בספר לא נאמר ברוח הקודש, אלא מחכמתו של שלמה. ר' בנימין בן לוי ור' שמואל בר רב יצחק, מצטטים מאלה "שמצאו בו דברים שהם נוטים לצד מינות".

מפרט ר' שמואל: "הא [זאת] כל חכמתו של שלמה שבא לומר 'שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחרותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך' (יא:9). משה אמר: 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם' (במדבר, טו:39) והוא אמר: 'והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך' - לית [אין] דין ולית דיין! הותרה הרצועה! כיון שאמר: 'ודע כי על כל אלה יביאך האלוהים במשפט' (יא:9) - אמרו: יפה אמר שלמה!".

התנגדות מטעם שונה מובאת בתלמוד: "אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב [אמר רב יהודה בנו של רב שמואל ונכדו של שילת, בשמו של רב]: בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנזהו? מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה" (שבת ל, ע"ב).

לעניין הסתירה הפנימית עוד נשוב, כאן נתמקד בהאשמת קהלת במינות. מינים הם אנשים שסטו מן האמונה המקובלת, וכאלה שאורח חייהם שלילי ונוטה לפריצות (בבלי, סנהדרין לח:ע"ב; שם צט:ע"ב). באשר לאורח חיים - עסקנו כבר בסודו של קהלת, וההאשמה במינות רק מחזקת את סברתנו. באשר לאמונותיו - הטוען "אין דין ואין דיין", אינו מכחיש את מציאות האל, אלא כופר בהשגחתו על יצוריו ולכן נחשב רשע. מחיר עמדות כגון אלה ברור: "אלה אין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיית מתים מן התורה, ואין תורה מן השמיים, ואפיקורוס" (סנהדרין פי:מ"א).

אם כך, מדוע וכיצד נמנעה גניזתו? ברור למדי כיצד נעשה הדבר: מצד אחד, על ידי יחוס הדברים לשלמה המלך והאדרת יוקרתו של המחבר בהדגשת עושרו וחכמתו. מצד שני, באמצעות סרוס ומהילת המסרים הרדיקליים

והוספת ביטויי אדיקות. לאחר מכן החלו בהפצת פירושם, שישבו הסתירות ותרצו התמיהות, ובפלפולי סרק הביאו הכל על מקומו בשלום.

הנה לדוגמא ר' בנימין מצטט מהביקורת ומההגנה על קהלת: "הא כל חכמתו של שלמה שבא לומר 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש' (א:3). יכול [האם ניתן להעלות על הדעת כי הדברים אמורים] אפילו בעמלה של תורה? חזרו ואמרו - לא אמר 'בכל עמל' אלא 'בכל עמלו' - בעמלו אינו מועיל, אבל מועיל הוא בעמלה של תורה". זהו פלפול דחוק, המאפשר גם את המסקנה כי קהלת כלל וכלל לא עמל בתורה.

למאמצי ההכשרה והקבלה עשויות היו להיות סיבות פוליטיות או מהותיות. בקהלת החדשה מצטייר קהלת כמורה ומנהיג רוחני של חוג חברים ותלמידים. נאספים אלה, שכוננו ע"י אחד מעורכי המגילה "בעלי האסופות", היו כפי הנראה אנשים בעלי מעמד חברתי גבוה. סביר להניח כי לגיבוש כתבי הקודש, הייתה משמעות של הכרה ומתן לגיטימציה. ניתן לשער כי בעלי-האסופות, דרשו ולחצו להכרה כפי שאולי עשו גם חוגים אחרים. אפשרות נוספת היא, שהחכמים בעצמם העדיפו לקבל את כתבי החוג, כדי למנוע את התנתקות חבריו מ'הזרם המרכזי', ויחד עם זאת להפחית מהשפעת רעיונות קהלת - בהפיכתם לדברים היוצאים מתוך הממסד, ולא הבאים נגדו. ואולי גילו החכמים קו מפוקח ומציאותי, בידעם שהכל טוב ויפה, אך כדי להתמודד ולהצליח בחיים לא מספיק להאמין ולקיים מצוות. אולי יכלו לקבל דבר והיפוכו, לשלב ניגודים ולומר כי יחד עם האמונה יש צורך בגישה המכירה בין היתר ברשע, בשרירותיות, בחד פעמיות של החיים, במגבלות ההבנה, בחשיבותן של הנאה ושמחת חיים - כל עוד הן אפשריות.

היטב החליטו החכמים: דווקא הקולות שלגביהם התעוררו שאלות, כקהלת ושיר-השירים, הם ההופכים את התנ"ך ליצירה החובקת את כל גווי החוויה האנושית. ועוד: אלה אשר אמונים על אינדיבידואליזם, אקזיסטנציאליזם והומניזם, יוכלו למצוא בקהלת גשר ונציג לתנ"ך וליהדות.

פרק ד'

הרועה הנעלם

תמהנו קודם כיצד זכה ספר קהלת להכלל בתנ"ך. אם קשה להבין מדוע כן התרחש תהליך כגון זה, האם ניתן בכלל להבין מדוע לא התרחש תהליך אחר מורכב יותר? רוצה לומר, מדוע לא הפך אחרי מותו למושא להערצה; מדוע לא צמחה מקהלת תנועה, או זרם מחשבתי, כפי שקרה למשל בנצרות, בבודהיזם, בחסידות או באפלטוניזם; מדוע מקומו בתרבות האנושית דומה יותר לכוכב שביט - המופיע בתקופות שונות ומובחן על ידי יחידים - מאשר לכוכב שבת, קבוע בשמימנו? אין בשאלה זאת משום הגשת ערעור על פסק-הדין של ההיסטוריה, כבר נאמר "כי לא לקלים המרוץ... וגם לא ליודעים חן". בהעלאת תמיהה זו יש משום ניסיון לברר את המיוחד לקהלת, למגילה ולמחברה.

מאמינים ומעריצים זקוקים לגיבור. במגילת קהלת הגיבור מסתתר, אפשר ללמוד עליו רבות - אך לא ידוע מי הוא. ואולי לא רצו להכירו כלל. פורצי-גדר, חריגים ומנפצי מוסכמות מעולם לא היו חביבים על הרוב.

הרבה חייבים אנו לקהלת על שהועיל להעלם. לכנסיות ותנועות יש באופן אירוני את הכשרון להפוך למשהו, שהנו היפוך ולעג לכוונת המייסד. משל בודהיסטי קדום מדבר על אדם החוצה נהר רחב וסוער, בעזרת שייט המעביר אנשים ברפסודה. כשהגיע לגדה השנייה, האם עליו לשאת על גבו את הרפסודה, האם הוא זקוק עוד לשייט? ובמשל הזה, הרפסודה היא המשנה הבודהיסטית והשייט הוא בודהא. אם נשתמש במשל לתנועות רוחניות בכלל, נוכל לאמור כי למעשה רבים לא עולים לרפסודה; מעטים מאלה שעלו - יורדים ממנה; ואילו הנותרים, רובם הופכים את השייט לפסל. באופן דומה, זרטוטרה, ביצירתו של ניטשה, מייחל כי תלמידיו יראו בו אך סולם - שאפשר להשאיר מאחור ולהמשיך באופן עצמאי. אך לדאבון ליבו, לא כך קרה.

לא זה גורלו של קהלת. מאחר ונעלם ואולי ההבל יסתירנו, לא נוכל עוד להעמידו על הדום; לעולם לא נוכל להיות 'קהלתניים'. לא נוכל גם לפשט את מישנתו. הכל בו משתנה, רב-שכבות ורב-משמעויות. צריך לחוש ולהרגיש אותו בגוף ובנפש. נכון יותר לדבר על חווית-קהלת, מאשר על תורתו.

אין בקהלת סדר ושיטה נוסח 'ארבעה אמיתות אצילות', או 'הדרך בת שמונה הנתיבים', כפי שמצוי בבודהיזם. אין בו משלים מלבבים ולא הבטחות למלכות שמייים, הנמצאים בנצרות. קהלת לא מוביל למסקנות 'עשי או אל-תעשי' פשוטות, לתרי"ג מצוות, שהנן עיקר היהדות. אם הוא עשוי להשפיע על קוראיו, יהיה זה על כל אחת באופן אחר.

כמה נלעג ושטוח ניסיונו של עורך המגילה, דווקא זה האוהד לקהלת, למצות את דברי רבו בהמלצה מעשית לאנטי-אינטלקטואליזם, הקוראת להימנעות מלימוד, מחקר ודיון: "ויותר מהמה בני, היזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר". לא שאין לכך רגליים, אך גם ההפך נכון, הלא הכל עניין של זמן ועת.

לאור הדברים האלה, ספק אם כדאי בכלל לנסות לסכם את רעיונותיו של קהלת. אולם המחברת הזאת, משמשת מבוא ל קהלת החדשה. ובמבוא, כמו במבוא. זאת אעשה בהסתייגות שלהלן רק מתווה כללי, ובהמלצה חמה לקוראים לא לסמוך על הנאמר ולערוך לעצמם סיכום ביניים משלהם.

פרק ה'

חוכמת החיים של קהלת

אם תירצו, הכל נאמר כבר בפתיחה: "הבל הבלים אמר קהלת, הבל הבלים! הכל הבל". משפט מפתח זה חוזר גם בסיום באופן מרוכך, אולי בהשלמה: "הבל הבלים אמרה קהלת, הכל הבל". יאמר כבר עתה, הבל הוא הראשית והאחרית - האלפא והאומגה, כל קהלת על רגל אחת, והשאר פירוש.

המגילה מתחילה, כפי שמקובל בפילוסופיה היוונית במסה על הפיזיקה. דהיינו על הטבע, העולם המוחשי - תחת השמש. ממשיכה בעולם האנושי, האישי והחברתי - תחת השמים. השמש היא עובדת טבע, מקור חיים ואור; השמים הם מושג אנושי, גבול ההבנה ומגבלת הקיום שלנו. קהלת לא עוסק במה שמעל לשמים ולשמש, אין אצלו עיסוק במעבר לפיזי, במה שהינו מחוץ לנתון. הנושאים המרכזיים בטבע חוזרים ומשתקפים בעולם 'רואי השמש' (אחד הכינויים לבני אדם וחווה): חזרתיות ומעגליות בתהליכים השונים, שזירה של שינוי וקביעות, אך גם מתח ביו שני הקטבים הללו.

במגילת קהלת וכמובן גם בקהלת החדשה, קיים מתח בסיסי בין שני נושאים מרכזיים: מחד הבל הבלים ורעות רוח, מאידך שמחה בחיים ובחלקנו בהם. שניהם, ההבל והשמחה, מופיעים בהזדמנויות שונות ובניסוחים דומים בכתוב, אך בדומה לסמל היין והיאנג, גם משתלבים האחד בשני, שכן על פי קהלת, הבל פירוש גם חיים, והשמחה היא הבל.

בקהלת החדשה, נתן לאתר ארבע גישות או דעות לחיים מתחת לשמים. דעת הוא מושג חשוב ורב משמעויות בתנ"ך, די להיזכר בעץ הדעת, ובשימוש במילה זו לתיאור מעשה האהבה. המונח דעת, מתייחס בין השאר

לגישה, לתפישה, לדרך, לחכמת חיים, לכוונה, לשיטה ולאמונה. אלו הן הדעות: דעת חכמה, דעת שמחה, דעת מעשה ועמל, דעת עיניים ולב.

1. דעת חכמה:

מגילת קהלת היא חלק מספרות החכמה, המקובלת בארצות המקרא. ספרים נוספים מסוג זה כוללים למשל את משלי, איוב, בן-סירא, חכמת שלמה וחלק מתהילים. ספרות חכמה נפוצה בכל התרבויות (בודהיזם, קונפוציוניזם ודאואיזם) ובכל התקופות. אולם בתקופתנו הספרות הזאת הפכה למוצר בעל חיי-מדף קצרים יותר. מי זוכר את רבי-המכר בנושא 'עזרה עצמית' ו'פיתוח מודעות' שמכרו בחנויות לפני שנתיים או שלוש?

קהלת מלמד חכמת חיים, אך עוסק גם במהות החכמה עצמה, בסוגיה, בגווניה, ובמגבלותיה. מתוך התבטאויותיו השונות על החכמה, עולה כי קהלת מבחין בשני היבטים או סוגים, מרכזיים שלה. האחד חכמה מעשית, ידיעה כיצד לפתור בעיות ולנהל עניינים. השני חכמה עיונית, 'אקדמית', השואפת לניתוח והבנה של העולם והחיים. קהלת אינו סבור כי ניתן לדון בחכמה, מבלי להבין מהי טיפשות. השניים יכולים לדור בכפיפה אחת אצל אנשים. לכן לא מספיק להיות חכם, צריך גם להיות לא טיפש. אם שבחי החכמה הם מאופקים, הרי הבוז לסכלות הוא מוחלט. לגבי הסוג הראשון, שניתן לכנותו פקחות, או חכמת חיים - קהלת בהחלט אופטימי ומחייב; ואילו ביחס לשני, ידע שנרכש מפי אחרים, המבוסס על המשגה, ניתוח והתנתקות מתחושות ורגשות - ניתן להבחין אצלו בספקנות מסוימת. ידע כזה כלל וכלל לא מבטיח חסיון מפני הכסילות.

ספר פופולרי וחכם (וזהו צרוף לא כל כך שכיח), מלמד לצייר בצד *ימין של המוח*. המחברת, בטי אדוארדס, מסבירה כי כל אדם המסוגל לכתוב, מסוגל גם לצייר. אין זה עניין של 'יד טובה', כפי שחושבים - אלא של העין. מי שיודעת לצייר מציירת מה שהיא רואה, לדוגמא, פתח הכד נראה כאליפסה ולא כמעגל; מי שלא יודעת, שבויה במושגים ומציירת לכסא ארבע רגליים באורך שווה - כי זה מה שהיא יודעת על כסא. אדוארדס משתמשת בתיאוריה פסיכולוגית הרואה את המוח השמאלי, כמרכז המשגה ואנליזה, לעומת המוח הימני העוסק בתחושות

וסינתזה. המוח הוא מורכב ביותר, והדברים הרבה יותר מסובכים מ-'שמאל-ימין'. בכל אופן, כאשר מדובר בחכמה קהלת הוא תומך מובהק של הימין.

האבחנה בין שני סוגי החכמה שמציע קהלת, מאפשרת מבט חדש על חלק מהבעיות העקשניות ביותר שניתן לפגוש בטיפול הנפשי, לדוגמה שיגעון החשדנות (פראנויה): לעתים מסתבכים המטפלים בנסיון לשכנע בעל החושד לשווא כי אשתו בוגדת בו ו/או מרעילה את מזונו, כי לא היו דברים מעולם. מרגע זה המפגש הופך להיות לסהרורי. שניהם מטופל/ת ומטפל/ת נופלים למערבולת של רעיונות שקשה לצאת ממנה. הבעיה כולה מתחילה בשימוש בסוג הלא נכון של חכמה: הלב אומר לו לגבר, כי הוא אומלל בחיים עם זוגתו ואינו בוטח בה. להרגשה זאת יכולות להיות סיבות טובות, אם כי לא תמיד ברורות לו. במקום להיות פקח, להיפרד בשקט ולגמור עניין, הוא מתחיל לנתח ולחשוב אם הוא אכן צודק, מתיימר לקבוע מהי 'האמת האובייקטיבית' - תוך הזנחת האמת הפנימית הצנועה שלו. הוא מסתבך כך בסתירות שעליו לתרץ. הסתירות והתירוצים מגיעים לממדים אבסורדים המאמללים את כולם. כאשר נבין כי ללב יש הגיון משלו, נוכל להתמודד באופן מוצלח יותר עם תחושות קשות שלנו ושל הסובבים אותנו.

אך גם ההיפך נכון. לעתים מאותת לנו ליבנו, ואנו חשים חרדה נוראית, מצוקה או תחושה חריפה של איום. וברגעים האלה אנו זקוקים ליכולת להבין כי אם אין עובדות התומכות בהרגשה, אולי מדובר באזעקת שווא, בלשון קהלת נאמר "תגובת הבל". אלה שלא מסוגלים להעלות בדעתם אפשרות כזאת, עלולים להגיע על נקלה למסקנה שהם 'לא בסדר' ועומדים לאבד שפיותם, או שאחרים כל שהם, 'לא בסדר' וחורשים רעות עליהם.

ללימוד קהלת ישנה השפעה ישירה על עבודתי הטיפולית. יכולתי לראות כיצד אמצתי לי חשדנות כלפי חכמה עיונית, ככלי לפתרון בעיות אישיות. הנה פונה זוג צעיר (ואני מספר לכם בצורה רזה בלי שמות בדויים, בלי צבע -

רק הנקודה העיקרית), יחסיהם מעוררים, הם מתווכחים על חלוקת תפקידים, מי יעשה מה. בויכוח עולים מושגים כשחרור האישה, שוויון זכויות, שוביניזם ופמיניזם, והאווירה מתלהטת. אני מחמיא להם על היותם מעודכנים ועל מודעותם החברתית, אך עומד על כך שהבעיה שעליהם לפתור אינה בעיית היחסים בין המינים (אם כי, כמובן, זו כן הבעיה שלהם, כפי שזו הבעיה של כולנו) אלא שאלה קטנה יותר - כיצד שניהם ירגישו טוב בשותפות. בקשר לכך, אילו בקשות והצעות יש לשניהם? והדיון הופך להיות תכליתי וחברי יותר.

דוגמה אחרת: פונה גבר הרוצה לברר אם הוא הומוסקסואל או הטרוסקסואל. בהמלצת מטפלת קודמת בדק את השאלה וקיים יחסים מיניים עם גבר - חוויה שהשאירה אותו מדוכא וחרד, אך עדיין ללא יכולת להחליט סופית. הוא התחיל כבר לחשוב שגם זו בעיה. הערתי כי אומנם שתי האפשרויות לגיטימיות, אך לא לגיטימית היא השאלה המוצגת. השאלה היא כיצד, יהא זה עם גבר - או עם אישה, יפעל לפי הרגשותיו, יבטא ויעשה מה שמתאים לו, מה שמיטיב עמו. רק אחר כך יחליט אם ירצה להגדיר עצמו בכלל, ואם כן - כך או אחרת. הוא לומד ללכת בעקבות עיניו ובעקבות לבבו. חש הקלה עצומה כאשר השתחרר מהשאלה המטרידה 'מה אני בכלל', גם בגלותו כי בשלב זה של חייו - הלב נמשך לאישה והעיניים לגבר.

כא

דרך ההשערה (היפותטיות), מאפיינת את גישתו של קהלת. הוא אומר בפשטות שיש דברים שאינו יודע, ואולי שאי אפשר לדעת. משום מה, כולנו חשים חובה לדעת כל דבר, וזקוקים לרישיון מיוחד לא לדעת. הנה ניסוי שתוכל לערוך: שאל אנשים בשיחה, כמה מהשאלות 'הטריקיות' - האם הם מאמינים באלוהים / גלגול-נשמה / טלפתיה / עב"ם - ורובם יענו בכן או לאו (אפשר גם לנחש שיענו אותה תשובה לרוב השאלות); הגישי את השאלה בכתב ותני להם לסמן שלוש אפשרויות -כן, לא, לא יודע - ומספר הבוחרים באפשרות השלישית יעלה בהרבה. והנה בפסיכותרפיה, האמורה לעזור בידיעת עצמי, אני רואה זאת כתפקידי, להרשות לא לדעת. להורים השבולים מותר לא לדעת אם הנשמה מתקיימת אחרי המוות - אך כן אפשר לחשוב, מה ההשלכות של קיומה, או אי קיומה. לאישה הצעירה החווה קשיים באורגזמה, מותר להיות לא בטוחה אם משחקי מין בילדות עם אחיה - גרמו לקושי או לא, ובכל זאת להתמודד עם השאלות של מיניותה ויחסיה עם האח היום.

קהלת הוא נסיין (אמפיריקן): הוא מעמיד השערות לבדיקה, ומוכן תמיד לשנות דעתו. התהליך המדעי כולו מצוי בכתביו. הוא משתמש כמה פעמים ברצף הפעלים הבא, כולם או חלקם: "ראיתי- ניסיתי- ידעתי- פניתי- סבתי". הוא לא מתחייב לדבר, אלא מוכן לנסות ולראות (או לראות ולנסות). בקשר לכך, קשה לא להיזכר בבורא העולם, בספר בראשית, אשר לאחר כל שלב ביצירה נאמר עליו "וירא כי טוב", כלומר גם הוא אמפיריקן - אשר קודם יצר ורק לאחר מכן העריך, שלא ידע מראש כיצד ייפול דבר.

אני פוגש אנשים המתלבטים בבחירת בן-בת זוג, בבחירת מסלול מקצועי (יש משהו דומה בין שני אלה - עובדה, יש כאלה הנשואים לעבודתם). הם מניחים שיש מישהו, או מישהי, או משהו - יחידים ומיוחדים שנועדו להם. יש הפונים ליעוץ מקצועי, עוברים מבחנים מיגעים - כדי שיגידו להם, בדיוק למה יתאימו (ובדרך כלל מתאכזבים מהתשובה). קהלת היה אומר להם (לפחות כך נדמה לי, ואני גם מחקה אותו במקרים כאלה) - אם אינכם יודעים, העלו כמה אפשרויות שבאות בחשבון; אם אין לכם כל מושג, קחו את ההזדמנויות שהתמזלו לכם, שבסביבתכם; לכו לאט, אם טוב המשיכו - אם לא, עברו הלאה. כך תמצאו, או שתדעו יותר מה לא מתאים לכם.

הנה גבר החי עם חברה כבר ארבע שנים. כשהכירו היה ביישן, התקשה להתחיל עם נשים. וחברתו היתה זאת שיזמה את הקשר. מההתחלה לא היה מאוהב, אלא איך שהוא נכנס לקשר, התרגל, למד מאד לחבב ולהעריך אותה. השעון הביולוגי מתקתק, היא בצדק מבקשת התחייבות; אך הוא לא מסוגל להחליט על התקדמות לקראת נישואין. לא ברור לו באמת אם הוא חפץ בה, או שמא התרגל. היא הודיעה לו על ניתוק עד שיגיע למסקנה. הוא ניסה להתבודד כמה ימים עד "שימצא בפנים את התשובה", אך ללא הועיל. הרשיתי לקהלת הפנימי שלי לדבר ואמרתי לו שאם היתה בפנים תשובה, היה כבר יודע אותה. ההחלטה לא יכולה להתבצע מעצמה בתוך הראש, "בקופסה" שלנו. הוא יוכל למצאה תוך בדיקה בעולם. אם הוא חושש מעתיד של רגשות מרירות והחמצה, על שלא התנסה עם נשים - עליו לנסות: כאשר יתחיל עם משהי, זו או אחרת - יאמר לו ליבו, כי טוב עשה, או אולי יחוש געגועים עזים שיריצו אותו במהרה לראשונה.

רצף אחר המצוי במגילה הוא: "לראות-לדבר-לשמוע". והסדר חשוב: קודם לראות - כלומר לבחון, להעריך ולבדוק נתונים בעצמך; אח"כ לדבר - לנסח עמדות ומסקנות; לבסוף לשמוע - ללמוד מאחרים. בעיקרו של דבר, קהלת

הוא פרגמטיקן. השורש ע.ש.ה. הוא השכיח ביותר במגילה ומופיע 63 פעמים. השורש ח.כ.ם. הוא השכיח בשכיחותו - ומופיע 53 פעמים. הסטטיסטיקה הקטנה הזאת מלמדת על סדר עדיפויות: פעולה ופעולה מושכלת חשובים מכל.

כ

פסיכולוגים והוגים רבים עוסקים בשאלת מהות החכמה והאינטליגנציה. האם יש גורם מרכזי של אינטליגנציה, או מדובר ברכיבים שונים שלה, או שמא קיימות בכלל אינטליגנציות שונות - בתחומים שונים? מעשית, ותוך התחמקות מדיון מסובך, מניחים כי אינטליגנציה היא משהו שנמדד באמצעות מנת-המשכל (I.Q.). והתפיסה הזאת יוצרת בעיות לא מעט: ראשית לא תמיד מי שמצליח במבחנים - מצליח במבחן המציאות. שנית, המבחנים אינם הוגנים לאנשים בעלי רקע תרבותי שונה, או מחוסרי השכלה.

אם ננסה לחבר פרופיל חכמה, על פי קהלת, נמצא בו את המשתנים הבאים: 1. כושר עיתוי, שיפוט ואבחנה: לכל דבר חפץ, עת ומשפט. הטיפשות הינה העדר כושר זה. טיפשות במלוא פריחתה היא אי יכולת להבדיל בין טוב לרע, בין חושך לאור. טיפשות במימדים קטנים יותר, מתגלית לדוגמה באמירת הדבר הלא-נכון, בזמן הלא-מתאים. 2. התמצאות פוליטית: גישה מפוקחת (לא נאיבית) למציאות, ידע כיצד להסתדר עם השלטונות, ולפחות לא להסתבך עמם. יכולת למלא את התפקידים המנוגדים של ממונים וכפופים. 3. הכרה בגבולות הידע והקיום: ידיעה שאיננו יודעים מה שיהיה, הכרה בסופיות האדם ובמוות. 4. אמינות: הימנעות מדיבורים רבים ומיותרים וקיום הבטחות והתחייבויות. 5. מתינות: דברי חכמים בנחת נשמעים, אינם נוחים לבעוס. 6. הגינות: עשיית הטוב, התרחקות מעושק ושנאת מתנות. 7. מעשיות: אינם עצלים, אך לא פועלים לשווא.

לקטנו והבאנו את תשובתו של קהלת לבעיה של הגדרת האינטליגנציה (אשר באף מקום לא מנה, אחד לאחד, שבעה מאפייני חכמה), כדי שתוכלו לדעת סוף סוף, אם חכמים אתם אם לאו. ובנוסף לכך, וקצת יותר ברצינות, גישתו של קהלת לנושא לא נופלת מכל התיאוריות המוכרות כיום ואף מעלה לדיון היבטים שלא נתנו עליהם את הדעת. לא נוכל לטעות, אם נשתמש בפרופיל החכמה הזה, כאשר נרצה לבחור אנשים - לחברים, כעובדים,

ולתפקידי אחריות והנהגה. גם בחינוך ובהורות, נוכל להיעזר בדברי קהלת - כדי לבדוק באיזו מידה אנו מכינים היטב את בני-הנעורים לנהל את חייהם.

2. דעת שמחה:

במגילת קהלת, שמחה והנאה הם המשקל הנגדי להבל ורעות רוח. מול היתרון המסופק שבעמל, עומדים החלק והמתת שבחיים. חלק, הוא חלקה שעלתה בגורל (דברים יח:1, מיכה ב:4). לכל אחד יש את מנת האושר או הסבל שלו, אך כל אחת גם זקוקה למתנת החסד של יכולת ליהנות או לשאת את מנתה.

לצד רגעי ייאוש ושנאת החיים חוזר שוב ושוב המוטיב "אין-טוב באדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב בעמלו" (ב:24) או בניסוחים דומים "ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו" (ג:11). נושא זה הולך ומתגבר, עד שלקראת סיום *קהלת החדשה*, הוא מתפרץ בשירת 'ומתוק האור' - על אהבה ושמחת החיים. וכמה מתאים לקהלת שהשירה הבאה אחריה, 'ימי הרעה' המסיימת את המגילה, היא על זקנה ומוות.

לשמוח, צריך לדעת. עת וזמן לכל: להתהולל, לצחוק ואפילו להשתטות, אך גם להתייאש ולשנוא. כל רגש, חיובי או שלילי, אהבה כשנאה - טוב בעתו. יש לקבל כל רגש, אך גם זאת לעשות בחכמה: מצד אחד לדעת כי המילים והמשפטים שאנו אומרים לעצמנו מעצבים רגשות. מצד שני, על שכלנו גם לתווך בין רגש למעשה. קהלת רחוק מצטדקנות, הוא מודע לתוקפנות ומעריך את התקיפות. את הקנאה הוא מקבל כמניע מרכזי בחיים החברתיים ובהישגיות האנושית, אנו יצורים שבכל תחום משווים עצמינו עם האחרים. אולם, גם לקנא צריך לדעת: קנאה חיובית מובילה למאמץ ולהישג; קנאה שלילית, הופכת אותנו לממורמרים ומרושעים. אין צורך לומר, עד כמה חשובים בעיניו האהבה והרעות - וכמה מר הסבל בחסרונם.

הפסיכולוגים כיום, אומרים כולם, כמעט במקהלה - קבלו את רגשותיכם, בטאו אותם ושתפו בהם! קהלת לעומת זאת, שולל באופן חד-משמעי את הכעס ומשבח את הנחת ואורך הרוח. קהלת מבחין בין מצבים בהם צריך להרים קול ולעשות פרצוף קשוח' - ואז הכעס הוא בשליטה ולמען השגת מטרה, לבין תגובות כעוסות שלא

לצורך, מה שקרוב יותר לטיפשות. כעס הוא מרשם בדוק לאובדן שמחה בחיים, ודרך בטוחה לפגום בשמחתם של אחרים.

3. דעת מעשה ועמל

'עמל', כמילות-מפתח נוספות אצל קהלת, הוא מושג רב-משמעות. פן אחד של המילה הוא עבודה ומאמץ, הפן השני סבל וכאב. דעת העשייה אצל קהלת היא תורת ניהול החיים. הוא דן בכלכלת-המשק, במנהיגות, ביחס לעבודה, לחסכון, לכסף ונכסים.

חוקרי קהלת התלבטו אם היה הוא מלך ואם כן מהי זהותו. במובן מסוים עונה על כך קהלת עצמו. כל אחד (כל ממזר...) הוא מלך, או לפחות ראוי שיהיה כזה - ריבון, שרצונו ודברו הם צו. קהלת רואה בשליטה, בבקרה, בהתמודדות האקטיבית ערך יסודי: כך שכיחים אצלו הפעלים - לנהוג, לשלוט, להלוך ולמלוך. טרגדיה איומה היא כאשר אדם לא שולט עוד בעולמו. השלטון במדינה הוא משל ודוגמא לפרט בחייו שלו. לכן לבישת בגד לבן ומשיחת השער בשמן עשויה לסמל התייחסות לעצמי כאל מלך. בהקשר זה, כדאי לציין כי מלוכה ושלטון הם גם מטפורות שכיחות בתנ"ך לתיאור מעמדו של מלך מלכי המלכים. אם כך, קהלת אומר לנו במפורש - היו בחייכם מלכים, ואם לא תיבהלו, הוא גם רומז שוב ושוב - היו כאלוהים.

מכאן, בדומה למצוי אצל הסופיסטים, החשיבות הרבה המוענקת לפוליטיקה: זו חשובה בזכות עצמה - ככלי לקדום עצמי בתככי השלטון, אך גם כמשל לניהול כל תחומי החיים הפרטיים. בשונה מהסופיסטים, אין אצל קהלת התלהבות יתרה מהרטוריקה. לטעמו, "דברים הרבה מרבים הבל" (ו:11). במקום למוד רטוריקה, ההדגשה היא על פעולה וגישה נכונה, המתבטאת בשיח הפנימי (קול) של אנשים עם עצמם.

קהלת מלמד את דרך הזהב, בה נזהרים מכל קיצוניות וחד-צדדיות (ז:16-18), בה מוותרים על פרפקציוניזם, ויודעים כי אין שלמות. קיים אצלו גינוי לפסיביות ולעצלנות, אך גם דחייה של שאפתנות, רכושנות וקמצנות. השלמות (במובן אינטגרטיבי) האחת לה יש לחתור, היא פנימית. אם הבטחתם קיימו: ה"י שלמה עם עצמך, יהיו

פיך ומעשיך שווים יאמר קהלת. שלמות מסוג אחר מתבטאת בשביעות הרצון, שהיא היכולת לשמוח בקיים ולראות את הטוב שבחיים.

מצד אחד, קיים אצלו ריאליזם מפוכח ואולי פסימיות בתפיסה של מגבלות הקיום - והוא מישיר מבט, אל הארעיות והסופיות שלנוכח המוות, אל חוסר הצדק ואי-הנאמנות ביחסים החברתיים, אל המקריות והשרירותיות שבחיים. מצד שני, מצויה בו אופטימיות בעשייה - והוא משבח חיים בהווה, "עשה היום כי זה הנכון". כך, ישנה כאן השתקפות של תמונת הטבע שלו - שלוב של השלמה ופעולה, הקבוע והמשתנה.

4. דעת עיניים ולב

דעת עיניים ולב, היא מודעות אחרת, המשלבת בתוכה את שלושת הדעות האחרות. קשה היא, יותר מקודמותיה, לתיאור ולהגדרה. הקושי הזה הוא מהותי, שכן דעת העיניים והלב היא מעבר לחשיבה פשטנית ואולי מעבר למילים. הרי אם אפשר היה לרשום נוסחה לאינטואיציה - היא לא הייתה מה שהינה. אף על פי כן, אם ניתן ליבנו לדרוש בכמה עיניים בדעת זאת, נמצאנה פחות רחוקה מאתנו. אציין כאן רק כמה סמני-דרך להולכים בשבילי המגילה. נתבונן איפה, בהבל על פניו השונים, בקבלת הנתון, באחדות-הניגודים, ובאנוכיות (אינדידואליות וסובייקטיביות).

הבל

מה הוא הבל? כלום: שום-דבר, הבל-פה, בדל אויר או רוח, משהו חולף ונעלם, היה וכבר איננו, שאי אפשר לראותו כלל! אך הבל הוא מעט המכיל את המרובה, אשר כ-Koan, החידה שמציג המורה לתלמידו בתורת הזן, מטרתו להשיר מעלינו אשליות, לפקוח עינינו לראות גווני-גוונים. הבה ננסה לפרט חלק ממשמעויות המושג. לא נצליח להקיף את כולן, אך לבטח נבחין עד כמה דבר הבל הוא, לתרגמו למילה אחת כ-Vanity בגרסה ישנה, או Futility בגרסה חדשה יותר, לתרגום התנ"ך לאנגלית.

אנו נכנסים לעולם ההבל כבר בראשית המגילה. אם "הכל הבל", הרי גם אמירה זאת בעצמה הבל היא! לעתים עומד ההבל במקום מטבע לשון, או אפילו כתחליף לתנועת גוף. למרות הרשימה הבלתי ממוינת שלהלן, תאלץ הקוראת להחליט בעצמה, איזה מהפירושים מתאים בכל מיקרה - כיצד להבין כל הבל והבל שבמגילה:

- חיים.
- שקר, כזב, עוון, מעל.
- אבסורד, סתירה, אירוניה, אי-רציונליות, מסתורין, תעלומה, אשליה (אילוזיה ודלוזיה).
- ריקנות, ספק, שטויות, הבל-פה.
- חוסר ערך-טעם-תועלת.
- חולף, עובר, אמורפי ואפימרי.
- ללא קיום פיזי; אד, אויר, רוח, ערפל.
- אלילי שקר, אלוהות.
- מה שיהיה יהיה, זה לא תלוי בי.
- מה זה משנה, שים פס (או זין),
- משיכת כתף, או חיוך עצוב.

אחרי החזרה המרובה על מילה זאת (המופיעה במגילה 36 פעם) אי אפשר שלא להיזכר באדם אשר שמו היה הבל, שנהרג על ידי קין אחיו - ולתהות על הקשר הזה, האם אנו קורבנות, הכולנו הבל?

קבלת הנתון

קהלת מלמד את קבלת הנתון. הוא מנסה לזעזע אותנו באומרו: מה שלפניך הוא העולם היחיד והמציאות היחידה שישנם, או שיש טעם להתייחס אליהם. 'זה המצוי' ואין עם מי להתווכח. החיים סופיים, יש להשלים עם המוות. בעולמנו שרירותיות, יד-הגורל, מזל ומקרה. הכל ארעי, לא תמיד הגיוני ומובן. בקוראי את דברי קהלת אלה, אני

מגלה כי ביטויים רבים השגורים אצל חיילים בטיירות, בפעילות מבצעית וכמובן במילואים, מבטאים חכמת חיים דומה. והשירות הצבאי, אם הצלחנו ללמוד את הלקח הזה, הוא הכנה טובה לחיים. אביא רק כמה אמרות כאלה העולות עכשיו בזכרוני: 'זה מה יש ועם זה ננצח'; 'ההגיון לא התגייס והצדק השתחרר (ויש המוסיפים - והברדק חוגג)'; 'לכל כדור יש כתובת'; 'לא נולד המניאק שיעצור את הזמן'; 'מתים רק פעם אחת'; 'כל תוכנית בסיס לשינויים'.

כה רבים הפונים לטיפול, המצפים כי הפגישות יסבו סביב פרשת היחסים שלהם בילדותם עם הוריהם. אני פוגש אנשים מבוגרים, שכבר היו בטיפול, המשוכנעים כי לא העמיקו לברר די את עברם - ומכאן אומללותם. לעתים, אכן צריך לברר ולהבין, אך פעמים רבות השאלה היא כיצד לקבל את העובדה, שהורים לא בוחרים. אלו הם הורי, להם היו ההורים שהיו - ואילו אני, יכול רק לשאול, כיצד אני רוצה לחיות את חיי עם נתוני, כיצד אני רוצה לנהל עמם יחסים כיום. ככל שאדוש יותר באכזבותיי ובמכאובי, אהיה יותר ילד פגוע-מבוגר.

הדברים נכונים לא רק למשפחה בה נולדנו. גם לנתונים כגובה, כשרון ומראה; גם לכישלונות, אסונות, מחלות ומוות. בכל אלה, עד שלא נשלים עם מה שלא ניתן לשינוי - לא נוכל לשנות את מה שכן אפשר. במחשבה שניה, אחרי שאמרתי את הדברים הללו, אוסיף כי גם זה הבל.

אל תשלו את עצמכם, אומר קהלת, אל תחשבו שמשאלות לבכם הן עובדות חיים: אין צדק בעולם, אין שכר ועונש. בני-אדם אינם באופן בסיסי יצורים מוסריים, לא חסרים בעולם גילויים של רשע ורוע. השלטון תמיד מושחת ומשחית, אפילו בבתי משפט לא תמצאו תמיד צדק. מציאותנו אינה טובה או רעה, אלא טובה ורעה גם יחד. לא היה אחרת אי-פעם, ולא ישתנה דבר בעתיד, זה הוא המצב. אני מנסה לדמיין לעצמי, כיצד היה מגיב קהלת, לסצינה כל כך שכיחה באופרות הסבון שבטלוויזיה - הגיבורה (איזו גבורה...) נתקלת באחד מפגעי החיים, ואומרת ברגש כאשר דמעה יורדת מעינה: "אבל זה לא הוגן...". ואנחנו טיפשים שכמונו, מסוגלים להזדהות עם כסילותה.

האלוהים, בכל דרך שיראה בעיניך, רחוק. את כאן והעולם כולו בלבך. אנשים, העולם והאלוהים משתקפים זה בזה. המקרוקוסמוס מצוי במיקרוקוסמוס; ביקום כולו שוררים השתנות, קביעות ועונתיות, והאלוהים נתון לאותם התהליכים. מיחסים לאלברט אינשטיין את האמרה "אלוהים לא משחק עם העולם בקוביה", קהלת היה עונה - 'הוא לא משחק, הוא הקוביה עצמה'.

אחדות הניגודים

ראינו כבר כי חז"ל הוטרדו מהסתירות הפנימיות בדברי קהלת - "שדבריו סותרין זה את זה", עד כדי כך שביקשו לגנוז את המגילה. המפרשים המסורתיים ניסו גם הם, להתמודד עם הבעיה. אומר המשורר והמפרש הגדול, בן תור-הזהב, אברהם בן עזרא: "בספר הזה דברים קשים, מהם שיאמר במקומות רבים דבר ויאמר הפך דבר" הוא מונה תשע סתירות ומדגיש "המחפש היטב ימצא עוד כאלה בספר הזה, וידוע, כי הקל שבחכמים לא יחבר ספר ויסתיר דבריו בספרו" (ראב"ע ז, ג). ניתן להבחין אצל המפרשים השונים בגישות שונות לפתרון הדילמה: מייחוס הדברים למקורות שונים זה מזה, דרך פירוש מחדש של צד אחד בסתירה - וכך לבטלה, עד לפירושים פסיכולוגיים של נפשו הקרועה של המחבר.

עיניים להם ולא יראו את האפשרות שקהלת, שבאמת אינו הקל בחכמים, דוגל בעקרון אחדות הניגודים. עקרון הסתירה האריסטוטלי, דהיינו דבר לא יוכל להיות גם 'א' וגם 'לא-א', הוא הבל. בימינו היה זה הרוזן אלפרד קורזיבסקי אשר טען כי שפיותנו מתערערת ע"י עקרון הסתירה, וקרא בדחיפות לשילוב ניגודים לא-אריסטוטלי. לנין הגדיר דיאלקטיקה "כחקר הסתירה שבתוך המהות עצמה של דברים", כך גם מאו דזה דונג, טוען שיש להתקדם באופן דיאלקטי, כי המציאותי הוא אחוד של ניגודים. בפרק הבא נכיר בני-שיח נוספים לקהלת בעניין זה.

אכן שניהם נכונים: גם "טוב אשר יפה לאכול ולשתות" (ה:17) וגם "טוב ללכת לבית אבל" (ז:2); נכון גם שטוב היה שלא נולדתי מאשר נולדתי, אך גם נכון כי טוב הכלב החי מן האריה המת. מאחר ואתה חי וזה הנתון, אהב

את חייר. כן, את הכל עשה יפה האלוהים, אך הוא גם עוות! עמל מוביל לתסכול ועמל הוא הדרך לעושר ושמחה; חכמה היא אור, אך לחכמה מגבלות משלה. כל מסקנה וכל הכללה הן הבל.

אנוכיות

אנוכיות, אין פירושה התעלמות מרושעת מהזולת דווקא, כי אם הפיכת ישותך לנקודת מוצא. אולי ברוח זאת ניתן להבין את העובדה כי המילה הפותחת את עשרת הדיברות, היא 'אנוכי'. קהלת מרבה להשתמש בתיבה 'אני', המופיעה במגילה 29 פעם, ברוב המקרים כאשר המשפט היה נותר שלם גם בלעדה. קהלת הוא אינדיבידואליסט. הוא משתמש בעיקר במילה 'אני', בדברו כחוקר והוגה אינטרוספקטיבי; בתור מורה הוא משתמש בגוף שני (אתה). ה'איזמים' שתולים בקהלת עשויים להטעות בהעניקם משמעויות יתר, אך נוסף חטא על פשע ונאמר שהוא גם סוביקטיביסט. אצלו, האני וחושיו הם במרכז: "מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני", רק אני יודע את תחושותיי והרגשותיי. החוויה הפנימית חכמת הלב - הם האמת שלי. בדיוק מול הגישה זאת של קהלת, המעמידה את האישה או האיש במרכז (אתנוצנטריות), נזעקו חז"ל: "...והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך" (יא:9) לעומת "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עינכם" (במדבר, טו:39).

'מה את מרגישה / חושבת / רוצה?', 'מה אומר לך הלב שלך?' - אלו הן שאלות שאני חוזר ושואל בשיחה הטיפולית: זוג פונה עם בעיה במיניות. האישה מגיעה לפורקן, רק בגירוי ביד, ולא במשגל. אני שואל אותה, מה אומר הלב, והיא עונה כי בליבה פנימה היא מרגישה טוב עם הסגנון הזה, אך מפריע לה, שזה מפריע לו. אני מבקש ממנו לאמור מה הוא רוצה, ותשובתו היא "אני רוצה להרגיש שאני מספק במיטה". בשלב זה, בני-הזוג מצליחים למצוא, ללא מאמץ מיוחד, כיצד תוכל לתת לו הרגשה זאת.

בחורה בת 28, חוזרת אחרי סוף שבוע קשה בבית הוריה. היא הטיחה באמה דברים קשים, האם התגוננה והסתגרה. אני שואל "איזה יחסים את רוצה עם אמך כיום?" והתשובה היא שהאם תכיר קודם כל בטעויות שעשתה בעבר. אחרי כן, מאחר והאם היא אישה חכמה ומעניינת, הייתה רוצה מאד להיות בקשר ידידותי עמה. שתי שאלות נוספות מובילות לשינוי: מה אמך מבינה כעת מהתנהגותך, איך את יכולה להשיג את מטרותיך? גבר

ביישן, אשר התקשה לחזר אחרי נשים וליזום מגע, מסביר שיפור שחל בהתנהגותו, בזכות ההבנה כי במקום לבדוק ולהבהיר מה הוא רוצה - עסק בניחוש רצונותיה וחשש מתגובותיה של כל מועמדת.

פרק ו'

בני-שיח וקרובים ברוח

יופי מצוי בכל מקום, אולי בכל רגע מחיינו. חברי רוי ברתולמיאו, אשר חי במשך כמה שנים באיראן ותרגם את עומר כייאם ישירות מפרסית, ספר לי את אשר כבר ניחשתי: כי במזרח, באופן כללי, אין הם קוראים ספרות ופילוסופיה באופן היסטורי. הם למדים את היסטורית הפילוסופיה כאילו אריסטו מתווכח עם ברגסון, אפלטון עם יום, הכל באותו הזמן.

חורחה לואיס בורחס, בהרצאתו על השירה

אנו רגילים לתחום תקופות (העת העתיקה, ימי הביניים, רנסנס, העת החדשה וכו') - ולדון בכל אחת במונחיה שלה. לא זו בלבד, נוח לנו לדבר על המאה ה-17 או ה-18, כאילו והארועים יודעים להתאים עצמם לקטעי זמן של 100 שנים בדיוק. לא זאת תהיה גישתו של הוגה האומר "מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש" (א:9) ובדרכו נלך.

נקשיב עתה לבני-שיחו של קהלת, נתבונן ברעיונות ובדרכי ביטוי קרובים שהופיעו לפנינו ואחריו, בעקר באלו שקירבתם לקהלת לא אובחנה עד כה, אם שהשפיעו זה על זה, ואם שלא. אל תטעו בכוונתי. אני לא משחק כאן את המשחק האקדמי של קביעת ראשוניות ודרכי השפעה, תוך ליווי ציטוטים וביבליוגרפיה למכביר. איני טוען למשל כי קהלת קרא באחד הערבים, את עלילות גילגמש החרוטות בכתב יתדות על לוח טין. אני מנסה להסב את תשומת לבכם לעובדה המפתיעה, המדהימה והיפיפיה כי רעיונות דומים, ולעתים בנסוחים כמעט זהים, שבו ועלו במהלך התרבות האנושית, אצל חוגים שונים והוגים שונים. הנה הרעיונות בדיוק כנחלים וכרוחות וכעונות השנה, הולכים ושבים.

כאילו ובמעמקי האדמה קיים מאגר מים עצום, היונק ממקורות רחוקים ועמוקים. מדי פעם הוא נובע, לעתים בקילוח דק, לעתים כמעין המתגבר. אם קהלת הוא המעיין, נתבונן כאן בבניות וביובלים אחרים. אם להשתמש במשל אחר, אני מנסה לעשות כאן פיסול סביבתי: כאשר שמים פסל בתוך נוף מסוים - נוצרת זיקה הדדית,

האחד נראה באורו של השני, שניהם משתנים. מתרחשת חוויה אסתטית של הרחבת-הדעת. דימוי נוסף מתבקש בעידן האינטרנט: לפניכם רשימת אתרים המקושרים לקהלת. אם תרצו תוכלו לגלוש גם בהם.

סיבה נוספת לאסופה שבפרק זה. טוב הוא לאדם שירגיש עצמו חבר בקהילה של דמויות רוחניות-היסטוריות. הסופרים, המשוררים וההוגים השונים שאנו אוהבים, חיים להם יחד בליבנו ומתקשרים זה לזה, ומדברים האחד לשני. הייתי מציע לקוראי התנסות קצרה: רשמו את שמות הדמויות המשמעותיות עבורכם. מה המשותף להם? האם תוכלו לדמיין לכם שיחה ביניהם? כמה סבוכה עלולה להיות הערצת מורים שעדיין מתהלכים בינינו עלי אדמות. בהערצה, רומז שורש המילה, האחר עריך ואנו מתבטלים. לפנינו קהילה כזאת, שאולי תרצו לאמץ מתוכה אליכם.

פוסט-מודרניזם

המושג המעורפל שלפנינו, זר לרוחו של קהלת. הלא גם המודרניזם וגם ה'פוסט' שלו, היו כבר מעולם. יחד עם זאת, הוא עומד בכל דרישות הקבלה של המועדון הפוסט-מודרניסטי: קהלת לא מאמין בקדמה, מכיר במגבלות הפעולה וההבנה האנושית. ויתרה מזאת, הכתיבה האפוריזמית, הקולאז' של שירה הגות והדרכה, המודולריות - כל אלה מאפיינים המוזכרים בקשר לזרם זה.

לא רק קולאז', גם אספקלריה נמצאת בסגנון המגילה, המתבטאת במעגליות של התייחסות של הכותב לכתוב. לדוגמא - "כל הדברים יגעים, לא יוכל איש לדבר" - מתייחס בעת ובעונה אחת לעולם ולמגילה עצמה. קהלת מחדיר לדיון קטעים ביוגרפיים; מצטט משל אחרים ומשתמש בדפוסי ביטוי שגורים, בפיתול קל, כדי לבטא רעיונות חדשים. אפילו הפתיח "דברי קהלת בן-דוד מלך בירושלים", מזמין השוואה עם "משלי שלמה בן-דוד, מלך ישראל". והדוגמאות רבות. אסתפק באחת נוספת: כאשר אומר קהלת "מוצא אני את האישה מר ממות", אי אפשר להתעלם מההד העולה משיר השירים - "עזה כמות אהבה". בכלל, ההרגשה המתעוררת אצל הקוראים של 'משהו מוכר אבל לגמרי שונה', גם היא ממאפייני הפוסט-מודרניזם. לפנינו ספרות חכמה - אבל אחרת,

פילוסופיה - אבל אחרת, אוטוביוגרפיה - אבל אחרת. קהלת משתמש בפתגמים קיימים אך בקשורים ובהקשרים שמשנים אותם לחלוטין. שכיחים אצלו ריבוי שכבות וריבוי משמעויות: ראו למשל את השם קהלת עצמו, מילים כהבל, או עולם. לפעמים מילה מופיעה שלוש פעמים, סמוכות זו לזו - אך כל פעם במשמעות שונה. כך הוא מקריהם של 'חשבון' ו'שני'.

פוסט מודרניזם? - הרי בדיוק על כגון זה אמר קהלת - "יש דבר שיאמר: ראה זה חדש הוא..."

חכמת הגנוסטיקה

מעניין כי 'חכמת הלב' הוא גם שם שהוענק לגנוסטיקה (פירוש מילולי: דעת) על ידי ולנטינוס הגנוסטיקן. יש המגדיר גנוסטיקה במילים - "זו האינטואיציה המדויקת והמקודשת, היודעת אמיתות עמוקות, העומדת כמעט ביסודן של כל הדוקטרינות הרוחניות שיצר הרצון האנושי". כלומר הגנוסטיקה אינה דת, אלא אוסף עקרונות קוסמולוגיים, אשר הופיעו בתצורות שונות, אצל חוגים שונים בתקופות רבות. אחת מהאמיתות הללו היא 'אקוסמיזם' - הדחת האל ממעמד בורא עולם למקום מרוחק מהבריאה. העולם הופך כך למקום ניהיליסטי ובלתי-נשלט. מאפיין אחר הוא ההתמקדות בהשגת גנוסיס-דעת (אינטואיציה של האמת) ולא באמונה, במעשים טובים, או בחזרה בתשובה.

האנס יונאס (מובא אצל אוסבורן) הראה כיצד צמחה הגנוסטיקה ממיזוג שלוש מסורות: הלניזם, כתות שוליות ביהדות וזורואסטרואניזם פרסי. שלשת הזרמים הללו התחברו יחדיו באימפריה ההלנית של אלכסנדר במאה הרביעית לפנה"ס והיו קרקע פוריה לצמיחת כתות מגיות למחצה. ההלניזם סיפק את המסגרת והשפה; היהדות את המונותיאיזם ואת מעטה המיתולוגי; ואילו מפרס נלקחו הדואליזם הקיצוני, הראיה האסכטולוגית והפטאליזם הפסימי. לכל אלה הצטרפו המגיה והאסטרולוגיה הבבלית. מאחר וקהלת שאב אף הוא ממקורות אלה, וחי ופעל במקום ובזמן המתאימים, לא נוכל אלא לתהות אם הוא קשור באופן כל שהוא, לשורשים העמוקים-רחוקים של גישה זאת.

הינדואיזם-בודהיזם

ארבעת הדעות אשר מצאנו בקהלת החדשה, מקבילות באופן מפתיע לארבע היוגות. יוגה פירושה עול, ומכאן שביוגה שילוב משמעות של איחוד ומשמעת. יוגת ה-Karma, עוסקת בפעולה וברצון; יוגת ה-Bhakti באהבה, ברגשות; יוגת ה-Jnana בידע, ובחשיבה; היוגה הרביעית ה-Raja, כלומר המלכותית, היא צרוף של שלשתם בגישה נסיינית, המפתחת מודעות. ואולי אין צורך להתפלא על ההקבלה הזאת. ככלות הכול, החלוקה לארבעה היבטים (כגון עונות, רוחות שמיים, יסודות, מזגי-רוח) היא אבן-יסוד במחשבה האנושית.

תפיסות האלוהות בקהלת ובהינדואיזם, אינן רחוקות זו מזו. בשניהם האלוהים מרוחק ובלתי אישי, בשניהם אין תפישה של אל טוב ומיטיב גרידא. באחד הוא מתואר כמקיים סדרי עולם, אך גם רודף, מחבל ומעוות. בשני אבחנה בין הבורא-ברהמה, המשמר-וישנו, וההרסן-שיווה.

רעיון ההבל, "הכל הבל", מתחבר למושג ה-Maya, הקשור בשורש משותף לקסם, ומתורגם כאשליה או 'מקסם שווא'. אנו מכירים את העולם רק כפי שהוא נתפס על ידי חושינו. והנה עוד מובן ל-"את העולם נתן בליבם". בתיאור ההקבלות הללו אין טענה להשפעה ישירה. יחד עם זאת עובדה היא כי בתקופה ההלניסטית התקיימו קשרים בין הודו למזרח הקרוב. מושבת סוחרים הודיים חיה בישוב קבע בממפיס שבמצרים משנת 500 לפה"ס. קשר נוסף היה באמצעות החצר הפרסית אשר שלטה במושבות יוניות, הודיות וביהודה, ובכל אלה נהגה השפה הארמית. ההשפעות הללו הלכו וגברו מתקופת אלכסנדר ואילך.

מצרים בבל ואשור

חוקרים רבים עמדו על הדמיון התוכני והצורני של מגילת קהלת לחיבורים מצריים קדומים. במצרים הייתה מקובלת צורה ספרותית של מכתב משר או מלך ליורשו. דברי השר פתאח-חוטפ (2450 לפה"ס) ודברי השר אמנ-אמ-אופ (בין מאה 6-10 לפה"ס). עוסקים שניהם בחכמה, בהדרכה בדרכי השלטון, בזקנה, סבל ומות,

ובהמלצה לשמוח וליהנות בחיים ככל שרק אפשר. ביצירות אלה, ניתן למצוא שימוש במלך כדמות בדיונית, משלים, דיאלוגים פילוסופיים וסאטירה.

עוד מציינים חוקרים שונים, את העובדה כי באכדית שכיח מונח מקביל להבל ורוח - Saru. רבים עמדו על הדמיון בין המגילה לעלילות גילגמש. על קוים משותפים נוספים, על סמך קריאה בבימים הרחוקים ההם נעמוד בפשר קהלת.

משום מה, לא שמו לב במחקר התנכי לכתובת-מצבה שצווה המלך האשורי סנדנאפלוס, המוזכרת ע"י Amyntas (Ath., XII, 529f): "הייתי מלך וכל עוד ראיתי את השמש אכלתי ושתיתי והכרתי בתענוגות האהבה, ביודעי כי ימי האדם קצרים המה, רבי תהפוכות וצער; וכי אחרים יקטפו את יתרון נכסי שאשאיר אחרי. לכן לא אניח ליום לחלוף מבלי אשר כך אחיה." בכתובת זאת, כל מילה מזכירה את קהלת, החל בבינוי 'רואי שמש' - ועד למרירות בדבר הורשת נכסים לאחר. Aristobulus מתאר יד-זיכרון לסרנדפולוס, המצויה באנכיאלי, עיר באחת ממושבותיו, אשר בה מוצב פסל המלך, אשר באגודל ובאצבע ידו הימנית עושה תנועת סילוק, כאילו להיפטר ממשוהו חסר ערך. בבסיס הפסל נחקקה כתובת אשורית וזו לשונה: סרנדפולוס בן אנסינדרקחס; כובש אנכיאלי וטארסוס ביום אחד; אכול! שתה! אהוב! כי כל השאר הוא הבל! (צוטט אצל ליכט, מובא ממשלה המלומדים מאת Athenaeus).

פילוסופיה יוונית

מסענו בתרבות ההלנית, יהיה מן ההכרח סקירה חפזה בשטח נרחב. ממש מבעד לשמשת המכונית, נצביע מדי פעם על הוגים או זרמים הראויים להתבוננות מעמיקה יותר. אולי תרצו לשוב אליהם בהזדמנות אחרת. נעזר תחילה בספרו של שפיגל, מעט המכיל את המרובה, כדי לזהות קווים משותפים בין קהלת ופילוסופים שלבטח נלמדו גם באלכסנדריה. בהמשך דרכנו נפנה לספרו של גאטרי על הסופיסטים ונסיים בהכרות עם אקונומיקוס, יצירתו של קסנופון.

קהלת, משתמש בפועל 'לחפש', כדי לתאר את מחקרו בחכמה. הסקפטיקנים כינו עצמם 'מחפשים' וכמו כן - 'מתבוננים ובוחנים' (חקר ואזן!?) לעומת יריביהם הדוגמאטיים בעלי ההסכמה. הספק (הבל) הוא עקרון המחשבה העיקרי בגישתם, השולל את האפשרות לבוא לידי הכרת האמת. בעניין זה קרוב יותר קהלת אל אסכולת הסטואה, שנוסדה על ידי זינו, ואשר זכתה לפריחה מיוחדת בעידן ההלניסטי. על פיה, הטוב והערך הנם פעולה בהתאם להבנה נכונה של המציאות, באמצעות חושינו (טוב מראה עיניים מהלך נפש).

כ

בהגיענו לתורתו של אפיקורוס, יתרבו מאד התווים המהדהדים גם במגילת קהלת. אפיקורוס, נהג להיפגש בגינתו עם חבורת תלמידים. מי יודע, אולי גם בעלי האסופה, נפגשו בגינת רבם. בספריו של אפיקורוס, אמרות יסוד (Kyriai doxai) ואפוריזמים. נתן לראות במגילה, את המשפטים המתחילים ב'טוב' וב'אל', (טוב שם משמן טוב; אל תהי צדיק הרבה) כאמרות יסוד, ואולי זה הפירוש לביטוי "כתוב יושר" (יב:10).

בספר על הטבע, אפיקורוס רואה את תפקיד הפיסיקה כבדיקת סיבות התופעות השמימיות, כי בהבנת תלוי אושרו של האדם. הוא מנסח רעיון של שימור-האנרגיה: הארץ לעולם עומדת, לא נבראה, לא תפסק - במילים אחרות - "מה שהיה, הוא שיהיה". כל משנתו היא בעקר תורת האושר (שמחה), אשר נתפס כערך עליון. הוא הגדיר פילוסופיה כ-"פעולה המבטיחה בעזרת החקירה והשיקול חיי אושר". מאפיין נוסף מתקשר לתפישת אחדות הניגודים אצל קהלת, והוא שלילת הדיסיונקציה (או כן או לא): "אם אסכים לכך שאחד מן השניים הוא הכרחי, הרי מן הכורח הוא שיחיה הרמאכוס מחר, או לא יחיה, ואין בטבע הדברים כורח מעין זה".

נושאים רבים אחרים המצויים אצל אפיקורוס, ראויים לתשומת ליבנו: בעיית הרשע, התענוג, חשיבה נכונה - Phronesis, שילוב תבונה והנאה, קבלת המות, תפיסת האלוהים כמצוי בתוכנו, שלילת ההשגחה האלוהית ושלילת נצחיות הנפש. ראינו כבר כי קהלת נחשד במינוח, האשמה השווה בחומרתה לאפיקורוסות. ואכן בכל הנושאים הללו קיימת קרבה רבה בין הלך הרוח האפיקוראי ואצל קהלת.

כ

לא פחות הוא המשותף בין קהלת לבין חבורת הוגים המכונים סופיסטים. גאטרי, מאפיין את הגות הסופיסטים בשרשרת המושגים - אמפיריציזם, פנומנליזם, אינדיבידואליזם, רלטיביזם והומניזם. כל אלה יתאימו גם לקהלת. העלנו כבר את הסברה שקהלת שימש כחכם, דהיינו סופיסט, מדריך לחבורת תלמידים, ויועץ לפוליטיקאים, אותם למד איך לנהל חייהם. בשונה מהסופיסטים, צוין גם כי קהלת מדגיש חשיבה ופעולה נכונות, אך לא מחשיב יתר על המידה את הרטוריקה.

הסופיסטים, שנאי-נפשו של סוקרטס לא נהנו במשך השנים מיחסי-ציבור חיוביים. שמם הפך נרדף לדמגוגיה, לערמוניות לשונית. ניטשה לעומת זאת החשיבם למבטאי המיטב שנוצר בתרבות ההלנית. גאטרי מכנה אותם 'ההומניסטים הראשונים', אך אף אחד לא קרא להם, מה שלמעשה היו - 'הפסיכותרפיסטים הראשונים' במערב. ההקבלה בין סופיסט לפסיכולוג מתבקשת הן ברמה של השקפות יסוד (דחיית ערכים כגון 'אחדות האמת' ו'טובת המדינה', ספקנות בנוגע לתקפותן של מוסכמות חברתיות, הדגשה של רווחת הפרט); ברמה של טכניקות (ריפוי בדיבור, רטוריקה) וברמה חברתית (קשר אישי, מקצוענות, גביית תשלום). ראו נא, לפניכם רעיון שתכננתי לכתוב עליו מאמר שלם. חשבתי שהפילוסופים והפסיכולוגים כאחד היו נשכרים מהקישור. אולם עכשיו, כאשר העליתי את הדברים על הכתב, העבודה המלומדת והמפורטת, המתבקשת כדי להוכיח את הטענה, נראית לי פחות קוסמת. בינתיים, הבה נשוב לציר 'סופיסטים-קהלת'.

הסופיסטים, אף הם היו חשים בנוח עם ה'סתירות' במגילה, בהכירם כי יש תמיד שני טעונים הפוכים בכל נושא. גאטרי מחשיב את הרקליטוס כסופיסט מוקדם. הדבר משתקף באמרתו על הסתירה הנצחית שבבריאה, על ההשתנות הקבועה, ועל המוות, אמרות הקרובות ברוחן לקהלת.

פרותגורס, מהידועים שבין הסופיסטים, אומר כי האדם הוא קנה מידה לכל, או כפי שסוקרטס מצטט אותו - "כפי שכל דבר נראה לי כך הוא עבורי, וכפי שהוא נראה לך - כך הוא עבורך - בהיותנו אתה ואני אנשים". דברים סוביקטיביים ויחסיים כאלה, מצויים גם בקהלת. כך בתיאור האמת כחמקמקה: קהלת אומר "רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו" ואילו דמוקריטוס אומר במקביל לו - "איננו יודעים דבר, מאחר והאמת היא במעמקים..."

או שהאמת לא קיימת או שהיא נסתרת מאתנו". גם בנושא הצדק, אין הם רחוקים בהשקפתם: זה אומר "מקום הצדק שמה הרשע", ואלה סוברים "צדק אינו אלא טובתם של החזקים". הממשל מחוקק לפי צרכיו וקורא לכך צדק. ההבדלים בינם תלויים גם בסביבת חייהם: הם בדמוקרטיה אתונאית ומכאן עיסוקם ברטוריקה ובחוק; הוא במלוכה אוטוקרטית הלניסטית במזרח, ולכן הוא דן בתככי החצר וברצון השרירותי של המלך.

כ

ביצירתו של קסנופון, *אויקונומיקוס*, כלומר כלכלת משק-הבית, רב המשותף עם קטעי הייעוץ אשר בקהלת. קסנופון מלמד כיצד לנהל נכסים. מבין הנושאים הנדונים אצלו: פיקוח על עובדים, קניה ומכירה, חישוב השפעת עונות השנה על גידולי השדה; שימוש במדיניות רציונלית, המשלבת ידיעה (אפיסטמה) וחכמה מעשית (טכנה), להשגת יעדים באמצעות אמנות השליטה. הוא ממליץ אפילו על מעט עבודה גופנית בגן - לשמירה על כושר גופני.

הוא פונה לבעלי-מעמד, שפנאי בידיהם ליהנות מהאמצעים שצברו, לעשות לעצמם חברים, ולהפגין נדיבות כלפי אחרים. קסנופון אף מדריך בניהול חיי הנישואין. האישה נחשבת כעובדת, חלק בשותפות כלכלית, ומכונה לכן 'סינרגוס' (אולי זה פירוש "יש אחד ואין שני", ד:8), שיש להיזהר מנטייתה לגנדור ואיפור, שאינם אלא סוג של רמייה. ניהול משק הבית הוא מכל הבחינות, מעשה של פיקוד-שליטה - שאינו שונה מניהול ענייני המדינה, או המלחמה.

אם נגענו בניהול החיים, נמשיך לנושא של ניהול הפרק האחרון בהם - המוות. קראנטור, איש סולוי (270-330 לפה"ס) האפלטוניסט, חבר את על הצער, חיבור שהפך מקור לעידוד וחיוזוק אבלים, אשר כלל מובאות מהשירה, ואת האגדה על סילנוס ועל סודו - דהיינו, שנוח לו לאדם שלא נולד משנולד. סוד זה מצוי אצל קוהלת. לא זאת בלבד: קיימת אצלו התייחסות נרחבת למוות - בתיאורו המפורט, בשירים ופתגמים אודותיו, ובהדגשת חשיבות הביקור בבית האבלים.

אחדות הניגודים

נותר לי רק לקוות כי גם שטחיות והעמקה מתאחדים באופן מסתורי, אחרת לא הייתי מעז לרפרף מעל פני נושא זה. בכל אופן, אזכיר כמה מהציטוטים שאני אוסף (עוד מאמר בתיכנון, שאוכל לחסוך מעצמי), בתקווה שיהיו בין קוראי אלה שיעצרו ויתעמקו ברעיון העולה מהם.

הרקליטוס כתב: "אלוהים הוא יום ולילה, חורף קיץ, מלחמה שלום, שובע רעב - כל הניגודים, זאת היא המשמעות". ניקולס מקוסה ראה את אחדות הניגודים כמסתורין הכוללות. המונח הלטיני בו השתמש הוא - *coincidentia oppositorum*. לרעיון זה, ישנה גם משמעות דתית בתנועת החב"ד: ר' שניאור זלמן מלאדי אומר בסדר התפילות: "שכל יופי והדר אינו אלא כשיש התכללות משני דברים הפכיים".

בעבודתו של קרל-גוסטב יונג, מושג זה הופך להיות רב חשיבות בתיאור כוללות העצמי ומטרת הפעילות הנפשית, אך גם לתיאור טבעו הכפול של ישו הנוצרי. אחד הסמלים המרכזיים אצל יונג הוא המנדלה, מעגל הנוצר מנחש הבולע את זנבו, המבטא את מפגש ההפכים.

על פי הרמן הסה, סידהרטה אומר לגובינדה: "האמת לא ניתנת ללימוד... פרדוקס הפרדוקסים הוא כי לכל אמת היפוכה אמיתי באותה מידה". נילס בוהר הפיסיקאי, מנסח רעיון דומה: "היפוכה של אמת דודדה הוא שקר, אך היפוכה של אמת עמוקה גם הוא אמת". אומר בראיון ג'וזף קמפבל, החוקר החשוב של המיתוסים: "כפי שמיתוס הנסיכה הפולינזית מספר לנו כי מוות הוא חלק מחיים, כך רוע הוא היבט הכרחי של טוב, היותנו בני-תמותה היא דרך אחרת להתבונן בחיי-נצח, אפלה היא צדו האחר של אור".

במחברותיו של סמואל באטלר, מופיעים רישומים רבים על אחדות הניגודים: "'מהי אמת?' שואלים לעתים קרובות, כאילו והיה זה קשה יותר לאמור מהי אמת, מאשר מהו כל דבר אחר. אך מהו צדק? מהו כל דבר? סתירה נצחית במונחים פוגשת אותנו בסוף כל חקירה". בהמשך הרהוריו על האמת, הוא כותב: "בחשוב מכל יש חוסר-חשיבות, ובחסר-החשיבות יש חשיבות. כך הוא גם עם ודאות, חיים, חומר, הכרח, מודעות - ואכן, עם כל דבר

היכול להיות בכלל מושא לתחושה אנושית, או לשקולים בדיעבד הנובעים מאותן תחושות. זוהי דרך סחור-סחור לאמור כי לכל שאלה יש שני צדדים".

עוד אומר באטלר, כי לעתים יש צורך להחליק את הסתירה הבסיסית הזאת ולתת לה להתמזג בסביבה כדי לאפשר חיים ותודעה. אך יחד עם זאת, אילו מדי פעם לא הייתה צצה הסתירה הזאת להחיותנו, היינו עוברים את חיינו בתרדמה: "לאדם חי, אף 'כך הוא' לא יכול להיות מוחלט; כל אימת שקיים 'יש', מיד מבצבץ בהרמוניה הזאת 'אין'...לכל טענה יש שלד בארונה".

אלבר קאמי (Albert Camus) מזכיר את קהלת מספר פעמים בספרו *המיתוס של סיזיפוס*. שניהם, קאמי וקהלת דומים ביחסם לאבסורד, בהכרה באי-הרציונליות של החיים, בחוסר הודאות והבהירות שבהם. יחד עם זאת, וכאן הניגודים מתאחדים, הם מעריכים את השאיפה לאור ולבהירות. למרות הכל ידברו בשבח הבינה בעולם לא הגיוני.

ברוח אחדות הניגודים והפרדוקס המפירה, נוכל להבין את ה'פסימיות' שיש המלבישים באופן פשטני על קהלת, ובתוכם גם קאמי עצמו. Alan W. Watts מנסח זאת היטב: "פרדוכסלי ככל שיראה הדבר, אנו מוצאים כי החיים הם משמעותיים רק בראותנו שהם חסרי מטרה; ומכירים את 'מסתורי היקום' רק כאשר נשתכנע שאיננו יודעים על כך דבר."

קבלת הנתון

אורטגה אי-גאסט (Ortega y Gasset) מתאר את הנתון הניצב בפנינו באופן כה שרירותי: "לחיות, אין זה להיכנס מתוך בחירה למקום שנבחר קודם לפי טעמו של מישהו, כפי שבחרים הצגה לאחר הארוחה; אלא למצוא עצמך לפתע מופל, שוקע, מוטל, מבלי לדעת כיצד, לתוך עולם שאי אפשר לשנותו, לתוך עולם ועכשיו. חיינו מתחילים בהפתעה המדהימה תמיד של קיום."

אורטגה בדומה לקהלת, מלמד איך להתמודד עם הנתון: "כל חיים הם תהליך מתמיד של החלטה בין אפשרויות שונות. *Astra inclinant, non trahunt* - הכוכבים משפיעים אך לא כופים. החיים הם בעת ובעונה אחת חרות

וגורל. הם חופשיים בתוך ייעוד נתון. גורל זה מציע לנו אוסף קבוע וקשיח של אפשרויות - כלומר, הוא מציע לנו ייעודים שונים. אנו מקבלים את הגורל ובתוכו אנו מחליטים על ייעוד".

במקום אחר הוא אומר: "בחיותו בעולם, מוצא האדם כי העולם סביבו הוא רשת סבוכה, הארוגה מאפשרויות וקשיים. ואכן מעטים הם הדברים שאינם שילוב של השניים...תופעה יסודית זאת, יתכן כי היסודית ביותר - שאנו מוקפים באפשרויות וקשיים גם יחד, מעניקה למציאות המכונה חיים אנושיים את אופייה האונטולוגי המיוחד".

פרידריך ניטשה

קהלת כלל לא נמצא במפתח השמות בכתביו של ניטשה. בספרות המחקר על קהלת, לא מצאתי התייחסות להקבלה בין השנים. והדבר לא מובן ממש, שכן קיימת קירבה בסגנון, בהשקפת-עולם ואף במישור האישי, העמוק יותר. נבצר ממני להעמיק כאן במשנתו של ניטשה. נושא 'ניטשה וקהלת' ראוי למחקר נפרד שלם. אדלה ואביא רק כמה מאפיינים וציטוטים. סבורני כי הקוראים ימצאו, כי בקטעים הבאים ניתן בנקל להחליף ולקרוא קהלת - כל אימת שניטשה מוזכר, ועדיין יישארו הדברים כאן בגדר תאור נאמן.

ראו זאת: יצירתו של ניטשה היא אוסף של מסות, אפוריזמים, שירה, קטעים אוטוביוגרפים, יומנים אישיים, אשר חלקם עברו עריכה (בהתאם לדעותיה ושיקוליה של אחותו הידועה לשמצה).

ראו עוד: הוא נמצא בדיאלוג מתמיד עם עולם התרבות ההלנית, ויותר מכולם, הרקליטוס הוא הגיבור אשר כלפיו יש לו התייחסות של הערכה והזדהות. כהרקליטוס הוא משאיר אחריו אוסף אפוריזמים, שהוא או אחרים דאגו למספר.

לא זאת בלבד: ניטשה עוין לחשיבה שיטתית ולאסכולות חשיבה. לדידו הידע מוגבל; תיאוריות מקיפות, רק מעניקות אשליה של הבנה. הוא לא מאמין בחוק אי-הסתירה, ובמודל הקדמה של החברה. המציאות האנושית מורכבת ומסובכת מדי; לכן אפשר להגיע רק לחצאי אמיתות, או אמיתות זמניות. תמיד יש מקום לסייג של

'אבל...' ולאפשרות של השערה מנוגדת. אפשר לגשת למציאות, מנקודת מבט נתונה, רק בתובנה אפוריזמית, בהברקות מבודדות - המבטאות את הרהורי ליבו, ומצבי-רוחו של הפרט.

להלן תרגום שלי לאפוריזם מס' 55, מתוך הרצון לעוצמה: "הבה נחשוב מחשבה זאת בצורתה הנוראה ביותר: הקיום כפי שהנו, ללא משמעות, אך שב וחוזר באופן בלתי נמנע, ללא סיום של מאומה: 'השיבה הנצחית'. זוהי הצורה הקיצונית ביותר של ניהיליזם: האפסיות ('חוסר המשמעות') הנצחית!". ובתרגמי שורות אלה מצלצלים באוזני, "מה שהיה הו שיהיה", הנחלים הזורמים לים, והים שאינו מלא, וכמובן "הבל הבלים, הכל הבל!". בקוראנו את כה אמר זארטוסטרה, כאשר נקשיב לדברי הפיוט; שתי הדמויות, זו של קהלת וזו של ניטשה, כמעט מתמזגות האחת ברעותה: "הכל הולך, הכל שב; לעד ייסוב גלגל הקיום. הכל מת, הכל שב ומלבלב; לנצח תזרום שנת הקיום. הכל נהרס, הכל יחובר מחדש; תמיד יבנה אותו הבית. הכל ניפרד, אחר יקבל פניו של זולתו. לעולם נותרת טבעת הקיום נאמנה לעצמה. בכל עתה, הוויה מתחלת; סביב לכל כאן, חג ההיקף שמה. המרכז הוא בכל מקום. נפתול הוא נתיב הנצח".

ניטשה אינו מכיר בישות מעבר לתופעות עצמן. אך מאידך, חותר להתנהגות "מעבר לטוב ולרע", מתוך שקולים של תועלת (יתרון) ונזק, 'קידום חיים' לעומת 'עצירת חיים'. יש אצלו סלידה מפני השלטונות מכל סמכות חיצונית, ובעקרון מצד כוהני הדת. הוא שולל שכר ועונש, אין אצלו מטרות-על, לשאלה 'למה?', אין אצלו כלל מקום.

הוא יוצא נגד פירוש מוסרי של העולם. ולכך כמה השלכות, ואני מסכם כאן מתוך הספר הראשון ברצון לעוצמה: הכרה באפסיותם של בני-אנוש, ההופכים להיות אירוע מקרי בזרם ההתהוות וההתבטלות; השמטה של המאפיינים של חרות ושלמות מהתפיסה האלוהית; הטלת ספק בידע האנושי וביכולת לדעת מה חשוב; חשיפת אנשים לחרדה, לייאוש, ולבוז עצמי.

אם נאמר לאו למוסרנות, למה נאמר הן? "אין דבר בעל ערך בחיים, מלבד מידת העוצמה - בהניחנו כי החיים עצמם הם הרצון לעוצמה". ובאוסף אנושי, אנושי מדי, הוא מפרט (מס' 103): "בטבע נרווה עונג מביקוע זרדים,

חילוץ אבנים, מאבק בחיות-בר, כדי לזכות במודעות לעוצמה שלנו". עצים ואבנים... קהלת (י:9) ממש! אצל שניהם מדובר בעשייה, בריבונות, ביכולת לעצב את חיינו ולהשפיע על סביבתם, ליצור ולהבין עולם משלנו.

ניטשה מציג אידיאל אנושי (רצון לעוצמה, 55): "בני-אדם מתונים ביותר; שאינם זקוקים לעיקרי אמונה קיצוניים; אלה שלא רק סובלים אלא גם נהנים מכמות סבירה של מקריות ואי-הגיון: היכולים לחשוב על אנשים תוך הפחתה נכרת בערכם, אך לא הופכים לזעירים וחלשים עקב כך: אלה העשירים בחוסנם המסוגלים לעמוד בביש-מזל ולכן לא מפחדים ממזל-ביש - בני אנוש בוטחים בכוחם והמייצגים בגאווה את העוצמה האנושית שהשיגו".

ניטשה אומר הן לגורלו, להשלמה עם החיים כפי שהם. ואכן סיסמתו היא: ! Amor fati - שמח בחלקך(?).

במישור האישי, ניטשה הוא 'נשמה חופשית': "לא עוד כבול מטה בשנאה ואהבה, מישהו החי ללא הן, ללא לוא, מרצונו קרוב, מרצונו רחוק, ומעדיף לרוב לחמוק, להימנע, מרפרף מעט ושוב מתרחק, שוב דואה". נשמה חופשית ברוחו, אך טרגית במהלך חייו: עזב את עולם העשייה של בגרותו הצעירה (באקדמיה), ועבר לתקופת נדודים וכתיבה. למרות מציאותם של תלמידים ומעריצים סביבו, הוא שרוי בבדידות קודרת.

ניטשה חסר קשר אינטימי, אהבותיו מתוסבכות, יחסו לנשים מריר: "האם לא מוטב ליפול ביד מרצחים מאשר בהזיותיה של אישה מיוחמת?...הכל באשה פתרון אחד לו: הריון. בעיני האישה אין הגבר אלא אמצעי בלבד, והתכלית לעולם היא ילד" (כה אמר זרטוסטרה, על הפרישות). יחד עם זאת, זרטוסטרה מוקיע את הפרישות המינית של גברים, וחושד במניעיהם של הדוגלים בצניעות. בעניין זה, הוא יודע את הטוב עבור זולתו.

בסיום היצירה הוא מתאר את השקיעה הקשה לקראת ערבית החיים והלילה הנורא. וברגעי הכאב הללו, הוא מפטיר, כפי שעשה בהזדמנויות קודמות, את המילים - "מה זה משנה", או במילים אחרות - "גם זה הבל".

מחברת שניה:

קהלת החדשה

והרי היא מהדורה ערוכה

על סדריה ופרשותיה

למגילה הידועה בכינויה:

דברי קהלת בן-דוד מלך בירושלים

מבוא

קהלת נתן את ליבו "לדרוש ולתור בחכמה על כל אשר נעשה תחת השמים". ואילו אני נתתי לבי לדרוש ולתור

בקהלת. קהלת פתח בשירה נפלאה - ואני מתלבט במבוא, בעיות עריכה ופירוש, ניסוחים ואבחנות.

קהלת החדשה, מה זאת עושה? מה הטעם בעריכה מחדש של יצירה מוכרת? כידוע, רבים הסופרים הרואים בעורכים אויבי ומשחיתי יצירתם. היה מהם מי ששאל כיצד היה התנ"ך נראה, לו עבר תחת ידיו של עורך כתב-יד מצוי. גם בקרב חוקרי התנ"ך נתן למצוא זלזול בעבודת 'דבק ומספריים' (אם-כי למען הדיוק השתמשתי במעבד תמלילים) - הטוענת לחשיפת החיבור המקורי.

לפני שנשים את לבינו להסתייגויות הללו, אומר כי מדובר בשאלה הנוגעת כמעט לכל יצירה ספרותית היוצאת לאור, ולא פחות מכך למהלך החיים שלנו עצמנו. סיפור היחסים שבין יוצרת ועורכת הוא סבוך ומסובך (סיפור היחסים בין היוצרת למבקרים ולפרשנים, גם הוא לא פשוט). במקרה הטוב העורכים מוזכרים ברשימת התודות במבוא, בדרך כלל גורלם הוא כשל מאהב או מאהבת, עמם חיים - אך לא יוצאים בציבור. אנשים לא בוחרים ספר על פי עורכו, אם כי לא מעטים המקרים בהם אילולי התערב העורך והשפיע על האמן והיצירה, היצירה לא הייתה יוצאת כלל לאור, ולא הייתה מה שהפכה להיות.

פרשת היחסים הזאת מתחוללת לא רק בעולם המילים והכתובים, כי אם גם בתוכנו. כל אחת מאתנו היא גם יוצרת חייה וגם העורכת שלהם. גם את העורכת הזאת איננו רוצים להכיר (העורכים הפנימיים שלנו, אינם חייבים להיות בני-מיננו דווקא). כל פעם שאנו מציגים את עצמנו, בהכרות חדשה, בראיון - אנו מעלים קטעים נבחרים ומצונזרים מהמהדורה האחרונה של סיפור חיינו. מה אתם חושבים עשיתי בהקדמה, כאשר סיפרתי על עצמי? קשה להאשים אותנו באובייקטיביות יתרה. בעבודת העריכה הזאת, אנו דומים יותר לעורכי אנציקלופדיה סובייטית, אשר כל פעם שינו את ההיסטוריה בהתאם לקו המפלגה. אכן גם ממפלגות יש בתוכינו.

גורלנו ביד העורך הזה, הוא יכול להפוך את אותן עובדות חיינו לסיפור שנושאו אכזבה וכשלון, או התפכחות וניצחון או השלמה. ואנו ממשיכים לכתוב את חיינו לפי הפרקים הקודמים. פסיכותרפיה, היא עבורי תהליך בו

(בין היתר) לומדים להכיר את העורך הפנימי שלנו ומאפשרים לו להפוך את סיפור חיינו ליצירת אמנות, המסופרת הפעם בצורה חיובית ובונה. הגענו לנושא נרחב ומעניין ואני נאלץ לקטוע אותו כרגע. להזכירכם, אנחנו מדברים כאן על הלגיטימיות של קהלת החדשה. עכשיו, עם מעט יותר אהדה לעורכים, נוכל להעלות כמה נקודות.

ראשית, אין כאן כל יומרה לדעת מהו 'הקהלת המקורי', אלא רצון להבין כעת את הספר שנמסר לנו, בדרך ובאור הנכונים לזמן, ולגלות בו פנים שעד כה נעלמו מעינינו. כבר אמר קהלת "טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח ידך". מהדורה זו לא באה להחליף, כי אם להוסיף. אחרי שמלאה את תפקידה, ילכו קוראיה לדרכם, יחזרו למגילה ואולי יתקינו לעצמם קהלת משלהם.

שנית, התנ"ך ובוודאי מגילת קהלת, עברו לפחות עריכה אחת, עד שהגיעו לנוסח המוכר לנו כיום. נקל לראות את טביעת-אצבעות העורכים הקודמים במגילה. והעורכים, מאז ומתמיד עשו ביצירה לפי הבנת ליבם ומסורת חכמתם. כך גם אני, אך בניגוד לקודמי, לא רק שאיני מעלים את חומר הגלם שברשותי וברשותכם, אני אף מוכן להציג באופן מפורש, כיצד אני מבין כאן ועכשיו את קהלת. הצדק מנצח, ועורך כל שהוא בבית-ההוצאה לבטח יערוך את עבודתי שלי, וכלל לא בטוח שאשמח בכך.

שלישית, מעבר להצדקות, התוצאה מדברת בזכות עצמה. קהלת החדשה, מאפשרת לנו לגלות, את השירה, ההגות, ההדרכה וקטעים מחייו של רועה רוחני דגול, אשר באופן כה אירוני ומשמח (אירוני שכן קהלת עצמו סבר כי מי שאיננו, אובד זכרוננו) - התעלה מעבר למגבלות הזמן והזיכרון ודבריו נשארו חדשים כשהיו. קהלת לבטח היה משועשע לו שמע את התארים מודרני ואפילו פוסט-מודרני, בהתייחסות ליצירתו.

נאמר שמעשה העריכה עצמו יעבור איך שהוא, אך מה בדבר כותרת היצירה, מדוע 'חדשה'? והלא "אין כל חדש תחת השמש": קהלת החדשה לא רק משום החידוש המתמיד שבדברים אלא גם מאחר וכאן (למרות שאולי כבר היו הדברים, ואולי עוד יופיעו בעתיד) מהדורה חדשה, פרשנות חדשה, ויותר מכך גישה חדשה. כפי שראיתם, ישנה גם סיבה מיוחדת לשימוש בלשון נקבה בכותרת זאת.

מגילת קהלת המופיעה בכתובים נראית בחלקים ממנה, ככלי חרס במוסיון שהרכיב משהו משברים שאסף בתל עתיקות. ומעשה השקום גס ומרושל: חרסים מכלים שונים, ולכן גם לפעמים דומים או זהים האחד לשני, חוברו להם יחדיו. לא זו בלבד, גם קטעי ה'מילוי', זרים ומגמתיים. יש מחוקרי קהלת ש'ניקו' את המסמך מכפילויות כאלה. זאת לא נעשה, שכן כל כך מעט נשתמר מדבריו וראוי לשמור על כל פירור-כתב שקיים ברשותנו. לעומתם, נקטנו בגישה של עריכה תוכנית - אספנו יחד אמירות אודות נושא משותף. האלומות הללו, הפכו לסדרים ופרשיות שכוננו בשמות על פי ביטויים בולטים במגילה.

אלו הם הסדרים, על שמותיהם ותוכניהם: א. *תחת השמש* - היקום, העולם, הטבע ומעמד בני-האדם בתוכם. ב. *תחת השמים* - ארבעת הדעות: דעת חכמה, דעת שמחה, דעת מעשה ועמל, ודעת עיניים ולב. ג. *עניין לענות* ב. - פילוסופיית-חיים: גורם הזמן (זמן ועת), נתוני יסוד (על הנתון), רשע ורוע בחיים (רשע ומעשה רע), קיום לאחר המוות (רוח בני האדם), היחס לאלוהות (לפני האלהים). ד. *דברי אמת* - קטעים אוטוביוגרפיים: על בדידות, חברות ואובדן (אחד ואין שני), על משבר וקשיים (בקשה נפשו). ה. *דברי חפץ* - הדרכה בניהול החיים, או כיצד להצליח: גישה לרכוש ולכספים (עושר ועמל), חשיבותה של שביעות-רצון, אוסף פתגמים על חכמה וכסילות, בנבכי הפוליטיקה (דרכי שלטון). ו. *עת ופגע יקרה את-כולם*, התמודדות עם חוסר ודאות, עיתוי וגורל: שיר פתיחה, כולנו פגיעים (הכל באשר לכל), פעולה נבונה (בזה וגם מזה). ז. *החיים יודעים שימותו* - שני שירים, על שמחת החיים (ומתוק האור) ועל אימת הזקנה והמוות (ימי הרעה).

בראש המהדורה תופיע אמרה ראשית, בסיומה אמרת נעילה ודבר העורכים.

הבל הבלים אמר קהלת, הבל הבלים! הכל הבל.

סדר ראשון: תחת השמש

1.

מה יתרון לאדם בכל עמלו,

שיעמול תחת השמש?

דור הולך ודור בא,

והארץ לעולם עומדת.

זרח השמש ובא השמש,

ואל מקומו שואף זרח הוא שם.

הולך אל דרום וסובב אל צפון,

סובב סובב הולך הרוח,

ועל סביבותיו שב הרוח.

כל הנחלים הולכים אל הים,

והים איננו מלא.

אל מקום שהנחלים הולכים,

שם הם שבים ללכת.

כל הדברים יגעים,

לא יוכל איש לדבר,

לא תשבע עין לראות,

ולא תמלא אוזן משמוע.

מה שהיה הוא שיהיה,

ומה שנעשה הוא שיעשה,

ואין כל חדש תחת השמש.

יש דבר שיאמר: ראה זה חדש הוא!

כבר היה לעולמים, אשר היה מלפנינו.

אין זיכרון לראשונים,

וגם לאחרונים שיהיו -

לא יהיה להם זיכרון עם שיהיו לאחרונה.

סדר שני: תחת השמים

1. דעת חכמה

אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים.

ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה

על כל אשר נעשה תחת השמים.

ראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש,

והנה הכל הבל ורעות רוח.

מעוות לא יוכל לתקון,

וחסרון לא יוכל להימנות.

דברתי אני עם לבי לאמור:

אני הנה הגדלתי והוספתי חכמה

על כל אשר היה לפני על ירושלים,

ולבי ראה הרבה חכמה ודעת.

הוא עניין רע נתן אלהים

לבני האדם לענות בו.

כי ברוב חכמה רוב כעס,

ויוסיף דעת יוסיף מכאוב.

2. דעת שמחה

א.

ואתנה לבי לדעת הוללות ושכלות.

ולבי נהג בחכמה: ולאחוז בסכלות

עד אשר אראה אי זה טוב לבני האדם,

אשר יעשו תחת השמים מספר ימי חייהם.

ידעתי שגם זה הוא רעיון רוח.

אמרתי אני בלבי:

לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב.

לשחוק אמרתי מהולל, ולשמחה מה זה עושה?

תרתי בלבי למשוך בין את בשרי,

והנה גם הוא הבל.

ב.

ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות

וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות

כיתרון האור מן החושך.

החכם עיניו בראשו, והכסיל בחושך הולך.

וידעתי גם אני, שמקרה אחד יקרה את כולם.

ואמרתי אני בלבי: במקרה הכסיל גם אני יקרני,

ולמה חכמתי אני אז יותר?

כי אין זיכרון לחכם עם הכסיל לעולם.

בשכבר הימים הבאים הכל נשכח

ואיך ימות החכם עם הכסיל.

ודברתי בלבי שגם זה הבל.

ושנאתי את החיים,

כי רע עלי המעשה שנעשה תחת השמש,

כי הכל הבל ורעות רוח.

3. דעת מעשה ועמל

א.

הגדלתי מעשי,

בניתי לי בתים, נטעתי לי כרמים.

עשיתי לי גנות ופרדסים,

ונטעתי בהם עץ כל פרי.

עשיתי לי בריכות מים,

להשקות מהם יער צומח עצים.

קניתי עבדים ושפחות

ובני בית היה לי;

גם מקנה בקר וצאן הרבה היה לי

וגדלתי והוספתי

מכל שהיה לפני בירושלים.

כינסתי לי גם כסף וזהב

וסגולת מלכים והמדינות.

עשיתי לי שרים ושרות

ותענוגות בני האדם, שידה ושידות.

ב.

ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי

ובעמל שעמלתי לעשות

והנה הכל הבל ורעות רוח

ואין יתרון תחת השמש.

כי מה האדם שיבוא אחרי,

המולך את אשר כבר עשוהו.

ושנאתי אני את כל עמלי

שאני עמל תחת השמש

שאניחנו לאדם שיהיה אחרי.

ומי יודע, החכם יהיה או סכל

וישלוט בכל עמלי

שעמלתי ושחכמתי תחת השמש

גם זה הבל.

וסבותי אני לייאש את לבי
 על כל העמל, שעמלתי תחת השמש.
 כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון
 ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו.
 גם זה הבל ורעה רבה.

כי מה הווה לאדם בכל עמלו
 וברעיון ליבו, שהוא עמל תחת השמש?
 כי כל ימיו מכאובים וכעס ענינו
 גם בלילה לא שכב ליבו
 גם זה הבל הוא.

4. דעת עיניים ולב

אף חכמתי עמדה לי.
 וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם.
 לא מנעתי את לבי מכל שימחה,
 כי לבי שמח מכל עמלי
 וזה היה חלקי מכל עמלי.
 אין טוב באדם,
 שיאכל ושתה

והראה את נפשו טוב בעמלו

כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני?

גם זה ראיתי אני כי מיד האלהים היא.

כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושימחה,

ולחוטא נתן עניין לאסוף ולכנוס

לתת לטוב לפני האלהים,

גם זה הבל ורעות רוח.

סדר שלישי: עניין לענות בו

.1

לכל זמן

ועת לכל חפץ תחת השמים:

עת ללדת ועת למות,

עת לטעת ועת לעקור נטוע.

עת להרוג ועת לרפוא,

עת לפרוץ ועת לבנות.

עת לבכות ועת לשחוק,

עת ספוד ועת רקוד.

עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים,

עת לחבוק ועת לרחוק מחבק.

עת לבקש ועת לאבד,

עת לשמור ועת להשליך.

עת לקרוע ועת לתפור,

עת לחשות ועת לדבר.

עת לאהוב ועת לשנוא,

עת מלחמה ועת שלום.

2. על הנתון

ראיתי את העניין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו. את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בליבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף.

מה שהיה כבר נקרא שמו, ונודע אשר הוא אדם, ולא יוכל לדין עם שתקיף ממנו. כי יש דברים הרבה מרבים הבל, מה יוותר לאדם? כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים, מספר ימי הבלו ויעשם כצל, אשר מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו תחת השמש.

ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו. וגם כל האדם שיאכל ושתה וראה טוב בכל עמלו מתת אלהים היא.

ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע והאלהים עשה שיראו מלפניו. מה שהיה כבר הוא, ואשר להיות - כבר היה.

3. רשע ומעשה רע

ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע, ומקום הצדק שמה הרשע. אם עושק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה, אל תתמה על החפץ. כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם.

אמרתי אני בלבי "את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם". ושבתי אני ואראה את כל העושקים אשר נעשים תחת השמש והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם וביד עושקיהם כוח ואין להם מנחם, והאלהים יבקש את הנרדף.

ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה. וטוב משניהם את אשר עדן לא היה, אשר לא ראה את המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש.

4. רוח בני האדם

אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם, לברם האלהים ולראות שהם בהמה המה להם. כי מקרה בני-האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם. כמות זה כן מות זה, ורוח אחד לכל ומותר האדם מן הבהמה אין, כי הכל הבל. הכל הולך אל מקום אחד; הכל היה מן העפר; והכל שב אל העפר. מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה, ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ?

וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו כי הוא חלקו כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו.

5. לפני האלהים

שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלהים וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח, כי אינם יודעים לעשות רע. אל תיבהל על פיך, ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים. כי האלהים בשמים ואתה על הארץ. על כן יהיו דברך מעטים. כי בא החלום ברוב עניין וקול כסיל ברוב דברים. כאשר תדור נדר לאלהים, אל תאחר לשלמו - כי אין חפץ בכסילים. את אשר תדור - שלם. טוב אשר לא תדור, משתדור ולא תשלם. אל תיתן את פיך להחטיא את בשרך, ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, למה יקצוף האלהים על קולך וחיבל את מעשי ידיך. כי ברוב חלומות ודברים - הבלים הרבה. כי את האלהים ירא.

סדר רביעי: דברי אמת

1. אחד ואין שני

יש אחד ואין שני, גם בן ואח אין לו, ואין קץ לכל עמלו. גם עיניו לא תשבענה עושר ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה? גם זה הבל ועניין רע הוא.

טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם. כי אם יפלו, האחד יקים את חברו - ואילו האחד שייפול, ואין שני להקימו. גם אם ישכבו שנים וחם להם, ולאחד איך יחם? ואם יתקפו האחד, השנים יעמדו נגדו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק.

טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל, אשר לא ידע להיזהר עוד. כי מבית הסורים יצא למלוך, כי גם במלכותו נולד רש. ראיתי את כל החיים המהלכים תחת השמש עם הילד השני אשר יעמוד תחתיו. אין קץ לכל העם, לכל אשר היה לפניהם. גם האחרונים לא ישמחו בו כי גם זה הבל ורעיון רוח.

2. בקשה נפשי

כל זה ניסיתי בחכמה. אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו. סבותי אני ולבי לדעת ולתור ובקש חכמה וחשבון. ולדעת רשע כסל והסכלות הוללות.

ומוצא אני מר ממות את האישה, אשר היא מצודים וחרמים ליבה, אסורים ידיה. "טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה." ראה זה מצאתי, אמרה קהלת, אחת לאחת למצוא חשבון. אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי. אדם אחד מאלף מצאתי ואישה בכל אלה לא מצאתי.

לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חישבונות רבים. מי כהחכם, ומי יודע פשר דבר? חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונה. אני ...

סדר חמישי: דברי חפץ

1. עושר ועמל

א.

מה יתרון העושה באשר הוא עמל? וראיתי אני את כל העמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו, גם זה הבל ורעות רוח. הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו. טוב מלוא כף נחת ממלוא חופניים עמל ורעות רוח. ושבתי אני ואראה הבל תחת השמש.

ויתרון ארץ בכל הוא מלך לשדה נעבד. אוהב כסף לא ישבע כסף, ומי אוהב בהמון לא תבואה, גם זה הבל. ברבות הטובה רבו אוכליה, ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו. מתוקה שנת העובד, אם מעט ואם הרבה יאכל; והשובע לעשיר איננו מניח לו לישון.

ב.

יש רעה חולה ראיתי תחת השמש: עושר שמור לבעליו לרעתו. ואבד העושר ההוא בעניין רע, והוליד בן, ואין בידו מאומה. כאשר יצא מבטן אמו ערום, ישוב ללכת כשבא, ומאומה לא ישא בעמלו שיוֹלך בידו. וגם זה רעה חולה, כלעומת שבא - כן ילך, ומה יתרון לו שיעמול לרוח? גם כל ימיו בחושך יאכל וכעס הרבה וחוליו וקצף. הנה אשר ראיתי אני, טוב אשר יפה לאכול ולשתות ולראות טובה בכל עמלו שיעמול תחת השמש, מספר ימי חייו אשר נתן לו האלהים עושר ונכסים והשליטו לאכול ממנו ולשאת את חלקו ולשמוח בעמלו, זה מתת אלהים היא. כי לא הרבה יזכור את ימי חייו כי האלהים מענה בשמחת ליבו.

יש רעה אשר ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם. איש אשר ייתן לו האלהים עושר ונכסים ובבד, ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוהו - ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו, כי איש נכרי יאכלנו, זה הבל וחוליו רע הוא.

2. שביעות רצון

אם יליד איש מאה, ושנים רבות יחיה,
 ורב שיהיו ימי שניו - ונפשו לא תשבע מן הטובה
 וגם קבורה הייתה לו - אמרתי, טוב ממנו הנפל.
 ואילו חיה אלף שנים פעמים, וטובה לא ראה - נחת לזה מזה.

כי בהבל בא

ובחושך ילך,

ובחושך שמו יכוסה.

גם שמש לא ראה

ולא ידע.

הלא אל מקום אחד הכל הולך. כל עמל האדם לפיהו וגם הנפש לא תמלא. כי מה יותר לחכם מן הכסיל מה לעני
 יודע להלך נגד החיים. טוב מראה עיניים מהלך-נפש גם זה הבל ורעות רוח.

3. חכמה וכסילות

א.

טוב שם משמן טוב, ויום המות מיום הולדו. טוב ללכת אל בית-אבל מלכת אל בית משתה, באשר הוא סוף כל
 האדם והחי ייתן אל ליבו. טוב כעס משחוק, כי ברע פנים ייטב לב. לב חכמים בבית אבל ולב כסילים בבית שמחה.
 טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים. כי בקול הסירים תחת הסיר, כן שחוק הכסיל וגם זה הבל. כי
 העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה.

טוב אחרית דבר מראשיתו, טוב ארך רוח - מגבה רוח. אל תיבהל ברוחך לנעוץ, כי כעס בחיק כסילים ינוח. אל תאמר מה היה, שהימים הראשונים היו טובים מאלה, כי לא מחוכמה שאלת על זה.

טובה חכמה עם נחלה ויותר לרואי השמש. כי בצל החכמה בצל הכסף, ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה.

ב.

החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר. כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. גם לכל הדברים אשר ידברו, אל תיתן לבך. אשר לא תשמע את עבדך מקללך. כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם אתה קללת אחרים.

גם זה ראיתי חכמה תחת השמש וגדולה היא אלי. עיר קטנה ואנשים בה מעט, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים. ומצא בה איש מסכן חכם ומילט הוא את העיר בחכמתו. ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא. ואמרתי אני: טובה חכמה מגבורה וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים. דברי חכמים בנחת נשמעים מזעקת מושל בכסילים. טובה חכמה מכלי קרב, וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח, יקר מחוכמה מכבוד - סכלות מעט. לב חכם מימינו, לב כסיל לשמאלו. וגם בדרך שהסכל הולך ליבו חסר, ואמר לכל סכל הוא. דברי פי חכם חן, ושפתות כסיל תבלענו. תחילת דברי פיהו סכלות, ואחרית פיהו הוללות רעה. והסכל ירבה דברים, לא ידע האדם מה שיהיה ואשר יהיה מאחריו מי יגיד לו. עמל הכסילים תייגענו אשר לא ידע ללכת אל העיר.

4. דרכי שלטון

א.

פי מלך שמור, ועל דברת שבועת אלהים. אל תיבהל: מפניו תלך, אל תעמוד בדבר רע - כי כל אשר יחפוץ יעשה.

כאשר דבר-מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה. שומר מצווה לא ידע דבר רע, ועת ומשפט ידע לב חכם. כי לכל

חפץ יש עת ומשפט, כי רעת האדם רבה עליו. כי איננו יודע מה שיהיה כי כאשר יהיה מי יגיד לו.

אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות ואין משלחת במלחמה ולא ימלט רשע את בעליו. את

כל זה ראיתי ונתון את לבי לכל מעשה אשר נעשה תחת השמש עת אשר שלט האדם באדם לרע לו.

אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, כי מרפא יניח חטאים גדולים. גם במודעך מלך אל תקלל ובחדרי

משכבך אל תקלל עשיר, כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפיים יגיד דבר.

יש רעה ראיתי תחת השמש כשגגה שיוצאת מלפני השליט. ניתן הסכל במרומים, רבים ועשירים בשפל ישבו.

ראיתי עבדים על סוסים, ושרים הולכים כעבדים על הארץ. אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבוקר יאכלו. לשחוק

עושים לחם ויין ישמח חיים והכסף יענה את הכל. אשריך ארץ שמלכך בן-חורים ושריך בעת יאכלו, בגבורה ולא

בשתי.

ב.

חופר גומץ בו ייפול ופורץ גדר ישכנו נחש. מסיע אבנים יעצב בהם, בוקע עצים יסכן בם. אם קהה הברזל והוא לא

פנים קלקל וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה. אם ישך הנחש בלוא לחש, ואין יתרון לבעל הלשון. בעצלתיים ימך

המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית.

שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו. תן חלק לשבעה וגם לשמונה, כי לא תדע מה יהיה רעה על-

הארץ. אם ימלאו העבים גשם, על הארץ יריקו, ואם ייפול עץ בדרום ואם בצפון, מקום שייפול העץ שם יהוא.

שומר רוח לא יזרע, ורואה בעבים לא יקצור.

סדר שישי: עת ופגע יקרה את כולם

1.

שבתי וראה תחת השמש

כי לא לקלים המרוץ

ולא לגיבורים המלחמה

וגם לא לחכמים לחם

וגם לא לנבונים עושר

וגם לא ליודעים חן:

כי עת ופגע יקרה את כולם.

כי גם לא ידע האדם את עתו:

כדגים שנאחזים במצודה רעה

וכציפורים האחוזות בפח

כהם יוקשים בני האדם לעת רעה

כשתפל עליהם פתאום.

2. הכל באשר לכל

ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו, גם זה הבל. אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה, על-כן מלא לב בני-האדם בהם לעשות רע. אשר חוטא עושה רע מאת ומאריך לו, כי גם יודע אני אשר "יהיה טוב ליראי האלהים אשר ייראו מלפניו. וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל, אשר

איננו ירא מלפני אלהים". יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים, ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים, אמרתי שגם זה הבל.

ושבחתי אני את השמחה אשר אין טוב לאדם תחת השמש כי אם לאכול ולשתות ולשמוח והיא ילוונו בעמלו ימי חייו אשר נתן לו האלהים תחת השמש.

כי את כל זה נתתי אל לבי ולבור את כל זה, אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים, גם אהבה, גם שנאה, אין יודע האדם הכל לפניהם. הכל באשר לכל: מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב, ולטהור ולטמא, ולזובח ולאשר איננו זובח; כטוב כחוטא, הנשבע כאשר שבועה ירא. זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש, כי מקרה אחד לכל, וגם לב בני-האדם מלא רע והוללות בלבבם בחייהם ואחריו אל מתים.

3. בזה וגם מזה

כאשר נתתי את לבי לדעת חכמה ולראות את העניין אשר נעשה על הארץ כי גם ביום ובלילה שינה בעיניו איננו רואה. וראיתי את כל מעשה האלהים כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש בשל אשר יעמול האדם לבקש ולא ימצא, וגם יאמר החכם לדעת, לא יוכל למצוא.

כאשר אינך יודע מה דרך הרוח כעצמים בבטן המלאה, ככה לא תדע את מעשה האלהים, אשר יעשה את הכל. בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך, כי אינך יודע אי זה יכשר: הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים.

ראה את מעשה האלהים, כי מי יוכל לתקן את אשר עוותו. ביום טובה היה בטוב, וביום רעה ראה גם את זה לעומת זה עשה האלהים, על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה. את הכל ראיתי בימי הבל: יש צדיק אובד בצדקו - ויש רשע מאריך ברעתו. אל תהי צדיק הרבה, ואל תתחכם יותר - למה תשתומם? אל תרשע הרבה ואל תהי סכל - למה תמות בלא עתך? טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ירך, "כי ירא אלהים יצא את כולם".

סדר שביעי: החיים יודעים שימותו

1. ומתוק האור

א.

כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון,

כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת.

כי החיים יודעים שימותו,

והמתים אינם יודעים מאומה.

ואין עוד להם שכר,

כי נשכח זכרם.

גם אהבתם

גם שנאתם

גם קנאתם

כבר אבדה.

וחלק אין להם עוד לעולם

בכל אשר נעשה תחת השמש.

ומתוק האור

וטוב לעיניים לראות את השמש.

כי אם שנים הרבה יחיה האדם,

בכולם ישמח ויזכור את ימי החושך:

כי הרבה יהיו

כל שבא הבל.

ב.

לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך. בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. ראה חיים עם אישה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך אשר נתן לך תחת השמש. כל ימי הבלך, כי הוא חלקך בחיים ובעמלך אשר אתה עמל תחת השמש. כל אשר תמצא ידך לעשות - בכוחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה.

2. ימי הרעה

שמח בחור בילדותך

ויטבך לבך בימי בחורותיך

והלך בדרכי לבך ובמראי עיניך

והסר כעס מלבך

והעבר רעה מבשרך

כי הילדות והשחרות הבל

(ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט

וזכור את בוראיך בימי בחורותיך)

עד אשר לא יבואו ימי הרעה

והגיעו שנים אשר תאמר:

אין לי בהם חפץ.

עד אשר לא תחשך השמש

והאור והירח והכוכבים

ושבו העבים אחר הגשם.

ביום שיזועו שומרי הבית

והתעוותו אנשי החיל.

ובטלו הטוחנות כי מעטו

וחשכו הרואות בארובות.

וסוגרו דלתיים בשוק

בשפל קול הטחנה,

ויקום לקול הציפור,

וישחו כל בנות השיר.

גם מגבוה ייראו

וחתחתים בדרך...

וינאץ השקד

ויסתבל החגב

ותפר האביונה.

כי הולך האדם אל בית עולמו

וסבבו בשוק הסופדים.

עד אשר לא ירחק חבל הכסף

ותרוץ גולת הזהב

ותשבר כד על-המבוע

ונרוץ הגלגל אל הבור.

וישוב העפר על-הארץ כשהיה

והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה.

הבל הבלים אמרה קהלת, הכל הבל.

אחרית דבר

1. דברי בעל-אסופות:

ויותר שהיה קהלת חכם, עוד לימד דעת את העם, ואיזן וחקר תקן משלים הרבה. בקש קהלת למצוא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת. דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים. בעלי אסופות ניתנו מרועה אחד. ויותר מהמה בני, היזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר.

2. אזהרת ירא-האלהים:

סוף דבר הכל נשמע. את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור, כי זה כל האדם. כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם, אם טוב ואם רע.

סוף דבר הכל נשמע. את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם.

מחברת שלישית:

פ ש ר ק ה ל ת

מבוא

מפרשי וחוקרי קהלת לדורותיהם ניסו לקבוע מסמרות: פירוש פסוק מסוים הוא כך ולא אחרת; היש או אין בספר השפעות מצריות, או בבליות, או יווניות, או פרסיות; האם קהלת מאמין או לאו; הנכתבה היצירה לפני, או אחרי 197 לפה"ס. זוהי גישה בוטחת בעצמה, המשוכנעת שהיא מייצגת את המציאות נאמנה.

גישה כזאת, השואפת לקבוע אמיתות על המחבר, המוצר המוגמר ונסיבותיהם, שכיחה אצל המפרשים הדתיים והאקדמיים כאחד. לא זו דרכנו. אין כאן כוונה לשכנע או להוכיח, כי אם להציע פירוש. לכן אגביל ככל האפשר את הסימוכין, ואמנע מהערות וממראי-המקומות, אם כי בסוף החיבור אפרט מקורות עיקריים לעיון נוסף. המחווה לקהלת, פניה לא למחבר אלא לקוראת ולקורא. אתם עצמכם, תצטרכו להחליט אם הדברים כאן מדברים אליכם, ומעשירים אתכם. שאיפתה לא לאמיתות, אלא לאפשרויות. היא מנסה להבין, כפי שניתן להבין שיר או חלום. היא פונה לא רק לדעת, כי אם גם לעיניים וללב, ומשתמשת בשלושתם. מכירה בקבוע במשתנה ובאבסורדי. ארעית היא, מבקשת לדעת ויודעת כי לא תוכל למצוא. ובכל זאת לא מניחה ידה, כי אין לדעת אי זה יכשר: הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים.

אני מתייחס לקהלת, אליו ולדבריו, כפי שמתייחס קהלת לעולמו; ואפשר לאמור, כי קהלת מתייחס לעולם כאילו היה מסמך או ספר. בגיחות קצרות וכאילו בדרך אגב, אטען כי הדברים משתקפים גם בפסיכותרפיה. אני מניח שכל אדם, מחפש הקבלות ומשלים מתחום עיסוקו והתעניינותו. הרבה ממה שאני יודע על בני-אדם, למדתי בחדר העבודה שלי.

ובמפגש האנושי המיוחד הזה, הלקוח (פונה, 'פציינט') אומר ומספר - והפסיכולוגית (מטפלת, יועצת אנליטיקנית וכו' - המונחים מבטאים גוונים שונים של הכשרה והשקפת עולם), מחלקת לקטעים על ידי התערבותה, ומפרשת. והפירוש, כפי שבדוגמה הבאה, הוא עיקר העניין. אם קראתם ספרים שכתבו מטפלים, אתם לבטח יודעים כי הם נוטים לדווח רק על הצלחות, ואם יש בסיפוריהם כישלונות - הרי הם של מטפלים אחרים. לא אהיה יוצא דופן: אישה מספרת כי אינה מצליחה בקשרים אינטימיים. היא מאבחנת עצמה ואומרת כי אינה בוחרת

בגברים הנכונים, כי היא היסטורית ובעצם שונאת גברים, ולכן לא נשית. מנין לה כל אלה? כך הבינה בטיפול קודם. איך היא יודעת שהדבר נכון? היא מהססת, כך אמר הד"ר. אני מגיב כי ברורים רק שני דברים: א. לא טוב לה, ב. היא שואפת לקשר עם בן-זוג. כל היתר, הם פירושים בלבד.

הגברים אליה היא נמשכת הם טיפוס 'מאצ'ו', פיזיים, משדרים בטחון-עצמי, מפלרטטים עם נשים אחרות. האם אפשר להעלות פירושים נוספים, המתאימים לעובדות? במאמץ משותף אנו מגיעים לפירוש שונה: היא, ברובד מסוים דווקא 'יותר מדי נשית', כאילו והייתה נקבה בשבט קדמוני, המחפשת זכר שבטוח שיוכל להפרותה ולהגן עליה במצב התלות והחולשה שבהריון ואחריו. היא מתקוממת, מחליטה כי גישה זו כלל לא מתאימה לעמדותיה ולמצבה היום, ומגיעה למסקנה שאפשר לעקוף את כל התסבוכת, אם תיזום ותתחיל בעצמה עם גברים שנראים לה. לא אדע מי מהפירושים הללו נכון, אך אפשר ואפשר לשער, באיזה מהם יש עבודה יתרון.

מפרש נודע כתב במילות ההקדמה שלו כדברים הבאים: "פירוש נבון משמעו, כי אני ממשיך ומתקדם עד כי לכאורה המסמך, בקושי מתקיים עוד כמסמך; עד שכמעט ושכחתי כי אני איני מחברו; עד שאני יודע את המחבר במידה כזו, שארשה לו לדבר בשמי, ואני עצמי אוכל לדבר בשמו" (קרל בארט, בפירוש לאגרת לרומיים). אני חייב להודות כי כך הרגשתי, בקטעים רבים במהלך עבודת הפירוש - והדבר שמחני והדאיגני גם יחד. שמחתי במפגש עולמו ועולמי; דאגתי פן אאבד את המרחק המתחייב בין יצירה ומפרשה.

קהלת, שבעצמו היה מפרש, והרבה להשתמש בתיבה 'אני' - לבטח היה מסכים עם בארט. יחד עם זאת, נדמה לי כי לא היה מתחיל את הקטע שצוטט במילים "פירוש נבון", ובמקום זאת היה מסיימו בתוספת "אמרתי שגם זה הבל".

הדפים הבאים הם פירוש לפירוש, אך הם רק פירוש: העורכים השונים, ובינם קהלת עצמו, מימיו ועד היום, ובתוכם אלה שתרגמו (אם אכן המגילה היא תרגום מארמית), העתיקו, תקנו טעמים וחלקו לפרקים ופסוקים - גם הם עשו עבודת פירוש. הקוראים גם הם פרשנים של הכתב שלפניהם. לפנינו ניצבים תלי תלים של פירושים.

כפי שקהלת החדשה, לא באה במקום מגילת קהלת, כך גם פירושה אינם טוענים לבלעדיות. הקוראים עשויים למצוא עניין בהשוואה בין הפירוש הנוכחי לבין פירושים אחרים, מסורתיים ומקובלים יותר. הכתוב בקהלת החדשה, אמנם מצוי כולו בספר קהלת; אך העריכה, הפירוק וההרכבה שנעשו, משנים את הקשרם של ההיגדים השונים - ותוך כדי כך את הבנתם.

הפירוש יתקדם סדר אחרי סדר. הסדרים מחולקים למספר פרשות, והפרשות לקטעים או לבתי שיר. אפתח בסקירה קצרה ואעיר כנדרש. לעתים יופיע סכום, או פרפרזה לקטע שלם; לעתים יינתן פירוש לפסוק, או חלק ממנו. במקרה זה יופיע המקור בכתב בולט.

הסימון ט:17, מפנה לפרק ופסוק במגילת קהלת, שבתנ"ך (או כל ספר אחר בו): "דברי חכמים בנחת נשמעים וגו'"; כדי להתייחס לאותו פסוק בקהלת החדשה, אשתמש בסימון ה.ב.3 - דהיינו, סדר חמישי, חלק ב' של הפרשה השלישית, הקטע השלישי בו. הסימון ° משמעותו המלצה לעיין בנאמר בעניין זה בדעת קהלת. נקודה • תציין אפשרויות שונות לפירוש נושא, תואמות או סותרות זו לזו. הקוראים יראו אילו מהן, אם בכלל, יתקבלו על ליבם.

בפשר קהלת, נדרשת התעמקות בפרטים, בפסוקים ובמילים. הקוראים גם מתבקשים להלך הלוך ושוב בין הפשר לקהלת החדשה. אומנם "כל הדברים יגעים", בכל זאת תוכלו לנהוג בפשר כטוב בעיניכם: לתור בכל דרכיו ולהתקדם לפי סדר הדברים, לגשת לקטעים שעניינו אתכם, או לשוח בו ולראות את אשר יעלה בידכם. אמרו "האלהים מצוי בפרטים". העימות, החקירה והדרישה בינכם לבין היגד כל שהוא במגילה, יאפשרו לכם לגלות את העומק והיופי המצויים בכל רמה מרמותיה של המגילה. הרגע הזה בו הסתום מתברר, בו השלכות נוספות מתבהרות, הוא רגע של "חכמה ודעת ושמחה".

פתיח

דברי קהלת בן-דוד מלך בירושלים

השוואה בין פתיח זה, לפתיח מקביל בספרות החכמה התנכית - "משלי שלמה בן-דוד מלך ישראל", מעלה מספר הסתכלויות: ראשית, כאן לא משלים - אלא 'דברים'. המילה הראשונה במגילה היא דו-משמעית, והדברים הללו עשויים להיות • דיבורים, התבטאויות - שרשמו תלמידים מפי קהלת • רכיבים שונים ביצירה, כגון שירה, משלים, עצות. שנית, דווקא קהלת° הפך להיות שם הספר (ולא **דברי**), יתכן כדי לא לבלבל עם ספר "דברים". שלישית, לא ידוע בתנ"ך על אדם או מלך בשם זה; גם התואר **מלך ירושלים**°, אינו 'תקני'. היצירה נכתבה כנראה בתקופה מאוחרת יותר°. כלומר קלושים הסיכויים שהמחבר הוא אכן שלמה המלך.

אם כך, לפנינו • הסתרת זהותו של המחבר מאחורי מסך עשן • צורה ספרותית עתיקה, בה משתמשים כדובר בדמות בדיונית של מלך, הנושא גם שם ותואר בדויים • יחסי ציבור, אשר במטרה להעניק לגיטימציה ויוקרה לדברים, מיחסים אותם לשלמה המלך • ביטוי לרעיון שכל אחד 'מלך' בעולמו, ריבון.

מימרה ראשית

הבל הבלים אמר קהלת, הבל הבלים! הכל הבל.

הרחבנו בדעת קהלת בעיסוק ב**הבל**°, שהוא לב המגילה; גם במשפט זה, אשר אפשרויות ההבנה שלו הן כמעט אין סופיות, עסקנו לא מעט. הצרוף **הבל הבלים**, הוא מראה מעוותת, מקטינה ומגדילה גם יחד; מצד אחד הבל עצום ורב, מצד שני הבלים הם אך הבל. במימרה אפקטים של חזרה-עצמית וציפייה: בתחילתה עדיין לא ברור מי ומה הוא ההבל. יש במשפט הזה מנגינה, בעלת קצב ועוצמה של מבנה משולש או גל, המתחילה באמירה

מתונה ועקיפה, ממשיכה בחזרה מתפרצת וישירה של הנושא, ומסתיימת בהתפשטות ותהודה של האמירה.

המבנה הזה אופייני גם לקטעים רבים אחרים במגילה.

אמר קהלת • משהו מצטט את קהלת. השימוש בגוף שלישי, מעיד כי המגילה עברה עריכה • אולם אם כך הוא,

אפשר היה לצפות לציטוט ישיר - להתערבות מתונה יותר, לדוגמא - 'קהלת היה אומר...'. המשפט הקצבי

והפיוטי הזה, מעלה אפשרות כי כך בדיוק כתבו המחבר. כלומר, הוא מצטט את עצמו, או משתמש בגיבור-דובר

שבדה בלבו.

סדר ראשון: תחת השמש

1.1 קהלת שואל על **יתרון**, כלומר חושב במושגים ארציים של תועלת ורווח.

מה יתרון לאדם בכל עמלו,

המילה הזאת קשורה ב'יותר', ומכאן שהוא רואה באופן חיובי תהליכים של

שיעמול תחת השמש?

גדילה והתעצמות. חשוב להדגיש את שאינו שואל: אין אצלו מקום לשאלות על

סיבות, ולא על תכלית. אלה הן העובדות, ויש טעם רק לברר כיצד למצותן לטובתך.

עמל°, גם היא מילה רבת-משמעויות וגוונים. אפשר להבינה • כמאמץ ועבודה • רכוש ונכסים • סבל וייסורים •

עוול ורשעות. יוצא, שאפשר להבין שאלות שונות בצרופי משמעות של עמל ועמלו. ומכאן שגם סבל ועוול עשויים

להועיל לנו בחיינו.

שם הסדר לקוח מ"תחת השמש"°. קהלת מציג בראשו שאלה מרכזית, עמה יתמודד לאורך המגילה.

השאלה עומדת בזכות עצמה, אך מתחדדת על רקע "הבל הבלים, הכל הבל", ולאור ההמשך

בשלושת הבתים הבאים. ישנה כאן ציפייה, כי הבנת הטבע עשויה להיות בעלת השלכות, להבנה וניהול חיינו.

דור הולך ודור בא,

והארץ לעולם עומדת.

וזרח השמש ובא השמש,

ואל מקומו שואף זורח הוא שם.

הולך אל דרום וסובב אל צפון,

סובב סובב הולך הרוח,

2.1 שוב הניגון אשר זיהינו במימרה, בעל המבנה המשולש (הולך-בא-
עומד; זרח-בא-שואף; הולך-סובב-שב): אנשים נולדים, אנשים מתים,
והארץ, או האנושות כולה נשארת כשהייתה. אנו רק פרט קטן וחולף,
במערכת גדולה. בטבע מתקיימים תהליכים של ארגון עצמי, שילוב של
שינוי וקביעות, כלומר 'השתנות קבועה'; תנועה החוזרת על עצמה
במעגל, והטלטלות בין וקטבים.

כל הנחלים הולכים אל הים,

והים איננו מלא.

אל מקום שהנחלים הולכים,

שם הם שבים ללכת.

כל הדברים יגעים,

לא יוכל איש לדבר,

לא תשבע עין לראות,

ולא תמלא אוזן משמוע.

3.1 בטבע, התרחשות מתמדת, ללא נקודת חידלון או יציאה מהמחזור.
הדברים מתייחס • לתהליכים והתרחשויות בטבע • עיסוק מופשט ומילולי
בתהליכים הללו • דברי קהלת עצמם. **יגעים • צורכים מאמץ, מנצלים**
אנרגיה, מאמץ הוא עקרון מרכזי בטבע • הקביעות הזאת, על השינויים
שבמסגרתה, או הדיון בה, מתישים ומעציבים את המתבונן. **לא יוכל איש**
וגו' - למרות התיאור לעיל, הטבע מורכב ונשגב מבינתנו, לא ניתן לתיאור
והסבר, לא ניתן למיצוי, אי אפשר להגיע להבנה קבועה שלו, תמיד נופתע;
תמיד יהיו לנו רק הסברים חלקיים וזמניים.

4.1 עד כאן, איזכור המים השמש והרוח (רוח אלהים) מעלים בנו את רשמי מעשה הבריאה, המתואר בקטע הראשון בספר בראשית. בהגיענו ל- **מה שהיה הוא שיהיה**, עולה בזיכרוננו תשובת אלהים למשה, כי "אהיה אשר אהיה" הוא שמו - "כה תאמר לבני ישראל: אהיה שלחני אליכם" (שמות, ג:14). 'אהיה' מדבר על חופש מלא לשנות ולחדש; 'היה' מבטא פרה-דטרמיניזם, הגבלה, שיבה נצחית. עולה מכך, כי אפילו האלהים פועל במסגרת אילוצים, שלא ניתן לחרוג מהם.

מה שהיה הוא שיהיה,
ומה שנעשה הוא שיעשה,
ואין כל חדש תחת השמש.
יש דבר שיאמר: ראה זה חדש הוא!
כבר היה לעולמים, אשר היה
מלפנינו.

ראה זה חדש הוא! קהלת קורע מעלינו אשליות. הנה נגלה לפעמים דבר חדש, אולי משהו מעודד ומזמין אופטימיות: לא כך הוא הדבר, כבר היה לעולמים, אשר היה לפנינו, הוא מודיע לנו. מדובר כאן על נצח, על עידן של זמן ומרחב: כבר היה בעבר, ובעבר של העבר... עד בלי סוף.

אין זיכרון לראשונים וגו' • הדברים קבועים, אך לבני-האדם זיכרון קצר - מה שיוצר אשליה של חידוש. הם לא זוכרים אירועים רחוקים, וגם אירועים קרובים יותר ישכחו בהמשך •

אין זיכרון לראשונים,
וגם לאחרונים שיהיו -
לא יהיה להם זיכרון עם שיהיו לאחרונה.

כולנו נשכח, אלה שהיו ואלה שחיים כעת. אנו בני-חלוף. הזיכרון, שמרכז עבורנו את אימת המות (לפחות יזכרו אותי, אשאיר רושם כל שהוא בעולם) באופן אירוני, הוא הדבר היחיד שנגמר ונעלם, וכך נחתם המוות כסופי. והדברים הללו, כי אנו חלק מהטבע, אחת או אחד מרבים אחרים כמונו, כל כך פשוטים ומובנים מעצמם, ובכל זאת אנו נוטים לשכוח אותם. לעתים בפסיכותרפיה, כל שאני עושה הוא להזכירם. הנה כמה איורים קצרים שרשמתי לעצמי: אישה הנשואה פחות משנה, רבה עם בן-זוגה, כועסת מתרחקת, מרגישה שאינה אוהבת אותו יותר - ומתחילה כבר לחשוב על גירושין. כאשר היא מבינה כי בחייה שלה בדיוק כפי שבטבע חלים שינויים וישנן

תמורות - גלים, עונות, שינויי מזג אוויר, התפרצויות וסופות, היא מסוגלת לשנות תגובתה. היא למדה קודם כל להיות סבלנית, לחכות כמה ימים - ואז אחרי שגם שוחחה עם בעלה, היא מרגישה כי אהבתה שבה ומתעוררת. היא יודעת עכשיו כי אהבה אינה דבר קבוע ובלתי-משתנה. הכל בטבע זורם. היא מסוגלת עתה לקבל בברכה 'התקפים של אהבה' עזה, ואחר-כך לשוב לרגשות חיבה מתונים יותר.

אדם עצוב, חושב מיד שמשוהו לא בסדר אצלו: מאחר וחל אצלו מעבר מתקופה מאושרת קודמת לימים קשים היום, נדמה לו שהוא מאני-דפרסיבי. אני אומר לו את הדבר הטרוויאלי כי בים יש גאות ושפל; אחרי הקיץ בא הסתיו, ואחרי החורף בא אביב. הוא מוכן לדבר על יתרונות החורף, ועל הסנוניות המבשרות את האביב. כמובן אין כאן תרופות פלא, לא חסרים המקרים שיש מקום לשקול גירושין, או שאכן נמצאים בדיכאון עמוק-עמוק. וברגעים הקשים, הטרגיים של החיים - ואני חושב כרגע על הורים ששכלו את ילדם, אנשים שנפלו קורבן לאלומות מינית, מבוגרים המטפלים בבני זוג הסובלים ממחלה כרונית קשה - רבים חושבים: 'זה בניגוד לטבע'; 'למה זה קורה לי' ו'מה היה קורה אילו...'. אפשר להגיע להשלמה מסוימת, כאשר תופסים כי מות בן או בת, נוראים ככל שיהיו - מתרחשים, התרחשו ויתרחשו בטבע (כמעט בשכיחות דומה למות בן או בת זוג). כאשר אישה שעברה בילדותה פגיעה מינית, מבהירה לעצמה שאינה הראשונה ולבטח לא האחרונה לסבל הזה; כאשר הבעל המטפל באשתו חולת האלדסהיימר, רואה כי הוא אחד בקבוצה גדולה של אנשים המתמודדים עם אסון דומה - הם מתחזקים בידיעה שאינם לבד, שזו דילמה אנושית המשותפת לרבים רבים אחרים.

סדר שני: תחת השמים

1. דעת חכמה

המקור לסדר שלפנינו, הקטע במגילה מ-א:12 עד ב:26, ערוך באופן מבולבל במיוחד. החלוקה השרירותית באמצע לשני פרקים, רק מוסיפה לערבוביה. העולם אכן מעורפל, אך לא ניסוחיו החדים כתער של קהלת. לא נוכל לדעת מה קרה כאן: האם העורך פשוט הדביק טלאי על טלאי, ללא התאמה תוכנית של ממש, או שמא פירק וטשטש בכוונה.

1.1 הפתיח החוזר, מעלה את ההשערה כי • המגילה היא אוסף של יצירות שונות ולא יצירה מגובשת אחת • כאן ביטוי למאמץ להרשים את הקורא בייחוסו של הכותב. אולם התואר

אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים.
ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה
על כל אשר נעשה תחת השמים.

המוענק כאן לקהלת שונה מקודמו: לא מוזכר 'בן-דוד'; במקום 'מלך ירושלים' - מופיע **מלך על ישראל**

בירושלים - ולא פשוט 'מלך ישראל', כפי שמקובל בתנ"ך (לדוגמא שמות ב:22).

הפתיח הנוכחי, שונה מקודמו בעניין משמעותי נוסף - הדיבור בו הוא בגוף ראשון (אני) ובלשון עבר (הייתי). לניסוח זה מספר השלכות: • קהלת מודיע לנו מיד כי ירד מגדולתו, אך לא מגלה מה מעשיו היום. • שלמה כידוע מלך עד יום מותו, ולכן לא היה יכול לאמור משפט כזה על עצמו. • הדיון בכל הסדר השני, הממשיך בלשון עבר, בעצם מסכם תקופה או נושא מרכזי בחייו.

הסדר השני, פותח בראשונה מארבעת הדעות, הלא היא דעת החכמה. הסדר מתחיל במילים **ונתתי את לבי**, צרוף מילים דומה מופיע גם בהתייחסות לאלהים, עליו נאמר "גם את העולם נתן בליבם". (ג.2.1). האדם אם כך,

ברוח המאמר "והייתם כאלהים", מצטייר כבורא, יוצר עצמו. השורש נ.ת.ן. מופיע רבות במגילה, במשמעות של נתון-קבוע ובמשמעות של מתנה-נדיבות. שתי המשמעויות תואמות כאן. הלב, בו מתחיל החיפוש - הוא הקול הפנימי, מקור התחושות והרגשות, זירת התודעה, עמו מדברים ולו מקשיבים. זה המקום לציין כי גם אודיסאוס, באפוס ההומרי, מרבה לשוחח עם ליבו. **לדווש • לחפש, לבקש • להתעמק, לחקור. לתור**, קהלת משתמש במילה טעונה, המזכירה מיד את "לא תתורו"° שבתורה. פועל זה, יחד עם הקביעה כי הוסיף על כל שהיה בירושלים, ותאור "סגולת מלכים ומדינות" בהמשך, מעידים כי קהלת נסע בארצות נכר. בעולם ההלניסטי, מסעות בין הממלכות והמושבות דוברות היוונית, היו דבר שכיח. לחלק מעוברי-האורח אף הוענק תואר 'פרוקסונוס', כלומר, נציג מדינה זרה בעיר אחרת. בנוסף לכך, בעלי-מקצוע רבים, ביניהם אדריכלים, מורים, מוסיקאים ומשוררים, נדדו וגלו מארצם, בחיפוש אחר תעסוקה ופטרונות.

2.1 **רעות רוח** הוא ביטוי ציורי, המזמין אותנו לדמיון תמונה אבסורדית של אדם המתרוצץ אחרי משהו בלתי-נראה. יש בביטוי משהו מהתייחסות עצמית, שכן קהלת עצמו מכונה באחרית-הדבר רועה. אך יש בביטוי שכבות נוספות. **רוח** מופיעה אצל קהלת בשלושה מובנים: תופעת טבע, ייצוג למהות האלוהית וכינוי לנפש בני האדם. מילה אחת לייצוג שלושה תחומים המקבילים והמשתקפים זה בזה. קהלת מדבר על מגבלות מהותיות, הטבועות במציאות. העוותים, והחסרונות אין-ספור, הם מעשה האלהים - ואותם לא ניתן

ראיתי את כל והנה הכל הבל ורעות רוח.
המעשים שנעשו תחת השמש,
מעוות לא יוכל לתקון,
וחסרון לא יוכל להימנות.
דברתי אני עם לבי לאמור:
אני הנה הגדלתי והוספתי חכמה
על כל אשר היה לפני על ירושלים,
ולבי ראה הרבה חכמה ודעת.

לתקן (ו.3.3). העולם שאנו חיים בו, הוא מן ההכרח בלתי מושלם.

1. 3-4 קהלת מסכם את הניסיון האינטלקטואלי שלו: אמנם ראה ולמד הרבה,

אפילו הקדים והשיג אחרים בסביבתו; אך הפעילות הזאת שהינה בלתי נמנעת

וטבועה בנו, גורמת לנו יחד עם זאת צער, תסכול וייאוש. אנו חייבים לנסות

ולהבין, אך קוצר ידינו ואימת תגליותיו מייסרים אותנו. **עניין**, במובן נושא, אך גם

במובן התעניינות; כך גם **לענות**, במובן להתעניין, ובמובן לסבול. **כעס**, במובן

רוגז, קצף, חמה; אך גם במובן צער, סבל נפשי, ייסורים. • הקטע כולו, מתקשר אסוציאטיבית למעשה אכילת

פרי עץ-הדעת ועונש הגרוש מגן-העדן. • הקטע מזכיר את דבר המקהלה במחזהו של אייסקילוס **אגממנון**: "הרי

זיאוס, אשר נתן לבני-האדם דעת, עשה כי האדם ישיגנה אך ברוב סבל". כלומר, אפשר גם להפוך את כיוון

הדברים, ולהבין כי אם נשאף לדעת, עלינו לשאת במחיר. הסבל מוביל לחוכמה, ורק אלה המוכנים לכך גיעו

לכלל הבנה.

2. דעת שמחה

2.1 מוצגת כאן שאלת המחקר המרכזית ביצירה: כיצד

לחיות, איך למצות את החיים ולהרגיש בטוב בימים הספורים

המוקצים לנו תחת לשמים. קודם התייחס קהלת לדעת

החכמה; כאן הוא בודק את דעת השמחה, ורכיביה - ההנאה,

קלות הראש, וההתהוללות. זהו ניסוי הנדון מראש לכישלון: הלא

אי-אפשר לרצות או להחליט, להיות שמח ומאושר. אפשר רק

ואתנה לבי לדעת הוללות ושכלות.

ולבי נהג בחכמה: ולאחוז בסכלות

עד אשר אראה אי זה טוב לבני האדם,

אשר יעשו תחת השמים מספר ימי חייהם.

ידעתי שגם זה הוא רעיון רוח.

לנסות התנהגויות ומעשים. הרגש, שמחה או אומללות, אינו אלא תוצאה הבאה להצביע על התאמת המעשה

לעושה. האחד יגיב בצחוק מתגלגל, השני בתחושה נוגה של זרות - מה לי ולצחוקים.

הוללות, קלות-דעת, פריצה של מוסכמות חברתיות. אין במגילה כל פרוט כיצד התהולל קהלת. הוא מציין תענוגות גשמיים רבים, אך לא נמנים עליהם חיי-המין. יתכן כי המילה 'הוללות' היא רמז לכך. אם אינך סכל או כסיל, לא תוכל להימנע מלחשוב, ומכאן **לבי נהג בחכמה**, לא הצלחתי להיפטר מהביקורת העצמית שלי, ובכל זאת הכרחתי עצמי להתנסות. פעם מופיעה **שכלות**, פעם שניה **סכלות**: אולי בראשונה קישור עם חשיבה (שכל), בשניה סיכולה. הסכלות, שכאן מוזכרת בחטף, עוד תזכה בהמשך לבחינה מעמיקה יותר.

2.א2 המשך הניסיון. **אנסכה** • אערוך ניסוי • אמזוג, אנסוך. **למשוך** • לעורר, לחפש מצב של ריגוש באמצעות אלכחול (או סמים אחרים). • לרחוץ, לחיות חיי מותרות ופינוק גופני • לנהוג, לנהל - כלומר, מוצגת כאן גישה מוגדרת לחיים: אם קודם דן בחיים על פי השכל - "לנהוג

אמרתי אני בלבי:
לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב.
לשחוק אמרתי מהולל, ולשמחה מה זה עושה?
תרתי בלבי למשוך ביין את בשרי,
והנה גם הוא הבל.

בחכמה", הרי כאן מתאר 'חיים בסערת חושים' כאן היין מנווט את הבשר-הגוף. **מהולל** חסר-טעם, תפל.

ופניתי אני לראות חכמה והוללות וסכלות

וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות

כיתרון האור מן החושך.

החכם עיניו בראשו, והכסיל בחושך הולך.

וידעתי גם אני, שמקרה אחד יקרה את כולם.

ואמרתי אני בלבי: כמקרה הכסיל גם אני יקרני,

ולמה חכמתי אני אז יותר?

כי אין זיכרון לחכם עם הכסיל לעולם.

בשכבר הימים הבאים הכל נשכח

ואיך ימות החכם עם הכסיל.

ודברתי בלבי שגם זה הבל.

ושנאתי את החיים,

כי רע עלי המעשה שנעשה תחת השמש,

כי הכל הבל ורעות רוח.

ב2. **ופנית לראות**, לאחר הניסוי עובר קהלת לשלב

ההערכה, ההשוואה והמסקנות. הוא מסכם כי החכמה

עדיפה על הסכלות, כפי שהאור עדיף על החושך. האור

הוא סמל לחיים, החושך למוות. **מקרה**° ובכל זאת קהלת

יודע היטב, כי אותו גורל לשניהם: לחכם ולסכל עלולים

לקרות אסונות ופגעים, וכמובן סוף שניהם המוות.

המקרה שולט בחיי כל האנשים. חוזר פה נושא המופיע

ב-א.4.1, לא רק שנמות כולנו, חכמים כטיפשים - אף

זיכרוננו ישכח. הכל זמני וחולף; בחלוף הזמן נאבד את

ייחודנו. וקהלת ממחיש כאן, כיצד נקודת מבט

שכלתנית בלבד, מובילה לכעס, לפגיעות ולאי-השלמה

עם המציאות.

3. דעת מעשה ועמל

3א. קהלת מתאר את הישגיו החומריים והגשמיים. **הגדלתי מעשי**, המוטיב העיקרי בעולם הרכוש הנו "עוד": יותר גדול, יותר משהיה לי, יותר משיש לך. ההפלגה בתיאור ממדי עושרו, מעניקה לדובר הדרת כבוד ותומכת בייחוס הדברים לשלמה המלך. **סגולת מלכים והמדינות**, מכאן שקהלת שהה בחצרות מלוכה זרים. **עשיתי לי שרים ושרות** • הבאתי זמרים וזמרות

• אירחתי את בני החברה הגבוהה. **ותענוגות בני האדם** בעוד שלגבי משק הבית וגידולי הגן יש פרוט מדויק - הנה כאן יש תאור לא אישי, כוללני; לא ברור אילו בני-אדם, לא נאמר מהו תענוגו של קהלת. **ושידה ושידות** הפירוש המקובל של שידה במובן רהיט, אינו סביר: קשה להאמין שבסיום קטע המתאר כסף וזהב, מותרות ושעשועים - יופיעו כגולת הכותרת כמה ארונות! אם מקור המילה ב'שדיים', שידה היא המקבילה העברית ל- Auletrides, מנגנת בחליל ורקדנית, אשר הופיעה במשתאות העשירים בעולם ההלני. על פי (XIII, Athenaeus) (86 לבשו נשים אלה צעיפים שקופים למחצה ובמהלך הריקוד חשפו את פניהן ושדיהן).

הגדלתי מעשי,
בניתי לי בתים, נטעתי לי כרמים.
עשיתי לי גנות ופרדסים,
ונטעתי בהם עץ כל פרי.
עשיתי לי בריכות מים,
להשקות מהם יער צומח עצים.

קניתי עבדים ושפחות
ובני בית היה לי;
גם מקנה בקר וצאן הרבה היה לי
וגדלתי והוספתי
מכל שהיה לפני בירושלים.

כינסתי לי גם כסף וזהב
וסגולת מלכים והמדינות.
עשיתי לי שרים ושרות
ותענוגות בני האדם, שידה ושידות.

ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי

ובעמל שעמלתי לעשות

והנה הכל הבל ורעות רוח

ואין יתרון תחת השמש.

כי מה האדם שיבוא אחרי,

המולך את אשר כבר עשוהו.

ושנאתי אני את כל עמלי

שאני עמל תחת השמש

שאניחנו לאדם שיהיה אחרי.

ומי יודע, החכם יהיה או סכל

וישלוט בכל עמלי

שעמלתי ושחכמתי תחת השמש

גם זה הבל.

וסבותי אני לייאש את לבי

על כל העמל, שעמלתי תחת השמש.

כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון

ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו.

גם זה הבל ורעה רבה.

כי מה הווה לאדם בכל עמלו

וברעיון ליבו, שהוא עמל תחת השמש?

כי כל ימיו מכאובים וכעס ענינו

גם בלילה לא שכב ליבו

גם זה הבל הוא.

ב3. מוקדשת כאן מחשבה רבה המלווה בלא מעט

סבל, בשאלת יורש נכסיו. זהו נושא מקובל בתרבות ובספרות

ארצות המקרא (מצרים, אשור). בכל זאת, לא מובן מדוע זה

מעורר העניין מרירות כה רבה. יתכן כי ההסבר נעוץ בחוקי

הירושה שהיו נהוגים בימיו; מאחר ולא היה לו בן משלו, חשש

שמא, בגלל תככי-חצר, יוכרז כיורש אדם העוין לו. מאידך,

אפשר להבין כי קהלת ממחיש כאן את עגמת הנפש הנובעת

מסגידה בלעדית לממון. הלא אי-אפשר לקחת הישגים

חומריים לקבר, ולכן נותר רק להיות מוטרד בשאלה, מי יקבלם

אחריך. הרכוש לכשעצמו אינו ערובה לאושר.

כי מה האדם.... המולך את אשר כבר עשוהו,

השליטה והיצירה בחיים הם ערך מרכזי בעיני קהלת. איזה

ערך וטעם יש באדם הבא אל המוכן, ללא מאמץ משלו. **החכם**

יהיה או סכל, המחשבה על יורש סכל, שלא ידע לשמר

ולקדם, מעציבה במיוחד. **וסבותי אני לייאש את לבי**, לא נאמר

כאן "התייאשתי", כלומר נפל עלי מצב רוח עקב נסיבות

מסוימות - אלא, אני בעצמי גרמתי במחשבותיי ובעמדויותי

להרגשת יאווש. משפט זה, יחד עם הביטוי השכיח במגילה,

"נתתי את לבי" - מלמדים על גישה המכירה באחריותנו

להעדפות ולרגשות שלנו.

בדברי קהלת ניתן למצוא זיקה הדדית בינו (שכל, 'אני', 'מודע') לבין ליבו (רגש, 'בלתי-מודע') יש להקשיב ולהוקיר את קול הלב, מצד שני יש לדעת, שכל מעשה וכל ביטוי שלנו נרשמים ומשפיעים עליו. הבלתי מודע אינו בנן שבנייתו הסתיימה בילדותנו -אנו ממשיכים ויוצרים אותו יום-יום. התלמיד האומר לפני הבחינה ללבו 'אני מפחד להיכשל' או 'מה יהיה...?', שם בלבו חרדה וספק; הסטודנטית האומרת בליבה 'מה שלמדתי עד כה למדתי, אני מקווה לעשות כמיטב יכולתי' יוצרת צפיות חיוביות. היו לכן, זהירים בדברכם לא רק לאחרים, אלא בעיקר לעצמכם.

גם זה הבל הוא, כך נחתם הפרק העוסק בדעת מעשה ועמל. גם באמצעותו, בסיום הבית השני, נאמר "גם זה הבל". אמירה כפולה כזאת מצויה גם בפרק הקודם - שעסק בדעת שמחה. אפשר להבין כי ההבל מתייחס • לעובדות חיים כגון, מצב בו אדם אחר ישלוט בעמלנו • לכעס ולדאגות הכרוכות בתגובה להבל הזה. אם נשלב שני פירושים אלה, נבין כי המציאות היא הבל, אולי במשמעות של אבסורד; אך לעומת זאת, כעס וסבל לנוכח אותה המציאות, הם אבסורדיים לא פחות.

4. דעת עיניים ולב

1.4 בפרק המסיים את מחקרו בדעות⁹ השונות, מציג קהלת את הדעת העדיפה, המשלבת את כל הדעות האחרות: דעת חכמה - **אף חכמתי עמדה לי**, הועילה השתמרה, ולא קלקלה. לא אסרה על ששאלו העיניים, לא מנעה את תחושות הלב; דעת שימחה - **לא מנעתי את לבי מכל שימחה**, שוב משתמע כי אדם יכול באמצעים שכליים ורצוניים לשנות הרגשות. **כי לבי שמח מכל עמלי**, כאן

אף חכמתי עמדה לי.
וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם.
לא מנעתי את לבי מכל שימחה,
כי לבי שמח מכל עמלי
וזוה היה חלקי מכל עמלי.

מתוארת השמחה האמיתית, הרגשת-הלב הבאה בעקבות העמל - ולא, שימחה מעושה, באמצעות יין לדוגמא,

המנסה לבוא במקומו. **זזה היה חלקי**, השמחה הזאת היא חלקו, מה שעלה בגורלו בחיים. חלקי, מקורו בחלקת נחלה, הבאה בירושה. והנה הנאה מחלקך בחיים, הופכת להיות התשובה, לבעיית ההורשה שבה הטרידה את קהלת.

2.4 **אין טוב באדם וגו'**, זהו הנושא המרכזי, החוזר ומופיע במגילה, המהווה משקל-נגד להבל. אין דבר החשוב משמחת החיים. זו כוללת הנאה מסיפוק צרכים פשוטים ובסיסיים כאכילה ושתייה (שוב בולטת כאן ההתעלמות מצרכי האהבה), גישה חיובית לעצמי, המעודדת ומאפשרת סיפוק בהישגים. **כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני**, במשפט שלפנינו

אין טוב באדם,
שיאכל ושתה
והראה את נפשו טוב בעמלו
כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני?

מתגלמת תורת הידע⁹ (אפיסטמולוגיה) של קהלת, המבוססת על פרטנות, נסיינות וחושנות (אינדיבידואליזם, אמפיריציזם וסנסואליזם). לכאן מצטרפים העיניים והלב, שהודגשו בקטע הקודם. העיניים, הן מקור הקשר שלנו לסביבה ולעולם. העיניים רואות, רעבות, מגלות. להן השיפוט הראשוני, המוצאים בעיני דברים חן - ואילו חושי הלב ינחו אותנו, לפני או לאחר מעשה ויעריכו אם יתרון הדבר או לאו: ראינו מזון נאה, הלב ינחה אם לאכלו - ואחר כך יבהיר אם טעם לנו. אף אחד לא יוכל לטעום במקומנו, או להחליט עבורנו מה ישמח את ליבנו ומה לא. מראה העיניים וחכמת הלב, שבים ומוזכרים לרוב במגילה.

3.4 **גם זה ראיתי אני, זה עתה אמר דברים פסקניים,**

אך גם בהם הוא שב ומתבונן. נכון כי שמחת החיים היא חזות הכל, נכון כי הפרט הוא קנה המידה היחיד לכל דבר, ובכל זאת לא תמיד כך קורה. **מיד האלהים היא**, היכולת לשמוח היא חסד או נטייה, שאינם תלויים בנו. **כי לאדם שטוב לפניו** • הפירוש המסורתי רואה כאן ביטוי

גם זה ראיתי אני כי מיד האלהים היא.

כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושימחה,

ולחוטא נתן עניין לאסוף ולכנוס

לתת לטוב לפני האלהים,

גם זה הבל ורעות רוח.

לרעיון שכר ועונש, ולאבחנה בין טוב ורע (חוטא): מי שטוב בעיני האלהים זוכה בחכמה ושמחה; מי שחוטא⁹ נדון לעבודה קשה ולצבירת נכסים, אלא שהאלהים דואג שמישהו אחר, טוב יותר, יזכה ליהנות מהם. גישה מוסרית כזאת זרה לרוחו של קהלת. • מי שעוסק בטובתו שלו (**לפניו**, מתייחס לאדם, לא לאלהים) זוכה בחכמה ושימחה; מי שמנסה לעשות טוב בעיני האלהים - 'לאסוף מצוות', טועה ומחטיא את שמחתו שלו. במילים פשוטות, אלהים אוהב אנשים שמחים, ולא כל כך נלהב מהמתאמצים למצוא חן בעיניו. • ישנה כאן התייחסות עצמית, רוויה באירוניה¹⁰: פעולת האסוף והכינוס, היא עבודתו האינטלקטואלית של קהלת, אשר אוסף משלים ומכנס תלמידים ומאזינים. יש שזכו (טוב לפני האלהים) והם פשוט מאושרים; ואילו דווקא הוא, העוסק בהוראת החיים הטובים (לתת לטוב), אולי הפסיד (החטיא), או שמא אינו אהוב על האלהים (חוטא) ואין לו שמחה ספונטנית כזאת.

סדר שלישי: עניין לענות בו

1.1 הסדר השלישי עוסק בחיים האנושיים עצמם, בחווית הקיום -

באונטולוגיה. השורש נ.ת.ן., חוזר כאן בצרופים שונים. המימרה

הפותרת עוסקת בנתון ובמאפיין מרכזי בקיומנו - הזמן. **לכל זמן • כל**

תופעה אנושית מוצאת את זמנה; הקיים אם כך, מחויב המציאות; אי

אפשר למחוק או להתעלם מדבר

• כל הקיים מוגבל, ומקבל משמעותו בממד הזמן. **ועת לכל חפץ •**

יצירה, מוצר • צורך, רצון. **תחת השמיים**, מעשי אנוש (בניגוד לתחת

השמש - הטבע). בעוד שתחת השמש מתקיים לעד עקרון השינוי

והקביעות, הרי תחת השמים, מתקיימת הגבלה על ידי הזמן, הן

הנקבע ברצון ובעיתוי אנושי, הן הנקבע בעונות ומועדים שאינם

תלויים בנו.

2.1 אם בשיר על הטבע, זיהינו מקצב משולש (הולך, סובב, שב),

הרי כאן מבנה דו-קוטבי, של הטלטלות בין שתי אפשרויות. השאלה

היא, כיצד נדע לקבל את חילופי העתים, איך נדע לבחור בנכון בזמנו.

כיצד נשלים עם מאורעות כלידתנו או מותנו (שאינם תלויים בנו);

כיצד נדע להתאמץ ולהתמודד עם מה שבידינו. העיתוי והתזמון של

פעולות, הם עיקר החכמה. בשירה זאת, מתבטאת גישתו היחסית

של קהלת: לא 'כך ולא אחרת!' - אלא, 'תלוי בנסיבות, לפעמים כך,

לפעמים אחרת'.

לכל זמן

ועת לכל חפץ תחת השמים:

עת ללדת ועת למות,

עת לטעת ועת לעקור נטוע.

עת להרוג ועת לרפוא,

עת לפרוץ ועת לבנות.

עת לבכות ועת לשחוק,

עת ספוד ועת רקוד.

עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים,

עת לחבוק ועת לרחוק מחבק.

עת לבקש ועת לאבד,

עת לשמור ועת להשליך.

עת לקרוע ועת לתפור,

עת לחשות ועת לדבר.

עת לאהוב ועת לשנוא,

עת מלחמה ועת שלום.

חלק מהביטויים כאן, שבים ועולים במקומות אחרים במגילה: נטעתי לי כרמים, פורץ גדר (במובן של פעילות נון-

קונפורמיסטית); מסיע אבנים, חובק ידיו (לפועל ח.ב.ק. כאן שתי משמעויות. האחת, לחבק הזולת בחיבה;

השניה, לחבוק יד ביד - כלומר, להיות פסיבי); בקשתי חכמה, ושנאתי את החיים. רמזים אלה, הופכים את השיר לביטוי של קבלה והשלמה עם החיים, לא רק בכללותם, כי אם גם בהתגלותם בחייו הפרטיים של קהלת עצמו.

על הנתון

ראיתי את העניין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו. את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בליבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף.

1.2 **העניין...לענות**, ניסוח דומה מופיע ב-ב.4.1 שם העניין הוא חכמה, ואילו ב-ב.4.3, העניין הוא מכאובים

ובעס. בקטע שלפנינו העניין לא מוגדר ונשאר ברמה הכללית, ואכן ההמשך הוא - **את הכל עשה יפה בעתו**. מהדהדת כאן המימרה הפותחת - "לכל זמן...", הצהרה המצדיקה ומחייבת את הקיים; אם כי נתן לזהות גם בדל אירוניה - יפה בעתו, אך מי יודע אם הכל נשאר יפה בעתו אנו. את העמדה ההפוכה, או יותר נכון משלימה, לקטע זה נוכל למצוא ב-3.3.1 "ראה את מעשה האלהים, כי מי יוכל לתקן את אשר עוותו".

גם את העולם נתן בליבם, בפסוק זה, ובעיקר במילה עולם, משתקפים עולמות רבים: • יצורי אנוש אינם אלא עולם בזעיר אנפן, המקורוסמוס מצוי במיקרוקוסמוס; אנו חיים בטבע, והטבע מצוי בו בזמן בנו; בלמדנו את העולם נלמד את עצמנו, כאשר נדע עצמנו נדע את העולם. • ימיהם של בני אדם וחווה קצובים, אך בפנימיותם פועם הנצח. בתודעתנו, כאילו ולעולם לא נדע מוות. • לעומת זאת, הקבר מכונה "בית עולם" (ז. 4.2), אם כך, היעד הסופי, מותנו - בכל זאת פועם בלבנו. • "אל עולם" (בראשית, כא: 33) - הוא אחד מכינויי האלוהות, לכן גם האלהים שוכן בלבנו. • המסתורין (הנעלם) ואי-הידיעה הם חלק מהותי בנו, אף פעם לא נוכל לרדת לסוף חידת קיומנו. • היצירתיות חבויה בנו, בנפשנו סקרנות והתלהבות נעורים (עלומים).

מבלי אשר לא ימצא האדם, הצורך הטבוע בנו לחפש ולנסות להבין את קיומנו ועולמנו, הוא בחזקת הנתון האנושי. אי-היכולת למצוא תשובות מספקות, היא חלק מאותו הנתון. **את המעשה אשר עשה האלהים**, עולה כאן התחושה של איש או אישה כבובה על חוט, שגורם כל שהוא, בעל שקולים הנעלמים מהם, מפעילים

מלמעלה. **מראש ועד סוף**, לא נוכל לגלות את הסיבה והתכלית לחיים וליקום, אולי כי אין באפשרותנו לצאת מחוצה להם.

מה שהיה כבר נקרא שמו, ונודע אשר הוא אדם, ולא יוכל לדין עם שתקיף ממנו. כי יש דברים הרבה מרבים הבל, מה יוותר לאדם? כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים, מספר ימי הבלו ויעשם כצל, אשר מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו תחת השמש.

2.2 יש לדעת כי רבים הדברים שאינם בשליטתנו. האירועים הוכתבו מראש, ואילו אנו סך הכל מוגבלים בכוחנו, ולא נוכל להתווכח עם מי שעולה עלינו ביכולתו. **כי יש דברים הרבה •** כבר עמדנו על שני המובנים של המילה - מילים וחפצים, אנו נצמדים לרעיונות ולרכוש, אך כל אלה, לא יוכלו לגאול אותנו ממצבנו האנושי • תלונות ורחמים עצמיים לא יועילו כלל, עלינו להשלים עם הנתון. **מה יוותר לאדם?** אם כך מה נותר לעשות, איך נתמודד עם הגזרות הניתכות עלינו? **כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים •** דווקא אי-הידיעה עשויה לעזור: אף פעם לא נוכל לדעת כיצד ייגמר דבר, לפעמים אירוע הנחשב לטוב - רע אחריתו, לפעמים ההפך הוא המקרה • מאחר וכך, עלינו להיות זהירים ביותר במתן עצות לאחר. לא נוכל לדעת מה טוב לאדם וכיצד ייגמר דבר.

חבר מספר לי כי הוא מודאג מאד. בתו בת ה-18, נסעה עד למועד גיוסה, עם שתי חברות לאירופה. בינתיים החברות שבו ארצה - ואילו היא שגיוסה מאוחר, עברה ללונדון, מצאה עבודה כמוכרת ומקום מגורים עם אנשים שלא הכירה. החבר חושש פן תפגע, שמא תבזבז זמנה ללא עשייה מועילה, ושוקל לבקשה לחזור הביתה. כאשר הגבתי, הייתה אימרה זאת של קהלת לעזרי: אתה לא יכול לדעת מה טוב עבורה, מה תהיינה התוצאות. הטיוול הזה יכול להפוך לחוויה בונה של ביטחון עצמי ועצמאות, להיפגע אפשר גם בתל-אביב. אם ליבה אומר לה להישאר, כל שיוכל לעשות הוא לתמוך ו'לפרגן'. להראות כי הוא לצידה, בין אם תמשיך, ובין אם תשנה דעתה.

מספר ימי הבלו ויעשם כצל • ימינו חולפים במהירות • חיינו הם דבר פעוט וחסר ערך. מה יהיה אחריו תחת

השמש • אף פעם לא נדע את אחריתנו • לנוכח קוצר ידיו וימינו, לאיש אין זכות לאמור לנו, כיצד לנהל את חיינו שלנו • אנו מוגבלים בזמן, רק את העבר שכבר נקרא שמו, נוכל לדעת; את שיתרחש אחרי מותנו לעולם לא נדע.

ידעתי כי אין טוב בם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו. וגם כל האדם שיאכל ושתה וראה טוב בכל עמלו מתת אלהים היא.

3.2 המסקנה הישירה מהנתונים הקשים הללו היא הנושא החוזר ביצירה - **לשמוח ולעשות טוב בחייו.**

בשומענו פסוק זה מהדהד בנו הביטוי המקראי "לעשות טוב בעיני אלהים", אצל קהלת הכוונה היא לעשות את הטוב בעינינו אנו. **מתת אלהים**, שוב חוזר הרעיון שהופיע ב-3.4 כי היכולת לשמחה היא מתנה, ומאושר מי שזכה בה.

ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע והאלהים עשה שיראו מלפניו. מה שהיה כבר הוא, ואשר להיות - כבר היה.

4.2 קהלת מנסח כאן 'אני מאמין', דהיינו ידיעתו הברורה והלא ניתנת לשינוי, כי יש דברים שנקבעו, שיש לקבלם כנתונים מוחלטים. כי גם הידיעה הזאת עצמה והיראה שהיא מחוללת בנו, הן בלתי נמנעות. לכן יש לראות אירועים עתידיים כאילו כבר נקבעו, בדיוק כאירועי עבר הנבחנו היום. כאשר עלינו להתמודד עם אסון, עם מחלה כרונית קשה או אובדן, נוכל להתנחם בידיעה כי יש דברים שנקבעו עבורינו, שלא נוכל לשנות ובמקרים רבים גם לא נוכל להבין. לעתים נצטרך להאבק במשאלה לשנות ולהבין, ולשנן לעצמנו שוב ושוב "הדבר נשגב מבינתי". והלא בדיוק כך עושה אדם דתי האומר "ברוך דיין האמת" או "נפלאות דרכי השם". **הוא**

יהיה לעולם, עולה כאן אפשרות כי סדרי עולם, אשר ברא אלהים, מהווים אף עבורו, נתון לא ניתן לשינוי. **מה**

שהיה... שוב וריאציה לנושא מהשיר הפותח את המגילה: מעגליות או גליות הזמן, החזרה הנצחית°.

רשע ומעשה רע

ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע, ומקום הצדק שמה הרשע. אם עושק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה, אל תתמה על החפץ. כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם.

1.3 ישנם מפרשים המנסים לקרוא קטע זה באופן היסטורי, ואף נעזרים בו ובכמותו לקבוע זמן חיבור המגילה, כלומר בימי ממשל נבזי במיוחד, זה או אחר. אך מחבר הקטע הקודם מעלה כאן עניין עקרוני התופס בכל זמן, וקורע מעלינו אשליות ומשאלות-לב. הרשע הוא עובדת חיים במציאות החברתית, הוא נמצא בכל פינה שלה, ואף בלב המוסדות האמורים ומתיימרים לייצג את הצדק. אל לך להתפלא על עושק, גזל ועוות משפט - אלה אינם יוצאים מהכלל, אלא הכלל עצמו. **במדינה**, זוהי מילה ארמית, שמשמעותה פרובינציה-מושבה; מילה זאת השגורה כל כך בפינו, מאפשרת לנו לחוש כי קהלת מדבר אלינו כאן ועכשיו. **גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם**, במערכת הפוליטית דואגים לאינטרס העצמי, לשימור עמדות כוח ולתככים הכרוכים בכך - ולא לערכים חברתיים, או לרווחת התושבים. לפנינו ניסוח מושחז למה שברבות הימים ייוודע כ'חוק הברזל של האוליגרכיה'. קהלת למשל, לא היה מתרגש במיוחד אילו קרא בעיתון על פרשת שוחד, או מעשה שפל אחר של בעלי שררה.

אמרתי אני בלבי "את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלהים, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם". ושבתי אני ואראה את כל העושקים אשר נעשים תחת השמש והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם וביד עושקיהם כוח ואין להם מנחם, והאלהים יבקש את הנרדף.

2.3 אי אפשר לטייח את המציאות הערומה והאיומה הזאת, בה הרשע הוא חלק בלתי נפרד מהשלטון. היו ימים שקהלת ניסה להתנחם באמונה שבסופו של דבר הרשע בא על עונשו והטוב מנצח: יש אלהים והוא יעניש... אך המציאות שבה וטופחת על פניו. פעם נוספת ב-1.2.1, בפוגשו פן כואב במיוחד של המציאות, מצטט קהלת אמונה רווחת -המנסה לרכך את המכה. אך בשתי הפעמים, הניסיון הזה לא עומד במבחן. לחילופין, יתכן כי הציטוטים הללו, אינם אלא תוספת של העורך 'ירא השמים'.

העובדות צועקות לשמיים: הניצול והפגיעה באנשים נעשים לאור היום - ואף אחד לא מנסה למנעם, גם חמלה כלפי הנרדפים לא תמצא. **והאלהים יבקש את הנרדף**, לעתים נראה כאילו האלהים עצמו מחפש כיצד לפגוע באנשים; אין ברירה, אלא להסיק שהרוע הוא נתון, חלק ממעשה הבריאה, ולכן מאפיין של הבורא עצמו.

ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה. וטוב משניהם את אשר עדן לא היה, אשר לא ראה את המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש.

3.3 בהתייחסו לחזות הקשה של המציאות האנושית, חש המחבר יאוש ופסימיות עמוקים, המביאים אותו למחשבה כי המוות עדיף על פני החיים, וטוב מכל לא להוולד כלל - כדי לא לראות **את המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש**. הנה הגענו להיפוך האמירה בתחילת הפרק הקודם "את הכל עשה יפה בעתו". אל ייאוש, קוראים יקרים, שבחי המוות כאן, מוצאים תשובתם בתחילת השיר המסיים "ומתוק האור".

רוח בני האדם

אמרתי אני בלבי על דברת בני האדם, לברם האלהים ולראות שהם בהמה המה להם. כי מקרה בני-האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד להם. כמות זה כן מות זה, ורוח אחד לכל ומותר האדם מן הבהמה אין, כי הכל הבל.

1.4 המחשבות הקודרות על המוות, בסיום הפרק הקודם, הן הקדמה מתאימה לבדיקת נושא המוות וטבע רוח-

האדם. **אמרתי אני בלבי**, הגעתי למסקנה או להשערה. **דברת בני האדם**, כלל מחשבותיהם והישגיהם

החומריים, תרבותם. **לברם**, להבהיר להם. **לראות**, להראות. קהלת סובר כי המוות הוא התשובה האלוהית

לגאוה האנושית: יהיו אשר יהיו דעותיהם והישגיהם, בסופו של דבר מותם מעמידם במקום המגיע להם, בשורה

אחת עם יתר בעלי החיים. גורלם ומותם של בני-אנוש וחיות שווים. **ורוח אחד לכל**, מהות, כוח החיים • רוח דומה

ליצורים שונים • כל החי, כל הטבע הוא ביטוי לרוח אחת מקפת. **ומותר האדם**, בני אדם לא עדיפים כלל על

החיות. **כי הכל הבל**, אולי אין כל טעם בדיון ובאבחנות הללו, מה זה כבר משנה?

הכל הולך אל מקום אחד; הכל היה מן העפר; והכל שב אל העפר. מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה,

ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ?

2.4 **הכל הולך... הכל היה... הכל שב...**, משפט זה, בקצב ובמשקל אשר הכרנו בשיר הפותח, מתייחס למוות

כחלק טבעי במעגל החיים. יש כאן אזכור לגירוש מגן העדן: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (בראשית, ג:19).

קהלת בטוח בדבר אחד - במוות. **מי יודע**, בהתייחסותו לקורה אחרי המוות, הוא מודיע כי • פשוט אינו יודע • כלל

לא נתן לדעת • יש אפשרויות שונות, שאפשר רק לפרטן, אך לא לבחור בינן • קהלת מצהיר כאן כי הוא בעל

השקפה אימננטית: חי ומסוגל לגבש עמדה רק בקשר למוחשי, לנצפה ולנחוה. מה שמעל לשמים ומתחת

לאדמה, הטרנסנדנטלי, אינו מושא למחשבותיו, אינו מעלה ואינו מוריד עבורו • מודגמת כאן היכולת לקבל

ולהודות באי-הידיעה. לפעמים ראוי ויפה להישאר באי-ודאות. טוב לסבול עמימות, מאשר להתבצר בידיעה לא

מבוססת.

וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו כי הוא חלקו כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו.

כן... הלא כך?

לפני האלהים

שמור רגליך כאשר תלך אל בית האלהים וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח, כי אינם יודעים לעשות רע.

1.5 עד כאן עסק קהלת בכמה היבטים מרכזיים בקיום האנושי: ממד הזמן והעיתוי, הימצאות נתונים בסיסיים ואילוצים בבני-אדם ובעולמם, ראשוניות הרשע, סופיות המוות. בסיום החקירה האונטולוגית הזאת, הוא דן בקשר עם האלהים°.

שמור רגליך, שלוט בעצמך, היה זהיר ומחושב • **וקרוב לשמוע** • עדיף להיות מאזין-צופה, מאשר דובר • העדף לשמוע (חכמים) שאינם יודעים לעשות רע, מאשר לתת זבח ככסילים • הקשב: שם כסילים זובחים. **כי אינם יודעים לעשות רע** • אינם יודעים אלא לעשות רע • אינם מודעים לרוע מעשיהם. קהלת רואה באופן שלילי את ההיבט הפולחני והממוסד של הדת; ואילו את הדוגלים בהיבט זה הוא תופס ככסילים.

אל תיבהל על פיך, ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים. כי האלהים בשמים ואתה על הארץ. על כן יהיו דברך מעטים. כי בא החלום ברוב עניין וקול כסיל ברוב דברים.

2.5 **אל תיבהל וגו'**, בהמשך ל"שמור רגליך" לעיל, המלצה לשקול דעת, הימנעות מפזיזות ומפחד בשיח עם האלהים. **כי האלהים בשמים ואתה על הארץ**, אם כך, האם הוא אכן שוכן ב"בית-האלהים"? האלהים רחוק

ונסתר, אולי גם מרוחק, במישור אחר לגמרי של הקיום, מעבר לניסיון שלנו. **על כן יהיו דבריו מעטים**, לכן יש להפחית בדברים על הנשגב מבינתנו, ולהסתלק מדיונים תיאולוגיים-מטפיזיים.

כי בא החלום ברוב עניין, עדיף להקשיב לחכמת הלב, המבוטאת בחלום בצורה עשירה ומועילה; **וקול כסיל ברוב דברים** במקום לעסוק בספקולציות עקרות ומטופשות (רוב המפרשים רואים כאן הקבלה ולא עימות: מחשבות הכסיל מבולבלות וסבוכות, בדומה לתכניי החלום: הוא שאמרנו, פירוש הוא רק פירוש!).

כאשר תדור נדר לאלהים, אל תאחר לשלמו - כי אין חפץ בכסילים. את אשר תדור - שלם. טוב אשר לא תדור, משתדור ולא תשלם. אל תיתן את פיך להחטיא את בשרך, ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, למה יקצוף האלהים על קולך וחיבל את מעשי ידיך. כי ברוב חלומות ודברים - הבלים הרבה. כי את האלהים ירא.

3.5 בהמשך לעמדה הזהירה, המסתייגת מתלותיות, פולחן והתפלספות דתית, בקשר בין בני-אדם לאלוהיהם, מוסיף קהלת דרישה חיובית: עמידה בהתחייבות. **כי אין חפץ בכסילים**, אין טעם וערך במי שלא עומד בדיבורו, אשר ככסיל יחשב. מוטב לא להתחייב כלל מאשר לא לקיים. עלינו להיות שלמים, בעלי 'אינטגריטי'. קהלת דן כאן במידות, והוא מכון למידות המוזכרות גם במסכת כלה - "איש הבטחה, איש אמת". במשנת אבות, שתי אלו נכללות במושג 'נאמן', שפירושו בן-סמך, שומר-אמונים, מהימן.

אל תיתן את פיך להחטיא את בשרך, המנע מסתירה בין הצהרה ומעשה. **ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא**, אל תהיה אדם מתרץ ומתנצל (בפני שליח הכוהנים). **למה יקצוף האלהים על קולך**, הדבור הוא דבר חמור ומחייב. **וחיבל את מעשי ידיך**, דיבור לא אחראי עלול לגרור תוצאות קשות. שוב עולה כאן התפישה שאינה רואה את האלהים כרחום וחונן דווקא.

כי ברוב חלומות ודברים - הבלים הרבה • אין להגזים בהערכת תיאוריות והרהורי-לב, העשייה חשובה, מבחן המציאות הוא הקובע, וספקנות ביחס לכל רעיון חיונית. **כי את האלהים ירא**, קטע פסוק זה, הנו תוספת של

העורך 'ירא האלהים'°. הקביעה הזאת מתבססת על שקול סגנוני ותפקודי: קהלת כפי שראינו, נזהר מאלהים אך אינו ירא אותו. הביטוי מופיע לאחר הצגת גישתו הלא-אוהדת והאנטי-ממסדית של קהלת לדת ושלוחיה. התבטאויות שלא היו נסבלת - ללא ריכוך 'שיפוץ' כל שהוא. הזלזול הבוטה במילה **הבלים**, שונה מאד מהביטוי רב-המשמעויות - 'הבל', השכיח בלשון המחבר, ולכן יש מקום להשערה כי הפסוק כולו הוא תוספת שנכתבה על ידי אחר.

סדר רביעי: דברי אמת

בסדר זה, מובאים קטעים מהמגילה, שנתן למצוא בהם רמזים אוטוביוגרפיים. בכמה וכמה היבטים שלהם עסקנו בדעת קהלת, כאשר תארנו את חייו הפרטיים. אולם כפי שדבריו על תקופתו מתאימים גם לימינו אנו, כך גם כאשר קהלת מספר על עצמו, הוא מדבר על בעיות אנושיות, שגם היום חיים אותן. אפשר לראות בקטעים להלן, עקב גילוי-הלב ותחושת הכישלון שבהם, משום וידוי. הוא מספר על חיפושיו אחר החכמה ואחר אהבת-אישה. ישנה הקבלה בין שתי אלה. בספרות החכמה, החכמה מתוארת כאישה - "אמור לחכמה אחותי את" (משלי, ז:3). על שתיהן אומר קהלת כי לא מצא, עם שתיהן הוא עושה חשבון נפש.

אחד ואין שני

יש אחד ואין שני, גם בן ואח אין לו, ואין קץ לכל עמלו. גם עיניו לא תשבענה עושר ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה? גם זה הבל ועניין רע הוא.

1.1 יש אחד ואין שני • המחבר מספר על עצמו, אך לא מודה כי בו מדובר. **אחד** פלוני,

מישהו - אחד מהקהל. אך התיבה 'אחד', בכל זאת מסגירה: ראינו כי קהלת מכונה "רועה אחד" וכי אחד מפירושי השם קהלת הוא אחד מהקהל. **שני**, האחר/ת המשמעותי/ת, כלומר הוא בודד ללא קשר אינטימי • בלעדיות הפרט: האחד כיחידה עצמאית ראשונית ובסיסית, שאף אחר, לא רשאי לקחת מסמכויותיו ומזכויותיו. קהלת מתאר את נסיבות חייו: בודד, ללא חיי זוג ומשפחה. מתמכר לעיסוקיו; ללא סיפוק ורגיעה שבעקבות הישג, ללא יכולת להעניק לעצמו הנאות; חסר דמות קרובה, היכולה לתת טעם למאמציו.

טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם. כי אם יפלו, האחד יקים את חברו - ואילו האחד שיפול, ואין שני להקימו. גם אם ישכבו שנים וחם להם, ולאחד איך יחם? ואם יתקפו האחד, השנים יעמדו נגדו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק.

1.2 דברים בשבחי החברות, אשר מעניקה חמימות, הגנה ומאפשרת תפקוד מוצלח ומהנה. **ואם יתקפו האחד,**

השנים יעמדו נגדו, אם הפרט יותקף, יוכלו הוא וחברו יחד, לעמוד נגד התוקף. **והחוט המשולש לא במהרה ינתק**

• משורות אלו עולה הד מתוך האפוס הבבלי הקדום *עלילות גילגמש* (עמ' 301 שורה 106):

הרף אנכידו! שני אנשים (יחדיו) לא יהרוג,
ספינה אשר צות (ינהיגנה) לא תטבע,
בגד נארג בחוט משולש - איש לא יקרע
האיש על החומה - מים לא ישטפוהו

• חברות קרובה ומחוזקת מוסיפה לשני הידידים כוח, ויכולת עמידה בלחצים, בדומה לחוט כפול ומשולש • אם טובה חברות של שניים, חברות של שלושה אף יציבה ממנה • כל מערכת יחסים משולשת, בה שניים יוצאים נגד האחד, היא מסובכת וקשה להתרה. סביר להניח כי קהלת מתייחס לאירועים שהיו בחייו הפוליטיים, הנרמזים גם בקטע הבא.

טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן ובסיל, אשר לא ידע להיזהר עוד. כי מבית הסורים יצא למלוך, כי גם במלכותו נולד רש. ראיתי את כל החיים המהלכים תחת השמש עם הילד השני אשר יעמוד תחתיו. אין קץ לכל העם, לכל אשר היה לפניהם. גם האחרונים לא ישמחו בו כי גם זה הבל ורעיון רוח.

1.3 החיים הציבוריים והפרטיים כאחד, מאופיינים בתמורות. אין קביעות: האחד עולה במעמד, השני יורד, זה

שעולה עוד ירד. ההמון משנה נטיותיו. פעם יתמוך בך, אחר-כך במפתיע, יחפש "מלך חדש" ויעביר תמיכתו

לאחר. באופן אישי, קהלת מתאר מהפך, בו אבד את מעמדו הרם. היום הוא **מלך זקן וכסיל, אשר לא ידע להיזהר עוד**. הוא נזכר בכאב, בתחילת דרכו לגדולה. **ילד מסכן וחכם** אשר יצא ממשפחת גולים-עקורים (**סורים**, מלשון 'סור' - רחוק). לא נוכל לדעת אם משפחתו ירדה למצרים, או עלתה משם לירושלים. **כי גם במלכותו נולד רש** • אף על פי שמלך, נולד עני • למרות שמלך, ללא ידיעתו ובלי שיכל למנוע זאת, בתקופת מלכותו נולד יורש, מקור צרותיו. והנה מגיע ילד אחר (הילד השני), שתפס את מקומו, וההמונים, חסרי הנאמנות, כבר נוהים אחריו. קהלת מנסה להתנחם בכך שגם לשני מחכה גורל דומה, אך מבין כי גם זה הבל ורעיון רוח. הקטע הנוכחי עשוי להסביר לנו את המרירות, הזעם והסבל המבוטאים ב-ב.3: יתכן כי לא מדובר שם ביורש לא ידוע שיבוא אחרי מותו, אלא באדם אשר כבר ירש את קהלת בחייו. את עצמו הוא רואה כמישהו שפעל "בחכמה ובדעת ובכשרון". ואילו ממשיכו הוא אדם שבא אל המוכן, שלא עמל; שלא ברור כלל, אם "חכם הוא או סכל".

בקשה נפשי

כל זה ניסיתי בחכמה. אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו. סבותי אני ולבי לדעת ולתור ובקש חכמה וחשבון. ולדעת רשע כסל והסכלות הוללות.

1.2 קהלת מסכם את הניסוי שלו בדעת חכמה. יתרה מזאת, בהתייחסו לניסיונות השונים שהוזכרו, ועוד ידובר עליהם בהמשך המגילה, הוא מתוודה על השקעה לשווא ועל משאלות שהתנפצו. החכמה עדיין רחוקה ממנו. **רחוק מה שהיה ועמוק עמוק מי ימצאנו**, אנו רחוקים מדי מאירועים וממהויות, והסברם מצוי בעומק שלא נתן להגיע אליו. הוא מגיע למסקנה עקרונית שאין באמצעותנו כל דרך להגיע לאמת ולהבנה מלאה°. הדברים נכונים במיוחד בפסיכותרפיה. פונה אלי אדם בשנות השישים לטיפול. כבר היה חמש שנים בפסיכואנליזה, חמש פעמים בשבוע שכב על הספה. אח"כ עבר אנליזה יונגיאנית, ועוד טיפולים כהנה וכהנה. רק טיפול שנקרא 'הצעה הראשונית', עדיין לא ניסה לצערו - כי זהו טיפול ההולך עמוק עמוק... האדם חש שרק

אם יגיע לשורשי בעייתו יתרפא. ואני מסביר לו כי הוא סובל משחצנותו - הפסיכולוגים. כי אנו אשמים, בהופכינו השערות שהועלו לעובדות שאין לערער אחריהן. והעמדה הזאת, כאשר היא נספגת בתרבות, הופכת בעצמה מקור לבעיות. חבל שלא ידעתי אז לצטט לו שורה נפלאה זו של קהלת.

סבותי אני ולבי, שיניתי דעתי, ועשיתי זאת בלב שלם. שוב מתנגן נושא ההקבלה בין אדם ליקום, ולאיתני הטבע - "סובב סובב הולך הרוח" (א.1.2). **לדעת ולתור ובקש חכמה וחשבון**, (ויתרתי) על התחקות וחיפוש, על הבנה והסקת מסקנות. **ולדעת רשע כסל, והסכלות הוללות**, (בעקבות הויתור הזה) למדתי את רשעות הכסילות, ואת סכלות ההוללות.

ומוצא אני מר ממות את האישה, אשר היא מצודים וחרמים ליבה, אסורים ידיה. "טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה." ראה זה מצאתי, אמרה קהלת, אחת לאחת למצוא חשבון. אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי. אדם אחד מאלף מצאתי ואישה בכל אלה לא מצאתי.

2.2 הגענו לפרשת התייחסותו הבעייתיות של קהלת לנשים. **ומוצא אני מר ממות את האישה**, אם בשיר השירים נאמר - "עזה כמות אהבה", הרי לפנינו עתה עמדה של 'עזה כמות רתיעה'. **אשר היא מצודים • צדה גברים (צייד) • מפתה (מצודדת) • מבוצרת-מתגוננת (מיצד), וחרמים ליבה • הרסנית • מפעילה סנקציות, אסורים ידיה • ידיה כבולות**, לא יכולה להתמודד בעצמה (ומכאן המאפיינים הקודמים) • כובלת את חרות הגבר. **"טוב לפני האלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה"**, בלב הקטע פסוק, המעביר את הדיון מהתגובה האישית - לפסים מוסרניים, ולכן יש להניח כי מדובר בציטוט, או בתוספת אחד העורכים. פתגם זה מתאים לנושא 'האישה הזרה' (משלי ה'), אך קהלת לדעתנו, עוסק בנשים בכללותן - כפי שהן מצטיירות בעיניו.

ראה זה מצאתי, אמרה ° קהלת, אחת לאחת למצוא חשבון • הגעתי צעד אחר צעד, נקודה אחר נקודה למסקנה, כי לא מצאתי את שבקשה נפשי • גיליתי כי הנשים כולן ללא הבדל, מודרכות על ידי חישוב אנוכי ומעונינות אך

ורק בסיפוק צורכיהן. **אדם אחד מאלף מצאתי ואישה בכל אלה לא מצאתי** הנה דווקא כאשר מדובר בענייני הלב - בחיי אישות ואהבה, קהלת לא משתמש כלל בדעת העיניים והלב, והכל חיפוש קר, חכמה מרירה וחשבון כואב.

ואולי מבטא קהלת הלך-רוח אופייני לתרבות ההלנית. הנה כך אומר רוברטו קלאסו: "בכל הנוגע לנשים, התפישה היוונית מצרפת יחדיו פחד וסלידה: מחד גיסא קיימת אימה מפני אישה ללא איפור אשר 'מתעוררת בבוקר מכוערת מקוף'; מאידך גיסא, נמצא חשד כי האיפור אינו אלא מכשיר ל-apate דהיינו, רמייה שלא ניתן לעמוד בפניה. איפור ובשמים נשיים מתחברים ליצירת רכות מכשפת ומתישה. זיעת ואבק הגימנסיון טובים יותר גברים - 'לזיעת הנערים יש ריח טוב יותר מכל דבר בתיבת-האיפור של אישה'".

לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חישבונות רבים. מי כהחכם, ומי יודע פשר דבר? חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונה. אני ...

3.2 **לבד ראה זה מצאתי** מלבד זאת, גיליתי כי **אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חישבונות**

רבים • נהגתי בהתאם לאופיי - באופן הגון, אך האחרים פעלו נגדי בערמומיות • בני-אדם בבסיסם פשוטים ויודעים את רצונם, אך המציאות החברתית ו/או מערכת מושגיהם מסלפות ומסבכות את הדברים. **מי כהחכם**, **ומי יודע פשר דבר?** קהלת מציג לשומעיו-קוראיו חידה: • מי מבין לאילו נסיבות פוליטיות ירמזו דברי (בפסוק הקודם) • מי מבין את הסיבה לאובדן הפשטות והתמימות האנושית, או מי יצליח להיות חכם ואותנטי, ולהתעלות מעל למוסכמות והחישובים הקטנוניים? • מי מכם קוראי ידע לפענח את החידה שאני מציג כאן בכתבי? • מי יגלה את סודות חיי: זהותי, סבלי ומאוויי?

חכמת אדם תאיר פניו ועוז פניו ישונה • פותר החידה, יזכה בתובנה ובשלווה • האדם אשר ידע לגלות את דרך הישר, חכמתו תראה לאחרים, ולא יצטרך עוד להיות מתגונן וזועף • חכמים מתנהגים בביטחון, ישירות ותקיפות (לעומת בושט פנים). **אני...** הכתוב נקטע כאן באופן שרירותי: עדות להתערבות עורכי המגילה הקודמים.

סדר חמישי: דברי חפץ

עושר ועמל

מה יתרון העושה באשר הוא עמל? וראיתי אני את כל העמל ואת כל כשרון המעשה כי היא קנאת איש מרעהו, גם זה הבל ורעות רוח. הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו. טוב מלוא כף נחת ממלוא חופניים עמל ורעות רוח. ושבתי אני ואראה הבל תחת השמש.

1.א1 **מה יתרון העושה באשר הוא עמל** בפסוק זה מתחיל קהלת את החיבור על עמל ועושר. אפשר לקרוא לחיבור הזה 'תורת ניהול משק-הבית', או ביוונית אויקונומיה°. הפסוק מתקשר לשאלה הפותחת "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש" (א.1.1). שם, ההתייחסות היא לכלל הפעילות האנושית, ואילו כאן מדובר בעשייה ובעבודה, בתחום החומרי.

קהלת סבור כי המניע הבסיסי לכל מאמץ והישג כלכלי, הנו יצר הקנאה: הצורך להשתוות, להתחרות ולעלות על אחרים. הנה כי כן, רגש הנחשב כשלילי עומד מאחרי היצירה האנושית. הוא מגנה פסיביות ואי-עשייה: הכסיל, ידיו חבוקות והוא **אוכל את בשרו** • חי על חסכונות או מירושה • מתכלה, מבצע הרס-עצמי. לעומת זאת, מזהיר קהלת מעשייה סתם, ללא סיפוק עצמי בצידה. כאן, כפי שבהזדמנויות נוספות במגילה, כל אימת שקהלת מוצא עצמו מדבר בלשון הכללות ולקחים, הוא לא יכול שלא להעלות מיד הרהור שני, ספקן ולעגני במקצת.

ויתרון ארץ בכל הוא מלך לשדה נעבד. אוהב כסף לא ישבע כסף, ומי אוהב בהמון לא תבואה, גם זה הבל. ברבות הטובה רבו אוכליה, ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו. מתוקה שנת העובד, אם מעט ואם הרבה יאכל; והשובע לעשיר איננו מניח לו לישון.

2.א1 **ויתרון ארץ בכל הוא מלך לשדה נעבד** • בעלות על אדמה, או עבודתה, עדיפים על כל מסחר או מלאכה,

עובד שדהו הוא מלך • אוצר המלך, מקורו באריסים העובדים את אדמותיו, או בעובדי-אדמה המעלים לו מסים.

אוהב כסף לא ישבע כסף כאשר אין גבולות ברורים, אפשר להתמכר לצבירת כספים, ולעולם לא להגיע

לשביעות רצון. **אוהב בהמון לא תבואה** • מי ששואף להרבות הון, לא יסתפק ברווחיו • החי ברעשנות ופזרנות,

יאבד נכסיו. הקטע כולו, מלמד על תקופה של תמורות כלכליות: חברה העוברת מחקלאות למסחר, כאשר יש

צורך להזהיר מפני נטישת קרקעות; כאשר תבואה וכסף מבחינה מילולית, עדיין עומדים במשפט, האחד במקום

השני.

ברבות הטובה רבו אוכליה • כאשר מתעשרים, מתרבים הסמוכים על שולחןך, יש יותר הוצאות

• ככל שמתעשרים, נמצאים יותר מתחרים עוינים. **ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו** • מלבד העובדה

שאפשר לראות את הרכוש שנצבר, אין בו שום תועלת אחרת • ראייה מפוקחת של המציאות תמנע צרות

מיותרות • הנכס האמיתי והעמיד בפני תהפוכות, הוא כושר ההתמודדות ופתרון-הבעיות.

מתוקה שנת העובד... קהלת מצטט כנראה פתגם ידוע בשבח העבודה ובגנות מותרות העשירים. איני יודע אם

ברצונו לנחם עניים, או לעודד עשירים לעבוד מעט בגינה. בכל אופן, תוספת קלה משלו, **"אם מעט ואם הרבה**

יאכל", מערערת את הפתגם השגור הזה, הרי עשיר יכול לאכול קצת פחות (דיאטה!) ואילו העובד הדל, לא יוכל

לאכול יותר מאשר יש לו.

יש רעה חולה ראיתי תחת השמש: עושר שמור לבעליו לרעתו. ואבד העושר ההוא בעניין רע, והוליד בן, ואין בידו מאומה. כאשר יצא מבטן אמו ערום, ישוב ללכת כשבא, ומאומה לא ישא בעמלו שיולך בידו. וגם זה רעה חולה, בלעומת שבא - בן ילך, ומה יתרון לו שיעמול לרוח? גם כל ימיו בחושך יאכל וכעס הרבה וחוליו וקצף.

1.ב1 **יש רעה חולה**, התואר רע, אינו בהכרח במובן מוסרי, אלא משהו פוגע, כואב לא רצוי, עובדות החיים

הקשות. **עושר שמור לבעליו לרעתו** • אי אפשר להבטיח כי העושר יעמוד לרשותך תמיד, אפשר לאבדו באופן

לא צפוי, לכן לא כדאי להגזים בקמצנות ובחסכנות, ועדיף ליהנות כל זמן שאפשר • אין בחיים דבר בטוח, אין דבר קבוע, שינוי יכול לחול ברגע הכי לא רצוי והכי לא צפוי. וכאשר רע, לא מועיל כלל שהיה טוב. ההפך, הנפילה רק קשה יותר. **כאשר יצא מבטן אמו ערום, ישוב ללכת כשבא**, באנו לעולם חסרי-כל, כך גם נצא ממנו. השאלה היא כיצד למצות את המרווח בין שני הרגעים הללו. במשפט זה שוב מופיע מוטיב התנועה המעגלית, אשר בטבע - והמוטיב הזה הולם באוזנינו: זאת היא דרך העולם, אי אפשר לעשות דבר נגדה, טוב או רע - אלה החיים. **ומה יתרון לו שיעמול לרוח?** אין כל טעם בעבודה לשם עבודה, בכסף המשמש רק לשם ביטחון בעתיד. **גם כל ימיו בחושך יאכל וגו'** בגישה כזאת החיים הופכים להיות עלובים (אוכלים בחושך כדי לחסוך בנר, או בכלל אין בחיים אלה אור-שמחה), מלאי דאגה וכעס, ויוצרי חולי (אפשר לאמור כי קהלת מודע לגורם הפסיכוסומטי, דהיינו, השפעת סגנון-החיים שלנו על בריאותנו).

הנה אשר ראיתי אני, טוב אשר יפה לאכול ולשתות ולראות טובה בכל עמלו שיעמול תחת השמש, מספר ימי חייו אשר נתן לו האלהים עושר ונכסים והשליטו לאכול ממנו ולשאת את חלקו ולשמוח בעמלו, זה מתת אלהים היא. כי לא הרבה יזכור את ימי חייו כי האלהים מענה בשמחת ליבו.

2.ב1 **טוב אשר יפה לאכול ולשתות וגו'** הנושא החוזר, המתחיל ב'טוב', הוא התשובה והתגובה לרעות החיים. למדתי דבר פשוט אחד, אומר קהלת. החיים יכולים להיות בסופו של דבר פשוטים מאוד ואל תסבכו אותם לשווא: תהינו ממה שהחיים מציעים לכם. צריך לדעת להיות מאוכל טוב, משתייה טובה. אני זוכר בילדותי בעכו, עיר עולים בתקופת ימי-הצנע, את שכנינו הטוב, ד"ר אליעזר פרנק, רופא שעלה מבסרביה, אוכל אבטיח ואומר ביידיש בשמחה ובהנאה 'אוי כמה טוב, אבטיח עם חלה!' ושום דבר בעולם לא נראה באותו הרגע טעים ומהנה יותר.

כי לא הרבה יזכור את ימי חייו • האלהים ממעט להשגיח ולרחם עלינו, במהלך חייו • השכחה עוזרת לנו להתמודד, אנו יודעים להתעלם מימים רבים של תסכול וסבל. אם לא נדע לשכוח, לא נוכל להיות מאושרים. **כי**

האלהים מענה בשמחת ליבו • ברא את האדם כיצור השואף להנאות • האלהים מתייחס אלינו בחיוב, רק כאשר אנו שמחים (כאשר רע לנו הוא עלול אף להזיק יותר): האלהים שמח בשמחתנו.

יש רעה אשר ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם. איש אשר ייתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד, ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה - ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו, כי איש נכרי יאכלנו, זה הבל וחולי רע הוא.

3.ב1. שוב רעה: אחרי שמגיעים להישגים נכבדים - בנכסים, במעמד ובתחושת רווחה וסיפוק - עדיין עלול לחול מהפך, בו אדם זר משתלט על כל שרכשנו. האובדן הוא בחומר, אך יותר מכך, באבוד תחושה של שליטה בחיים ובמועקת העוולה שנעשתה. ואכן בסדר הקודם, עלתה האפשרות שכזאת בדיוק, הייתה התנסותו האישית של קהלת.

שביעות רצון

1.2 קהלת שב ומדגיש את חשיבותה של שביעות-הרצון. לא העובדות חשובות: אדם שהתברך בכל, אך אינו מרוצה, ואינו מבין שטוב לו -אומלל הוא. קהלת מתאר סטריאוטיפ של אושר

אם יליד איש מאה, ושנים רבות יחיה, ורב שיהיו ימי שניו - ונפשו לא תשבע מן הטובה וגם קבורה הייתה לו - אמרתי, טוב ממנו הנפל. ואילו חיה אלף שנים פעמים, וטובה לא ראה - נחת לזה מזה.

והצלחה, אולי מסוג הברכות שהיו מאחלים במשתה לבעל-השמחה: ללדת מאה ילדים, לחיות שנים רבות ולהגיע לקבורה טובה. הקבורה חשובה, כי עד רגע המוות, עלולים עדיין להתרחש פגעים ואסונות; אדם שהובא לקבורה

- זכה לכבוד הראוי בסביבתו ולסיום טוב. ואדם אשר זכה בכל אלה, אם אינו שבע רצון, טוב ממנו הנפל. וכך הוא, גם אם יחיה פעמיים אלף שנים.

כי בהבל בא

ובחושך ילך,

ובחושך שמו יכוסה.

גם שמש לא ראה

ולא ידע.

2.2 שיר קטן בן חמש שורות קצרות, המתאר חיי-נפל, ממחיש יותר מאשר מילים רבות, את ריקנותם וסתמיותם של חיים חסרי שביעות רצון. הדימוי של עובר נפל, מופיע בשירת גילגמש אנכידו והשאל, שם שואל גילגמש את רעהו: "הראית את עוברי-הנפל שלי אשר לא ראו אור?" (עמ' 321, שורה 300).

הלא אל מקום אחד הכל הולך. כל עמל האדם לפיהו וגם הנפש לא תמלא. כי מה יותר לחכם מן הכסיל מה לעני יודע להלוך נגד החיים. טוב מראה עיניים מהלך-נפש גם זה הבל ורעות רוח.

3.2 **הלא אל מקום אחד הכל הולך** אפיון הקיום האנושי פותח בעובדת המוות. יש כאן אזכור לשיר הפותח את המגילה - הרוח והנחלים הולכים, גם "דור הולך". **כל עמל האדם לפיהו** העמל משרת את צרכי הקיום הבסיסיים, אותם אפשר לספק. **גם הנפש לא תמלא** אולם לנפש תמיד שאיפות משלה, שלא נתן לספקן - "והים איננו מלא". **כי מה יותר לחכם מן הכסיל** ביטוי מוכר מ **דעת חכמה**, בפני המוות כל האבחנות מאבדות מערכן. **מה לעני יודע להלוך נגד החיים** • מה הרווח של אדם ענוותן, מצניע לכת, היודע להשביע רצון האנשים האחרים • אל תהיו מסכנים, אשר אינם יודעים לזרום עם החיים, שלא מבינים את דרכי החיים, שאינם נהנים

מהאפשרויות שישנן. **טוב מראה עיניים מהלך נפש •** חיו כפי שאתם מבינים, לכו בעקבות חכמת העיניים והלב, אל תשענו על תפישת-עולם או אידיאולוגיות • עדיף לבדוק היטב את המציאות, מאשר להישען על רגש שרירותי.

חכמה וכסילות

3א. הפרק שלפנינו עוסק בשבחי החכמה. לא מדובר כאן בחכמה עיונית ומופשטת, כי אם בחכמה מעשית - חכמת חיים. באחרית הדבר למגילה, מספר העורך כי קהלת "איזן וחיקר תקן משלים הרבה". משל הוא פתגם, אפוריזם או אלגוריה. מ.ש.ל., הוא שורש משותף למשלים-פתגמים ולממשל-שלטון. מתוך עיסוקו של קהלת בשני הנושאים, מתבקשת המסקנה כי השליטה במשלים מתאימים, מסייעת בשליטה, בניהול חיינו - כלומר מחכימה.

לפעמים אני מבקש בשיחה עם פונים לטיפול, כי יאמרו לי מה הפתגמים ולפעמים גם הבדיחות, שהם אוהבים לספר לעצמם. והמשלים האלה הם מעין שם צופן לתוכנה פנימית להתמודדות עם בעיות החיים. מסיבה זאת אוספים טובים של בדיחות מהווים הכנה טובה לחיים. גם כיום ישנם ספרים שונים של פתגמים, אמרות וציטוטים ולעתים אפשר למצוא בהם חוכמה מזוקקת. אני ממליץ במיוחד על אוצר הבדיחה והחידוד מאת דרואנוב, ממנו קניתי את אימרת השפר: "אני לא ציפור, ואיני יכול להיות בשני מקומות בבת-אחת". פתגם שמשום מה מרגיע אותי ברגעי לחץ. ההשוואה בין אוספים בתקופות שונות מלמדת רבות על תרבות התקופה. גם השוואה בתוך אוסף נתון היא מאלפת - לדוגמא, מספר הפתגמים תחת הערכים, אהבה, מין, או מוות. דרך אגב, לאנשים שאין להם זמן בידם, זוהי קריאה נוחה מאד: מניחים ספר כזה במקום קל-להשגה, ואפשר תמיד לקרוא באופן אקראי כמה שורות או דפים.

לפנינו משלים שונים שאסף קהלת. קשה לדעת מתי ובאיזו מידה 'תיקן' אותם. בכל אופן, העריכה המסמיכה (מאזנת?) משלים שונים, יוצרת בינם זיקות המאירות את הנושא, מכיוונים חדשים ומפתיים. כך גם קורה בקובץ אחר של משלים, העוסק בעשייה - בפרקטיקה (ב4).

טוב שם משמן טוב, ויום המות מיום הולדו. טוב ללכת אל בית-אבל מלכת אל בית משתה, באשר הוא סוף כל האדם והחי ייתן אל ליבו. טוב כעס משחוק, כי ברע פנים ייטב לב. לב חכמים בבית אבל ולב כסילים בבית שמחה.

3א.1 כבר אמר קהלת "כי מי יודע מה-טוב לאדם בחיים" (ג.2.2). טוב אחד ברור מעל לכל ספק, והוא הנושא החוזר במגילה: "אין טוב בם, כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו" (ג.2.3). המשלים דלהלן פותחים במילה 'טוב', כלומר לפנינו דיון בערכים, המנחים התנהגות ובחירה בין אפשרויות.

טוב שם משמן טוב מונוטיון, הערכה חברתית חיובית, עדיפים על שמן ריחני - הנאות חושניות; **יום המות מיום**

הוולדו • מתקשר לגישה הפסימית - "שבח אני את המתים שכבר מתו, מן-החיים וגו'" (ג.3.3). קהלת יוצר כאן

זיקה בין שני פתגמים. הראשון בשבח הקונפורמיות והאלטרואיזם, לא כל כך הולם אדם, המברך את הבחור

המקורב אליו כי 'שמן על ראשו אל יחסר', אשר מתבטא בשבח ההנאה והשמחה. לכן, אפשר לקרוא את

הפתגם כאילו ונאמר בהסתייגות: 'אומרים כי... ואילו אני אומר...!'

• כאשר נבדוק את הזיקה בין שני הפתגמים, נוכל להבין את האחד במונחי השני: יום המוות עדיף, כפי שהיצירה

השלמה עדיפה על פוטנציאל לא ממומש. רק ביום המוות אפשר לדעת ולסכם מי היו ומה עשו בני-אדם, כלומר,

הוודאות עדיפה על אי-הידעה. • אם הדימוי החברתי חשוב לנו יותר מהנאות החיים, יותר בטוח לא להוולד כלל -

ואז לא יאמרו עלינו מילה רעה אחת. מאידך, אם החיים נראים כל כך, למה לדאוג לשם טוב? ואולי קהלת

קורץ בעינו, ומאפשר להבין אם נרצה, את ההפך מהנאמר: החיים טובים מהמוות, ההנאות עולות על דימוי

חברתי מהוגן.

טוב ללכת לבית-אבל בדיקת הזיקה בין פתגם זה לקודמו, מעלה את הרעיון, כי חיוני הוא להתעמת עם עובדת

המוות והמשתמע ממנו. **מלכת אל בית משתה** בעולם ההלני משתה (סימפוזיון) היה אירוע אשר בו הוזמנו חברים לארוחה, שתיית-יין, נגינה ורב-שיח בנושא שנקבע על ידי המארח. הייתי דווקא ממליץ לכם קוראי היקרים, לאמץ לכם את הסגנון הזה. שיחות יום-השישי בסלון, בהן מדברים על דא ועל הא, ובעיקר על מה שקראו בעתוני השבוע - אינן תמיד ארוע מלבב. • מבצבצת כאן, כפי שעולה בהזדמנויות נוספות, נימת זלזול בדיבור, ברטוריקה. • ההשוואה כאן אינה בין משהו חיובי לשלילי, כי אם בין חיובי - לחיובי לא פחות: בקור בבית-אבל מועיל לא פחות מבילוי טוב. היתה מי שפרשה, ואפילו נאמה על כך בכנסת ישראל, את דברי קינתו של דוד על יונתן - "מה נעמה לי אהבתך מאהבת נשים" כהוכחה להיותו אוהב בני-מינו. טענה, ולא ראתה כי כאן השוואה דומה, בין שני דברים חיוביים: כאילו ואמר אני כל כך אוהב נשים... ואותך אפילו יותר מכך!

באשר הוא סוף כל האדם המוות גורל בלתי נמנע, ההופך אותנו שווים לאחרים, המבהיר לנו כי מה שלא נעשה, סופנו אחד. המוות, לעומת זאת גם מייחד אותנו: לכל אדם המוות שלו, רק בנקודה זאת אפשר להעניק משמעות ואפיון לחיים, שכבר לא יוכלו בשום אופן להשתנות. **והחי ייתן אל ליבו** העיסוק במוות חשוב בחיים, ותורם יותר משעשועים תפלים.

טוב כעס משחוק, כי ברוע פנים ייטב לב קהלת רואה את החיובי והמועיל ברגשות, אשר יש המגנים אותם. כך ראינו ביחס לקנאה. למילה 'כעס' מספר משמעויות או גוונים: א. עצבות, ב. עצבנות ורגזנות, ג. תקיפות. עצם השימוש במילה אחת לרגשות שונים, מלמדת על תיאוריה סמויה בדבר הקשרים ביניהם. שנים רבות מאוחר יותר יטען זיגמונד פרויד, כי הדיכאון מקורו בהפנמה של תוקפנות. אפשר להניח כי באימרה הנוכחית מדובר במשמעויות א' וג' לעיל. • העצבות או הדכאון, אינם בהכרח שליליים. הסבל עשוי להעשירנו, לפתח בנו תובנה ורגישות. הצחוק טוב לרגע, אך לא משאיר שום רישום בחלפו. • לא תמיד צריך להיות נחמד וחביב עם אנשים. לעתים חייבים להיות קשוחים ולהתעמת עמם. כך, לא נסבול 'לא נאכל את הלב' - וקהלת מכיר כאן בהשפעה הפסיכוסומטית של התבטלות רגשית - ואף יטב לנו בהמשך. הכסילים, לעומת זאת, מחפשים את נוחיות ושמחת הרגע.

טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים. כי כקול הסירים תחת הסיר, כן שחוק הכסיל וגם זה הבל. כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה.

3.א2. המשך פיתוח הנושא, והזדמנות נוספת לנגח את הכסילות: גערת חכם, טובה משיר הלל של כסיל. כי **כקול הסירים** רעש פצפוף הקוצים הנשרפים, כלומר יותר רעש מאשר תועלת. **כי העושק יהולל חכם, ויאבד את לב מתנה** העושק מעביר על דעתו חכם, והשוחד מכהה רגשותיו.

טוב אחרית דבר מראשיתו, טוב ארך רוח - מגבה רוח. אל תיבהל ברוחך לבעוס, כי כעס בחיק כסילים ינוח. אל תאמר מה היה, שהימים הראשונים היו טובים מאלה, כי לא מחוכמה שאלת על זה.

3.א3. **טוב אחרית דבר מראשיתו** יש לשפוט דברים על פי התוצאות - ולא על סמך כוונות, ישנה כאן זיקה ל- "ויום המות (טוב) מיום הוולדו". **כי כעס בחיק כסילים ינוח** כאן כעס במובן ב' לעיל. הכעס והטפשות קשורים זה בזה: האדם הכועס, משלה עצמו כי התנהגות הזולת היא סיבת הכעס, ולא מכיר כי אפשר אמנם לא בנקל, לבחור בתגובות אחרות. כעס מוליד כעס והופכינו לאנשים רגזנים ומתוסכלים - 'אכולים מבפנים'. כיום בעבודתי עם אנשים, בעידודו של קהלת, זהו בין הנושאים הבולטים שאיני מהסס להתייב מולו, ובאופן ישיר לפעול יחד עם הפונים לריסונו. **טוב ארך רוח מגבה רוח** סבלנות (הנחוצה למימוש) עולה על שחצנות (הצהרות יומרניות). מכל הרגשות, הפחות רצוי הוא כעס (במובן זעם). רגש זה המוביל לתגובות נמהרות ונרגנות, הוא נחלת הכסילים. **אל תאמר מה היה** אין טעם להתחקות אחרי אירועי עבר, לשאול מדוע, ומה היה אילו... **שהימים הראשונים היו טובים מאלה** אל תתעסקו בנוסטלגיה מזויפת, ברוממות הימים הטובים ההם. העבר וההווה אינם שונים מהותית (מה שהיה הוא שיהיה), תמיד יש היבטים רבים למציאות. **כי לא מחוכמה שאלת על זה** כל בריחה מהתמודדות עם הקיים היא טיפשות.

טובה חכמה עם נחלה ויותר לרואי השמש. כי בצל החכמה בצל הכסף, ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה.

- 4.א3 **טובה חכמה עם נחלה •** חכמה של אדם חסר רכוש, כלומר מעמד חברתי, אינה זוכה להכרה והשפעה • חכמה וכסף אינם נוגדים זה לזו, יתרה מכך, אין כל טעם בחכמה סתמית, המהווה מטרה בפני עצמה. המוח שלנו הוא כלי, שיש להשתמש בו כדי לפתור בעיות ולהשיג מטרות. חשיבה מנותקת מהעולם בו אנו חיים (אלא אם אתם בדרך למינוי של קבע באקדמיה), עלולה אף להזיק. **ויותר לרואי השמש** החכמה נועדה להיטיב עם בני-אנוש, היא אמצעי להשגת יתרונות. **כי בצל החכמה בצל הכסף •** שניהם יחד מעניקים מחסה ובטחון בחיים • בסופו של דבר שניהם זמנם קצוב ותהילתם חולפת. **ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה** החכמה מאפשרת הישרדות - מצילה את חיינו.

החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר. כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. גם לכל הדברים אשר ידברו, אל תיתן לבך. אשר לא תשמע את עבדך מקללך. כי גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם אתה קללת אחרים.

- 1.ב3 **החכמה תעוז לחכם מעניקה כוח ואומץ מעשרה שליטים אשר היו בעיר •** החכמה הפרטית מגינה עליך, יותר מאשר השלטון ומנהיגיו כולם • החכמה תאפשר להתמודד במאבקים פוליטיים, עם יריבים בעלי עוצמה. **כי אדם אין צדיק בארץ, אשר יעשה טוב ולא יחטא** אין אנשים מושלמים; העושה, עשוי לשגות. רחקו מ"מושלמנות" (פרפקציוניזם). יש כאן אזכור לתפילת שלמה המלך "כי אין אדם אשר לא יחטא" (מלכים א', ח:46). **גם לכל הדברים אשר ידברו, אל תיתן לבך** אין להתחשב יותר מדי בדברים, בדעת-קהל. במקום להקשיב לקהל ההפכפך, עדיף להתקדם ביעדים שהצבת לעצמך. כאן התשובה המשלימה ל- "טוב שם משמן טוב".

אשר לא תשמע את עבדך מקללך צריך לדעת להתעלם ולא לעשות עניין מכל דבר; מילים וקללות אינן הורגות כי

גם פעמים רבות ידע לבך אשר גם אתה קללת אחרים חכמה היא, לדעת לשים עצמנו ב'נעלי האחרים': אם

אראה את קללותי כפורקן למתח גרידא, יהא עלי ליישם אותה אמת מידה בשיפוט הזולת. החכם יודע להיות זהיר

בדבורו ובהתחייבויותיו; מצד שני יודע לא ליחס משמעות יתר להתבטאויות האחרים.

גם זה ראיתי חכמה תחת השמש וגדולה היא אלי. עיר קטנה ואנשים בה מעט, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה

ובנה עליה מצודים גדולים. ומצא בה איש מסכן חכם ומילט הוא את העיר בחכמתו. ואדם לא זכר את האיש

המסכן ההוא. ואמרתי אני: טובה חכמה מגבורה וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים.

2.ב3 **וגדולה היא אלי** • רעה גדולה, מציאות בלתי-נסבלת, ראויה לגינוי • חשובה ומרכזית בעיני. קהלת ממשיך

משל, או שמא מציין אירוע היסטורי, שהנמשל ממנו הוא: **טובה חכמה מגבורה** חכמה יכולה לגבור על כוח צבאי,

אך אפילו אם תחולל מעשים מרשימים ביותר וחסר עוצמה תהיה **וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים** לא

תזכה בהוקרה ובהתייחסות הראויים. אכן עוד תימוכין ל- "טובה חכמה עם נחלה".

דברי חכמים בנחת נשמעים מזעקת מושל בכסילים. טובה חכמה מכלי קרב, וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. זבובי

מות יבאיש יביע שמן רוקח, יקר מחוכמה מכבוד - סכלות מעט. לב חכם מימינו, לב כסיל לשמאלו. וגם בדרך

שהסכל הולך ליבו חסר, ואמר לכל סכל הוא.

3.ב3 מדיון בחכמה, עובר קהלת לבחינת הכסילות. והכסילות שקהלת כל כך אוהב לשנוא, היא דבר שיש ללמוד

לזהותו ולהוקיעו. **דברי חכמים בנחת נשמעים** • החכמים מתבטאים בשקול-דעת • נעים להקשיב לחכמים;

מזעקת מושל בכסילים • מושל שהוא כסיל, מאבד שליטה וצורח • אין טעם לדבר בחכמה עם כסילים - הם

מבינים רק את שיעורר בהם סערת-יצרים. **טובה חכמה מכלי קרב**, השכל הוא הנשק היעיל ביותר **וחוטא אחד**

יאבד טובה הרבה, ובאותה מידה מי שלא משתמש נכון בשכלו, עלול לגרום נזק עצום. **זבובי מוות יבאיש יביע**

שמן חוקה במשל חריף זה, מבטא קהלת את סלידתו מהכסילות שהיא כזבוב מת, הגורם תסיסת-סרחון,

במשחה מבושמת ויקרה (גם אז, משחות קוסמטיות עלו הון).

יקר מחוכמה מכבוד - סכלות מעט עולה כאן הרעיון כי כסילות וחכמה אין סכומם אפס. כלומר החכמה אינה מבטיחה חיסיון מפני הכסילות, ושניהם יכולים להתגורר יחד, אצל אותו אדם. קודם כל היו מה שפחות כסילים - ואל תזיקו, ורק אז, לבטח לא יזיקו לכם חכמה וכבוד. **לב חכם מימינו, לב כסיל לשמאלו** תחושותיו והערכותיו של חכם תורמות ובונות, של כסיל מכשילות והורסות. לכן כל כך חשוב לדעת מי מהשניים עומד לפנינו. **וגם בדרך שהסכל הולך ליבו חסר** לא רק בהחלטות עצמן, אלא גם באופן ביצוען, הוא פועל כאילו שאין לו חכמה פנימית **ואמר לכל סכל הוא**, כל מעשי הסכל הם הצהרה על סכלותו; הסכל כל כך חסר מודעות לסכלותו, עד שאין הוא מנסה אפילו להסתירה.

דברי פי חכם חן, ושפתות כסיל תבלענו. תחילת דברי פיהו סכלות, ואחרית פיהו הוללות רעה. והסכל ירבה דברים, לא ידע האדם מה שיהיה ואשר יהיה מאחריו מי יגיד לו. עמל הכסילים תייגענו אשר לא ידע ללכת אל העיר.

4.33 **דברי פי חכם חן** דברי החכם מוצאים חן; **ושפתות כסיל תבלענו** התבטאויות הכסיל מובילות למפלתו.

הוא מתחיל בשטות, ממשיך בטרופ הרסני. הסכל מלהג, מרבה דברים, משוכנע כי הוא מבין הכל, אפילו בנושאים שמעבר לידיעה האנושית - העתיד, ואשר יקרה אחר המוות. לעתים בשמעי אנשים מדברים על גלגולי נשמות ועולמות עליונים או נסתרים, אני נזכר בדברי קהלת אלה. הכסיל לא יודע לעבוד בצורה מושכלת, מתעייף במהרה מכל מאמץ קל, ומסתבך בדברים הפשוטים ביותר.

דרכי שלטון

פי מלך שמור, ועל דברת שבועת אלהים. אל תיבהל: מפניו תלך, אל תעמוד בדבר רע - כי כל אשר יחפוץ יעשה. כאשר דבר-מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה. שומר מצווה לא ידע דבר רע, ועת ומשפט ידע לב חכם. כי לכל חפץ יש עת ומשפט, כי רעת האדם רבה עליו. כי איננו יודע מה שיהיה כי כאשר יהיה מי יגיד לו.

1.4. בפרק זה קהלת מלמד את תלמידו, בן-טיפוחיו, כיצד להתנהג בנבכי המערכת הפוליטית, עם מלכים ובעלי שררה. **פי מלך שמור, ועל דברת שבועת אלהים** בתקופה ההלניסטית, נחשב המלך כאל, אשר לכבודו הנהיגו פולחן ולו סגדו. על רקע זה אפשר להבין את עצתו של קהלת כי יש להישמע להוראות המלך, באותו אופן שמתייחסים לשבועה בפני האלהים. אין מקום לבהלה, אולם יש לדעת לוותר בעימותים, להימנע מתככים נגדו, ולהבין כי רצונו - הוא הקובע.

קהלת מצטט פתגם "**כאשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה**". פתגם דומה ביוונית, מובא בשרידי ירושלמי (מהדורת גינצברג, עמ' 145): "אמר רבי אלעזר בן פדיה, בסילאוס או נומוס אגרפוס (למלך אין חוק כתוב)". אכן שלא כפי שאצל מלכי יהודה, הכפופים לחוק התורה, הרי במלוכות ההלניסטיות, נחשב צו המלך לחוק, וכל מעשיו כשרים. פלוטארך, מספר כי אלכסנדר, הרג בתגרת שכורים את קלייטוס השחור, מצביא ויועץ בן-חבורתו. אלכסנדר הפגין חרטת מה, אך הפילוסוף אנאקסארכוס שכנעו, כי המלך עומד מעל לחוק.

עת ומשפט ידע לב חכם, למילה 'משפט' מספר משמעויות: • חוק • שליטה • מוסכמה ומנהג • פסק-דין והחלטה. החכם יודע לפעול בעיתו ובנוהג הנכונים, המתאימים להתפתחויות במציאות. 'לב חכם': איזה ביטוי יפה! ואני מאחל 'לב חכם' לכולנו. **כי רעת האדם רבה עליו** • הפרט סובל ממוסרות השלטון • השליט הוא רע

ומרושע • בני-אדם בכלל רעים מיסודם, ובהגיעם לעמדת כוח הרוע אף מתחזק. **כי איננו יודע** השליט כנתין, לא יודע מה יתרחש בעתיד, ואף אחד לא יוכל לאמור לו זאת.

אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח ואין שלטון ביום המות ואין משלחת במלחמה ולא ימלט רשע את בעליו. את כל זה ראיתי ונתון את לבי לכל מעשה אשר נעשה תחת השמש עת אשר שלט האדם באדם לרע לו.

2.א4 בקטע הקודם מבהיר קהלת כיצד להתמודד עם כוחו המוחלט של השליט. כעת הוא עוסק במגבלות הכוח הזה: אפשר אמנם לשלוט בנו, לכלוא את גופנו, אך לא ניתן לשלוט ברוחנו. הרוח היא חופשית: מחשבותינו, רגשותינו, תקוותינו - שלנו הם. **ואין שלטון ביום המות** השליט הנורא ביותר, סופו יבוא. איש לא יכול למנוע את מותו שלו. **ואין משלחת במלחמה** אפשר לדכא נתינים, אך אין דרך להשתחרר ממלחמה הנכפית על ידי כוח זר; **ולא ימלט רשע את בעליו** מדיניות פנים האכזרית, לא תועיל, ואולי אף תתנקם, במלחמה כזאת.

קהלת מסכם את שלמד במהלך חייו וניסיונו: הדבר האחד, השלטון הוא עובדה נתונה והכרחית. השני, הרוע האנושי הוא תכונה בלתי נמנעת - **"עת אשר שלט אדם באדם לרע לו"** מימרה המזכירה לנו את 'אדם לאדם זאב'. השלישי, כל כוח הוא ארעי, הנסיבות משתנות ולא לעולם חוסן.

אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, כי מרפא יניח חטאים גדולים. גם במודעך מלך אל תקלל ובחדרי משבך אל תקלל עשיר, כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפיים יגיד דבר.

3.א4 קהלת ממשיך לייעץ לתלמיד השואף לקריירה פוליטית: יש לדעת כי זהו תחום של מצבים משתנים. פעם המלך שבע-רצון, פעם כועס עליך. במקרה זה צריך לדעת לא לוותר על עמדת כוח, להרגיע ולהתנצל. ראינו כי קהלת מגנה כעס, במובן של תגובה עצבנית בוטה ולא מחושבת, ולכן גם טיפשית. לעומת זאת, הוא משבח גישה פייסנית הנמנעת מעימותים מיותרים. יש להניח שהמלצה זו תקפה גם ליחסים אחרים, בחברויות, בקשרי אהבה וחיי-זוג.

מילים מתאימות עשויות לתקן משגים קשים. מילים גם עלולות להזיק. לכן חשוב להיזהר, ולא לדבר נגד המלך או כל אדם עשיר אחר. אי אפשר לסמוך בעניין זה על אף אחד: אפילו חברים (מודעך) ומאהבים (חדרי משכבך) עלולים בדרך כל שהיא, לרכל או להלשין על שאמרת. אגב, ההקבלה בין מלך ועשיר בקטע זה, תומכת בהשערה כי 'מלך', אינו אלא כינוי לכל בעל מעמד חברתי (עשיר כמלך).

יש רעה ראיתי תחת השמש כשגגה שיוצאת מלפני השליט. ניתן הסכל במרומים, רבים ועשירים בשפל ישבו. ראיתי עבדים על סוסים, ושרים הולכים כעבדים על הארץ. אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבוקר יאכלו. לשחוק עושים לחם ויין ישמח חיים והכסף יענה את הכל. אשריך ארץ שמלכך בן-חורים ושריך בעת יאכלו, בגבורה ולא בשתי.

4.4 אין לצפות כי צדק או הגיון ינחו את השליט. במקרים רבים החלטותיהם לא צודקות ולא מוצדקות. הסבלות מצויה גם ברום השלטון, ולא דווקא המוכשרים ובעלי האמצעים מגיעים לעמדות השפעה. בפוליטיקה עשויים לחול מהפכים קיצוניים ואז - **עבדים על סוסים, ושרים הולכים כעבדים על הארץ**. קהלת מתאר משטר גרוע, לעומת משטר סביר יותר. בראשון, מלך • צעיר ולא מנוסה, שאולי משמש רק כמעניק לגיטימציה לתופשי השלטון (עקב קשרי משפחה למלך הקודם) • או בעל מנטליות של משרת (נער) שעלה לגדולה; שרים רודפי תענוגות ומושחתים. בשני, מלך ממעמד האצולה, בעל הכשרה מתאימה, ושרים אמיצים ומתונים בהרגלי חייהם. הצגת משטר רע ורע-פחות, מאפשרת לקוראיו של קהלת להימנע משקיעה לכלל פסימיות ואדישות. אמנם שלטון הוא רע הכרחי, אך אם אפשר, יש לבחור בטוב מסוגו.

יתכן כי התיאור מתייחס למציאות היסטורית: בממלכות השונות, בתקופה ההלניסטית התפתח מוסד 'חברי המלך'. השליט לעתים זר, שזה עתה עלה לשלטון, סלק את צמרת הממשל הקודם - ובמקומה מינה את נאמניו, אשר בדרך כלל היו חסרי רקע והכנה מספקת לתפקידם. יתכן כי קהלת עצמו היה מעורב בחילופי שלטון כאלה. ואם כך הוא, ניתן לשער כי המלך-הנער המתואר כאן, אינו אלא ה"ילד-השני", שהוזכר בקטע האוטוביוגרפי.

חופר גומץ בו ייפול ופורץ גדר ישכנו נחש. מסיע אבנים יעצב בהם, בוקע עצים יסכן בם. אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וחילים יגבר ויתרון הכשיר חכמה. אם ישך הנחש בלוא לחש, ואין יתרון לבעל הלשון. בעצלתיים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית.

1.ב4 מאפיון המערכת הפוליטית, עובר קהלת לפרקטיקה - לתורת המעשה המדיני והאישי. הוא שב ומגיש מחרוזת של משלים בנושא. **חופר גומץ בו ייפול** הרעיון כי קנוניות לא משתלמות מופיע בתנ"ך בגרסאות שונות: "כורה שחת בה ייפול" (משלי, כו:26), "בור כרה ויחפרהו" (תהילים, ז:16). **ופורץ גדר - ישכנו נחש**, ההולך נגד מוסכמות, עלול להיפגע. אולם בכל פעולה שעושים, ולו התמימה ביותר, אפשר להיפגע: כאשר למשל חוצבים אבנים, או חוטבים עצים. אם נתייחס לזיקה בין שני המשפטים, נגלה את האירוניה של הפעולה: בין אם נפעל בזהירות ובהגינות, ובין אם לאו, אנו חשופים לתוצאות שליליות. מבבל נשתמר פתגם דומה: "אם בתעלה אתה - מימך לענה; וגם אם במטע אתה, תמריר - מרה" (פתגם ל"ה, בימים הרחוקים ההם)

כולנו יודעים על 'מקרים מהחיים' הממחישים לעתים באופן דרמטי נקודה זאת. הנה סיפור ששמעתי, וחבל שאיני יכול להעביר לכם את טון הדיבור והבעות הפנים של המספר: אדם בן 56, עבד שנים בחברת חשמל, לא עשן, רץ 10 ק"מ ליום, הלך למכון כושר ואפילו עבר בשנים האחרונות לטבעונות. הוא החליט לצאת לפנסיה מוקדמת כדי שיוכל לטייל בעולם ולבלות, עוד לפני שיגיע לגיל הזיקנה. בבוקר, נפרד מחבריו לעבודה; בצהריים קבל בסוכנות הרכב, מכונית חדשה שהזמין לעצמו; ובערב אותו היום, נפטר מדום לב! סיפורים כאלה מזעזעים אותנו, ואנחנו ממהרים להעבירם לסובבים אותנו. בשומענו אותם, ננסה להרגיע עצמינו ונמלמל 'החיים הם לא חברת ביטוח'.

בכל זאת, המסקנה המתבקשת הנה: אנו אחראים לפעולה, ורק לגביה, לגבי מה שתלוי בנו - כדאי לבוא לעצמנו בדרישות. התוצאות, אינן תלויות בנו. לא נותר לנו אלא, להשתמש בחכמת ליבנו, לפעול ולקוות לטוב.

אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וחילים יגבר, אם הנשק הוזנח, וגם לא לטשו את החוד שקהה - יצטרך

הלוחם לאמץ יותר כוחותיו • אם לא מתכוננים למלחמה, הכוח האחר גובר; **ויתרון הכשיר חכמה**, תכנון והכנה

מראש, מכשירים-מאפשרים השגת יתרון. במילים אחרות, עדיף להשתמש במוח ולא בכוח.

אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון • אנלוגיה זו, מעלה אפשרות של השפעת תרבויות זרות,

כמצרים בהן פעלולי נחשים היו דבר נפוץ. באפוס הלבלי גלגמש אנכידו והשאל מובא: "העץ הלך ועבה ואיש לא

כרת את גזעו. בשרשיו - נחש אשר לא יירא לחש, שם מאורתו (עמ' 312 שורה 85)". ראו גם, "כמו פתן חרש

יאטום אוזנו, אשר לא ישמע קול מלחשים" (תהילים, נ"ח: 5-6) • טעות בתיזמון עלולה להכשיל תוכנית שלמה, או

לגרוע מיוקרתו של היוזם ולהעמידו באור מגוחך. כאשר נכשלים בצורה כזאת, הצטדקות לא מועילה • לפעמים

כדאי לשקול גיחת-פתע, תוקפנית וערמומית - אשר יעילה מהרבה דיבורים • המילים כוחם מוגבל, רטוריקה לא

יוצרת מציאות. בפוליטיקה יש להשתמש בעורמה שקטה. את הדיון בתכנון וביזום, מסיים קהלת באזהרה מפני

עצלות ורפיון, אשר עלולים לגרום להרס: לדליפה והתמוטטות תקרת הבית.

שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו. תן חלק לשבעה וגם לשמונה, כי לא תדע מה יהיה רעה על-

הארץ. אם ימלאו העבים גשם, על הארץ יריקו, ואם ייפול עץ בדרום ואם בצפון, מקום שייפול העץ שם יהוא.

שומר רוח לא יזרע, ורואה בעבים לא יקצור.

2.ב4 היה מוכן לרע: גייס תמיכה ורצון טוב, אל תהסס להעניק גם כאשר אין בכך יתרון מידי. אל תהיה חסכן

בנתינה, אם כבר נתת לשבעה, תן גם לשמיני. לעולם אי אפשר לדעת אילו צרות יתרחשו ולעזרת מי תזקק. יחד

עם זאת, ישנם כוחות שאי אפשר לעמוד נגדם וכאשר הנסיבות מתאימות - הם יתרחשו. אין זה אומר, שעלינו

להפוך ליצורים מפוחדים המחכים לראות מנין ינחת עלינו האסון הבא. גם הגורל משחק כאן, לפעמים יכה

במקום אחד ולא באחר. רק מי שמוכן לפעול בתנאים אלו של חוסר ודאות, יגיע להישגים. מי שמחכה לביטחון

מלא - לא ישיג דבר.

סדר שישי: עת ופגע יקרה את כולם

1. הסדר מתחיל בשיר קצר בן שני בתים. תחילתו תצפית, המשכו מסקנה, וסיומו תיאור המפגש ביו אדם לאסונו. אין בהכרח קשר בין נתונים אישיים, כתכונות וכישורים, לבין ההישגים. ומכאן, **עת ופגע יקרה את כולם**. גם ההזדמנויות, הזכויות וההצלחות - וגם הכישלונות, האכזבות והאסונות - בכולם שולט המזל. הדוגמא הראשונה, **כי לא לקלים המרוץ**, מתאימה יותר מכל לתרבות הגמנסיון, בה למרוצים היה מקום מרכזי. אל לנו להתפלא, להתאכזב, או ליבב 'היכן הצדק' או 'איפה ההגינות' - כאשר המוכשר פחות זוכה לקידום, או הלא-יוצלח 'עושה מיליונים'. עלינו לדעת כי הצלחה אינה תמיד ערובה לאיכות, ולא לשכוח כי הדברים הללו נכונים גם כאשר אנו המצליחים.

קהלת מנסה לפתוח את עינינו: אסונות מתרחשים במפתיע, ללא כל הכנה. אנו כדגים העולים ברשת, כציפורים הנתפשים במלכודת. ואם לשפץ את השורה האחרונה ולהתאימה לנוראות ימינו - כאדם העולה על

שבתי וראה תחת השמש

כי לא לקלים המרוץ

ולא לגיבורים המלחמה

וגם לא לחכמים לחם

וגם לא לנבונים עושר

וגם לא ליודעים חן:

כי עת ופגע יקרה את כולם.

כי גם לא ידע האדם את עתו:

כדגים שנאחזים במצודה רעה

וכציפורים האחוזות בפח

כהם יוקשים בני האדם לעת רעה

כשתפל עליהם פתאום.

מוקש, במקום הצפוי פחות מכל.

הכל באשר לכל

ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו, גם זה הבל. אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה, על- כן מלא לב בני-האדם בהם לעשות רע. אשר חוטא עושה רע מאת ומאריך לו, כי גם יודע אני אשר "יהיה טוב ליראי האלהים אשר ייראו מלפניו. וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל, אשר איננו ירא מלפני אלהים". יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים, ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים, אמרתי שגם זה הבל.

1.2 **ובכן ראיתי רשעים קבורים** הקבורה היא ביטוי לחיים המסתיימים בבכוד ובהוקרה (ראו ה.1.2) **ובאו וממקום קדוש יהלכו** שבו מעליה לרגל למקדש והתרועעות עם הכהונה; **וישתכחו בעיר אשר כן עשו** ומעשי הרשע שלהם נשכחו. לאנשים זיכרון קצר, הפשעים נשכחים. החברה קונה דימויים: חזות של חסידות דתית, מהווה כיסוי נהדר לפשע. פוליטיקאים ואנשי ציבור מרבים לשאת את שם האלוהים, 'בעזרת השם' פה, 'תודה לאל' שם - והבוחרים משוכנעים שלפניהם אדם לא רק מאמין, אלא גם הגון. משתמעת כאן ביקורת חריפה כלפי המימסד הדתי, המעניק תמורת כסף לגיטימציה חברתית. **אשר אין נעשה פתגם הרעה מהרה** מאחר ובחברה אין שפוט וענישה מידיים; **על כן מלא לב בני-האדם בהם לעשות רע** הרוע המצוי בלב בני-אדם, רק זוכה לחיזוק. **אשר חוטא עושה רע מאת ומאריך לו** וגם עונש מידי שמים אין: רב-פושע (עושה רע מאה מונים) זוכה בחיים ארוכים.

כי גם יודע אני וגו' • קהלת מצטט את המוסכמות השגורות בדבר השכר והעונש האלוהיים למעשי האנשים. כן, ידוע לי שכך אומרים, אך המציאות היא אחרת... • כאן תוספת של העורך ירא-השמים, אשר התחלחל מהגישה האנטי-קלריקלית, ומשלילת תפישת השכר והעונש, שהיא גם שלילת הדין והדין - וממהר להבהיר את 'האמת'. **יש הבל אשר נעשה על הארץ** האירוניה וחוסר הטעם: לצדיקים קורה את אשר היינו מאחלים לרשעים ולהפך.

ושבחתני אני את השמחה אשר אין טוב לאדם תחת השמש כי אם לאכול ולשתות ולשמוח והיא ילוונו בעמלו ימי חייו אשר נתן לו האלהים תחת השמש.

2.2 פעם נוספת, מיד לאחר תאור עובדות החיים הקשות, עובר קהלת לנושא החוזר - ראוי לשמוח, רק השמחה יכולה ללוות אותנו בעמלנו -במאמץ ובסבל. **ימי חייו אשר נתן לו האלהים תחת השמש** אין שכר ועונש, אך יחד עם זאת ימינו קצובים. האלהים, או יד הגורל, יקבעו כמה ימים נשהה תחת-השמש. דינו של המוות -דין.

כי את כל זה נתתי אל לבי ולבור את כל זה, אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים, גם אהבה, גם שנאה, אין יודע האדם הכל לפניהם. הכל באשר לכל: מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב, ולטהור ולטמא, ולזובח ולאשר איננו זובח; כטוב כחוטא, הנשבע כאשר שבועה ירא. זה רע בכל אשר נעשה תחת השמש, כי מקרה אחד לכל, וגם לב בני-האדם מלא רע והוללות בלבבם בחייהם ואחריו אל מתים.

3.2 **כי את כל זה נתתי אל לבי ולבור את כל זה** כל אלה הם נושאים שחשוב היה לי להבהיר ולברר. **אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים** כל בני-האדם ללא הבדל 'דת גזע ומין' (ליתר דיוק -מוסר, משכל ומעמד), אינם אדונים לגורלם; **גם אהבה גם שנאה** גם ברגשותיהם, בני-אדם אינם שולטים. האהבות והשינאות שלנו, הן נתון שיש רק להתחשב בו - אך אי-אפשר לשנותו; **אין יודע האדם הכל לפניהם** • המודעות מתפתחת בעקבות התרחשויות ורגשות • אין לנו כל דרך לדעת את הצפוי לנו.

הכל באשר לכל הכל קורה לכולנו באופן שווה, אצל כולם אותו הדבר. גלגל המזל מסתובב ויכול לעצור בחלקנו. נהיה אשר נהיה, נעשה אשר נעשה - לא נוכל לברוח: הגונים או לא, שומרי מצוות או לא, אחראים או לא - דבר לא ישנה את גורלנו, כולנו ביד המקרה. ומתוך כך משתמע, כי אין כל טעם לבחור דרכינו בהתלבטויות הערכיות הללו, מתוך שקולים תועלתניים. בניגוד למובטח בעשרת הדיברות, דבר לא יוכל להאריך ימינו על האדמה. והנה כי כן, כאשר אין עלינו אימת עונש, או פיתוי של פרס, אנו הופכים להיות חופשיים לחלוטין בבחירתנו.

הקטע מסתיים בסיכום נוגה על המצב האנושי: **וגם לב בני-האדם מלא רע • ליבם קשה, כבד, עצוב • בני האדם רעים מיסודם; והוללות בלבבם בחייהם • כל חייהם מחפשים תענוגות פשוטים • חייהם חסרי מנוח; ואחריו אל**

מתים וסופם המוות.

בזה וגם מזה

כאשר נתתי את לבי לדעת חכמה ולראות את העניין אשר נעשה על הארץ כי גם ביום ובלילה שינה בעיניו איננו רואה. וראיתי את כל מעשה האלהים כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש בשל אשר יעמול האדם לבקש ולא ימצא, וגם יאמר החכם לדעת, לא יוכל למצוא.

כאשר אינך יודע מה דרך הרוח כעצמים בבטן המלאה, ככה לא תדע את מעשה האלהים, אשר יעשה את הכל. בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך, כי אינך יודע אי זה יכשר: הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים.

1-2.3 קהלת חוזר ומבטא את ייאושו מהניסיון להבין את מהות הקיום. ככל שנתאמץ, לא נוכל להבין את ההגיון והכוונה שבדברים. אי אפשר להבין את מעשה האלהים, כפי שאי אפשר לרדת לסופה של תעלומת הקשר בין גוף ונפש. **כאשר אינך יודע מה דרך הרוח כעצמים בבטן המלאה • כיצד נכנסת רוח החיים בעובר ברחם אמו •**

כיצד מתקשרים האברים הפנימיים עם הרוח. האם אפשר להסיק מכאן גם ניסוח חיובי, דהיינו, הקשר בין אלהים לעולם, מקביל לקשר בין הרוח לבשר? המסקנה המעשית מההכרה במגבלת הבנתנו הנה, עשייה כמיטב יכולתנו. לזרוע בבוקר - והזריעה, השקעה שתמומש בעתיד, היא ביטוי של אופטימיות; ולזרוע גם בערב - ליתר בטחון, ולא להתלבט ולחדול. זאת היא אם כך, אופטימיות זהירה. התשובה לחוסר הוודאות, היא חריצות ויוזמה, עשיית המיטב. לא זה או זה - כי אם שניהם יחדיו.

ראה את מעשה האלהים, כי מי יוכל לתקן את אשר עוותו. ביום טובה היה בטוב, וביום רעה ראה גם את זה לעומת זה עשה האלהים, על דברת שלא ימצא האדם אחריו מאומה. את הכל ראיתי בימי הבלי: יש צדיק אובד בצדקו - ויש רשע מאריך ברעתו. אל תהי צדיק הרבה, ואל תתחכם יותר - למה תשתומם? אל תרשע הרבה ואל תהי סכל - למה תמות בלא עתך? טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ירך, "כי ירא אלהים יצא את כולם".

3.3 קהלת ממשיך בשיעור בנושא 'כיצד לשרוד ככל שרק אפשר, בעולם רחוק-משלמות, בלתי-מובן, שרירותי ונטול-צדק'. **כי מי יוכל לתקן את אשר עוותו** כאן אזכור עצמי, לגילוי הראשון שלו בדרישה אחר החכמה "מעוות לא יוכל לתקון, וחסרון לא יוכל להימנות" (ב.1.2). יש לקבל את העובדה שאין שלמות בעולם. המסקנה היא מצד אחד, ליהנות ולמצות את הטוב (הצלחה, הנאה, נחת-רוח), ומצד שני להשלים עם הרעה (קשיים, צרות, סבל, אסונות). שניהם אינם תלויים בנו, הסיבות לשניהם נעלמות מאתנו, כפי שאיננו שואלים למה טוב לנו, אל לנו לשאול לגבי הרע.

כך נבראנו וזו מהותנו: יצורים ללא יכולת הבנה ל"תוכנית-העל" - למה שמעבר לקיום המידי שלנו. שוב הוא מנסה לסלק מאתנו את האשליה, כי אם נהיה טובים - ייטב לנו. אין צדק! ומאחר שאי-אפשר לדעת בברור כי רק דרך אחת תצליח ואיזו היא, עדיף לשאוף לדרך הזהב, להיות רב-פנים ונטיית, ולא להגזים לאף כוון: לא להיות צדיק מנותק, לא להיות אינטלקטואל מיובש (להשתומם - מלשון שממה), לא להיות רשע מוחלט (אבל חשוב לא לוותר על קורטוב רשעות), לא להיות סכל - כי כך אפשר לסכן את החיים לשווא. במשפט אחד: **טוב אשר תאחוז בזה וגם מזה אל תנח את ירך**. היד כאן, היא סמל להתמודדות, לעוצמה ('יד אלהים') לגישה פעילה לחיים. והנה בנקודה זאת החליט העורך ירא האלהים, להוסיף תוספת קטנה: **"כי ירא האלהים יצא את כולם"** • ינצל מכל הקשיים • ימלא כל חובותיו כלפי האלהים (ולכן אינו צריך לדאוג). על תוספת זו, אפשר רק לנחש מה היה קהלת עונה.

סדר שביעי: החיים יודעים שימותו

ומתוך האור

1.א1 בשיר שלפנינו, ובקטע ההגות שבהמשכו, מגיע נושא שמחת החיים למיצוי. כאן ממש שיר ונאום הלל, האוספים יחדיו בעוצמה והתפעמות, את כל הפעמים במגילה, בהם הנושא החוזר הזה הופיע. ההקבלה לרגע בו פוצחת המקהלה

כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון,
כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת.
כי החיים יודעים שימותו,
והמתים אינם יודעים מאומה.

בהמנון לשמחת החיים, בסימפוזיה התשיעית לבטהובן, היא ממש בלתי-נמנעת.

כי מי אשר יחובר אל כל החיים יש בטחון יחובר - יחס חברי, כלומר מקבל ואוהב, קשר הדוק - בתחומים רבים. כל החיים - לכל עולם החי, ואולי היקום כולו, לכל האנשים האחרים, לכל ההיבטים של חיי הפרט. בטחון—עצמי ותקווה. **כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת** החיים, תמיד ובכל תנאי, עדיפים על המוות. הכלב הוא סמל לאומללות מבזה, האריה לכוח וכבוד. אם חשב קודם קהלת כי לנוכח הרשע, עדיף המוות - הרי הוא מגיע כאן לעמדה המעמידה את החיים עצמם כערך.

כי החיים יודעים שימותו ידיעת המוות מגדירה את החיים האנושיים (בשונה מהחיות); מעניקה להם דחף להספיק ולמצות; בונה ממד של דרמה מעוררת חרדה, ויחד עם זאת, אף מעניקה בטחון: יהיה אשר יהיה, בסופו של דבר נסתלק כולנו. **והמתים אינם יודעים מאומה** אם הידיעה מגדירה חיים (אני חושב -משמע אני קיים), הרי המוות, הוא אי-ידיעה. המתים כמובן לא יודעים כי מתים הם, כי פעם חיו (בכל אופן אין לנו ידיעות שסותרות תיאור זה).

2.א1 העיסוק במוות מאפשר לקהלת להגדיר באופן ממצה את מהות החיים. מתוך תאור האין, משתמע היש. וכך הוא אומר: ראשית, בחיים יש ידיעה; שנית, האיש או האישה החיים, קיימים בתודעתם ומשתמרים בזיכרונם של הסובבים אותם; שלישית, יש להם שכר, הם יכולים ליהנות מפרי עמל חייהם, להווכח כי למעשיהם בעולם, יש השפעות ותוצאות; רביעית, בחיים באים לידי ביטוי שלושת הרגשות העיקריים, המעצבים את חיינו: אהבה, שנאה (שהוזכרו ב-ו.3.2) וקנאה (ה.1.1), והאופן בו נבטא את אלה יאפיין אותנו; חמישית, יש לנו חלק, אנו שותפים לתהליך החיים, והגורל משפיע עלינו לטוב ולרע.

ואין עוד להם שכר,
כי נשכח זכרם.
גם אהבתם
גם שנאתם
גם קנאתם
כבר אבדה.
וחלק אין להם עוד לעולם
בכל אשר נעשה תחת השמש.

כי נשכח זיכרונם, אזכור לשיר הראשון במגילה, "אין זיכרון לראשונים, וגם לאחרונים שיהיו - לא יהיה להם זיכרון". כאשר נמות, נמות פעמיים; נמות באופן פיזי ונמות בזיכרון הנשארים בחיים.

3.א1 **ומתוק האור וגו'**, האור הוא סמל לחכמה ולחיים, השמש מעלינו היא מקור האור והחום, בני-אדם הם רואי-שמש, וחווית האור לעיניים היא קודם כל דבר יפה ונעים לכל ישותנו - לחושים השונים יחדיו. שורה נפלאה זאת מזכירה אמירות ממחזהו של אוריפידס, *איפיגניה באוליס* (בשני הציטוטים הראשונים תרגום שלי ממהדורה אנגלית, בשלישי תרגומו של אהרן שבתאי מצרפתית): איפיגניה בדברי פרידה מחייה שחה על "מתיקות ההתבוננות באור" (1218); אומרת כי "ראות

ומתוק האור
וטוב לעיניים לראות את השמש.
כי אם שנים הרבה יחיה האדם,
בכולם ישמח ויזכור את ימי החושך:
כי הרבה יהיו
כל שבא הבל.

האור לבני האדם - מתוקה מכל היא, ואשר ישכון מתחת לפני-האדמה הוא אין" (1250); ועוד, "עלי להיפרד מן

האור ומזהר השמש הזאת" (1281).

כי אם שנים הרבה יחיה האדם, בכולם ישמח, יש למצות כל יום בחיים, לטעום מהאור; לזכור כי עלולים להגיע ימי חושך - ימי עצב וצער, ימים רבים של זקנה וחולי. כל שבא הבל, ואחריהם הריקנות.

לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלהים את מעשיך. בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. ראה חיים עם אישה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך אשר נתן לך תחת השמש. כל ימי הבלך, כי הוא חלקך בחיים ובעמלך אשר אתה עמל תחת השמש. כל אשר תמצא ידך לעשות - בכוחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה.

11. בהמשך לשיר 'ומתוק האור', קהלת פונה, אולי לבחור המאזין לו, בדברים מפייסים. מעודדו להיות שלם בשמחתו, ללא רגש אשמה בהנאותיו. האלהים שמח בשמחתנו, הוא מסביר. **בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר •** מאחל לבחור שתמיד יהיה נאה ומרשים, כפי שדמותו מצטיירת בעיני קהלת. • חי חיים של מותרות וטיפול עצמי. בגדי חג וטכס, המאפיינים אצולה ועושר, אולי כפי שלובשים בגמנסיון, לאחר הרחצה. עלינו לדעת כיצד להפוך את החולין בחיים לחג. לעצב חוויות ורגעים, להפוך את חיינו לחוויה אסתטית. • לחיות באור, בתחושה שהנך נבחר ונעלה על אחרים (משוח בשמן). **ראה חיים עם אישה אשר אהבת** הכאב והיחס המסוכסך לנשים, נעלמים כלא היו. לזולתו הוא יודע להציע חיים של אהבה. **חיי הבלך** גם ההבל - שבכל היצירה, היו לו גוונים מרירים וצורמים - משתלב והופך להיות כינוי לתקופת חיים. קח את מה שנפל בחלקך, עשה כל מה שתוכל לעשות למען ייטב לך, כאן ועכשיו. בשלב זה, החשבון ודעת החכמה, מתקבלים באופן פשוט וללא הסתייגויות, כשווי-ערך למעשה. • הקוראים מוזמנים להשוות קטע זה עם דברי המוזגת לגילגמש (עלילות גילגמש, עמ' 264, שורה 73 ואילך). האם ידע קהלת את השירה המופלאה הזו?:

גילגמש אנה תנוד?
החיים אשר תחפש לא תמצא

כאשר בראו האלים את האדם,
מות שתו על האדם,
ואת החיים שמרו בידם.
גילגמש, אתה - לו תהי כרסך מלאה,
אתה יומם ולילה תשמח,
יום-יום עשה שמחה,

יום ולילה רק לו יהיו בגדיך לבנים,
ראשך לו יהי רחוך, במים לו תטבול
הבט בילד האוחז בכפך,
רעיה לו תשמח בחיקך
כזו וכזו משפט האדם.

בשאל אשר אתה הולך שמה, קהלת משתמש בשלושה ביטויים שונים לתיאור המקום, אליו מגיע המת: בור, בית-עולם ושאל. הראשון, מתייחס לגוויה, להתפטרות ממשו ומיור ואף מבוזה; השני, מציין את ממד הקביעות, והנצחיות שבמוות, ומזמין תפיסות כ'מנוחת עולם'; השלישי, מתייחס • לעומק, לאי-ההפיכות שבמוות ("כן יורד שאל לא יעלה, לא ישוב עוד לביתו ולא יכירנו עוד מקומו" (איוב, ז:9-10); "עמוקה משאל מה תדע", (איוב, יא:8) • עולם המתים, שבו נכונות עלילות שונות, במישור קיום שונה לחלוטין ("הרפאים יחוללו מתחת מים", איוב, כו:5). לא נוכל לדעת אם הוא מבטא השקפתו שלו בדבר אחרית המוות, או שמא משתמש במטבע-לשון שכיחה, ואולי באירוניה לתיאור הקץ • תלמי הראשון, פיתח באלכסנדריה את פולחן סאראפיס, אשר הפך למרכזי בחיי העיר. אלוהות זאת, שהשתלבו בה תכנים הלניים ומצריים, התקשרה במיוחד לעולם המתים - לשאל, אך גם היו לה סגולות של ריפוי. יתכן כי בביטוי זה, יש משום רמז לאמונות הרווחות בסביבה, אשר בתוכה חי קהלת.

ימי הרעה

2. המבנה המחזורי, של גל מתרומם, מצוי בשירים וקטעים רבים במגילה. זהו גם מבנה היצירה השלמה כולה: מלבטים וממאבקים, הגענו בשני הקטעים האחרונים להשלמה, לשיאי יופי ואושר - והנה מתחילה ההתנפצות, הנפילה ל"ימי הרעה" לזקנה ולמוות.
- השיר המסיים מתנהל בכמה מישורים. האחד, לאורך שעון היקום המתחלק לעונות וימים: מבוקר ליום, וממנו לשעות הערב וחשכת הליל; מימי אביב וקיץ, לחורף גשום וקודר. השני, במישור מעשה ידי-אדם: התפוררות הבית, סביבתו והחפצים הקשורים בו. כאן ישנה התייחסות ישירה למעשיו והישגיו החומריים בשכבר הימים (ב.3). השלישי, במישור הטבע, החי והצומח.

- 1.2 **שמח בחור**, קהלת פונה לבחור, אליו גם פנה במהלך המגילה. בחור הוא • זכר צעיר, לא נשוי, כשיר למלחמה ולאהבה ("כי יבעל בחור בתולה" - ישעיה סב:5) • מובחר, חביב המורה, או בחיר-לב. השיר מתחיל בצורה פסטורלית - הליכה בימי הבחרות, בוקר או אביב החיים - **בדרכי לבך ובמראה עיניך**. בתוך שורות השיר מופיע מחוץ להקשר, קטע אזהרת העורך 'ירא האלהים'. הפעם אי אפשר לתת לדברים אלה ליהנות מהספק, ולהחשיבם כציטוט. עקב חריגותם ממקצב השיר וצורמנותם התוכנית,

שמח בחור בילדותך
ויטבך לבך בימי בחורותיך
והלך בדרכי לבך ובמראי עיניך
והסר כעס מלבך
והעבר רעה מבשרך
כי הילדות והשחרות הבל
(ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט
וזכור את בוראיך בימי בחורותיך)

לא הייתה ברירה לעורך הנוכחי, אלא לשימם בסוגריים.

- 2.2 **ימי הרעה** הם ימי ליל חשוכים, והחושך הוא מוחלט - אפילו אור ירח וכוכבים אין. **אין לי בהם חפץ** שנים חסרות טעם, שעדיף היה שלא היו כלל, שטוב יותר למות מאשר לחיות אותם. אם נאמר קודם "עת לכל חפץ", הנה נגיע לעת שאין בה כל חפץ. **ושבו העבים אחר הגשם** בא חורף, ובו מזג-אוויר קודר ומאיים, שהוא גם מצב-רוח, ללא נקודת אור, ללא התבהרות והפוגה.

עד אשר לא יבואו ימי הרעה
והגיעו שנים אשר תאמר:
אין לי בהם חפץ.
עד אשר לא תחשך השמש
והאור והירח והכוכבים
ושבו העבים אחר הגשם.

3.2 בית הוא חוויה ראשונית עבור יצורי אנוש. נפשנו ונשמתנו מתגוררות בגוף, ואנו מתגוררים בבית. ואנו מרגישים בבית ומתגעגעים לבית, ואנו כבית יציב או כבית מט ליפול. אנו כאלהים, אשר בית המקדש מייצגו, גם אחרי מותנו נשכון בבית-עולם. בית מכיל אותנו ובית מסמל אותנו. בשירו, קהלת מתאר את עצמו והשינויים שחלים בו, כפי שהם משתקפים בביתו. התיאור הקשה של התפוררות ועליבות מקבל משמעות מיוחדת בהשוואה לאשר בנה פעם. בימים עברו, היו מספר בתים, והבתים היו מוקפים גינות, פרדסים, בריכות מים ויערות. והיו עבדים ושפחות ובני-בית לרוב, הייתה תנועה והתרחבות, כלי כסף וזהב, פאר ועינוגים. ואילו עכשיו: משרתים עלובים ונרפים, בטלה, חשכה. התמוססות הגבולות, אין עוד שכבה מבודדת של צומח, בין רשות היחיד והרבים, הבית סמוך לשוק. הכסף והזהב שבעבר הבהיקו, מתנתקים ומתנפצים.

ביום שיזועו שומרי הבית
והתעוותו אנשי החיל.
ובטלו הטוחנות כי מעטו
וחשכו הרואות בארובות.
וסוגרו דלתיים בשוק
בשפל קול הטחנה,
ויקום לקול הציפור,
וישחו כל בנות השיר.

בנוסף להשוואה בין הבניינים, אפשר גם למצוא הקבלה בין הבית לגוף. וכאשר נדמיין פרט לפרט, נוכל לראות את התמונה הקשה הבאה: **שומרי הבית** הידיים רועדות **אנשי החיל** הרגליים מתעקמות **טוחנות** השיניים נושרות **רואות בערובות** חלשו העיניים **דלתיים בשוק** השפתיים מכונסות **קול הטחנה** רפתה פעולת מערכת העיכול.

ויקום לקול הציפור המשורר עובר לתאר באופן ישיר שינויים שחלו בו - יקיצה מוקדמת ושינה קלה המופרעת בקלות. **וישחו כל בנות השיר** • שמיעתו כבדה, שירת הזמרות נשמעת לו כחלשה • מתקשה לכתוב עוד שירים, 'המזות' לא משמיעות קולן בברור.

4.2 גם מגבוה יראו וחתחתים בדרך מפחדים מגבהים ומפני מכשולים,

גם פיזיים וגם רגשיים. הזקנים מאמצים גישה פחדנית, נזהרים יתר על המידה, ולכן נמנעים מאתגרים ומתכנסים בעצמם.

וינאץ השקד ויסתבל החגב ותפר האביונה, על פסקה זאת, אומרים מפרשים רבים 'קטע סתום, או קשה'. המאמץ להבינו, מבהיר לנו את גדולתו של קהלת המשורר, המעלה הקשרים כה רבים ושונים - במילים ספורות. בששת המילים הללו, ניתן למצוא בעת ובעונה אחת - השוואה לשאר החי והצומח, תאור מצב הרוח והרגש בזקנה, הירידה בתפקוד היום-יומי, ואובדן הזהות,

גם מגבוה יראו
וחתחתים בדרך...
וינאץ השקד
ויסתבל החגב
ותפר האביונה.
כי הולך האדם אל בית עולמו
וסבבו בשוק הסופדים.

הגאווה וההנאה המינים:

• השקדייה פורחת (הנץ -יפרח, יזרח) לאחר עונת הכפור; החגב, עובר גלגול נוסף (במשפחת החגבים, אליהם משתייך הארבה, יש גלגול חלקי. אחד הגלגולים הללו מכונה ילק. לאחר הבקיעה, בכל שלב גדלים-מסתבלים ומרחיקים לעוף); צמח האביונה, הופך להיות מפואר בענפים ועשיר בפרי; ובמשתמע -הטבע אדיש לגורלי, סביבי התחדשות וצמיחה, ואילו אני רק הולך ודועך • היופי והתקווה מאוסים (נאץ -לקלל, לחרף: השקד פורח עם בא האביב); דברים פעוטים (החגב כסמל למשהו שפל, נמוך) הופכים לבעיות גדולות, מאבדים חוש-מידה ומסתבכים; ואין עוד מאוויים (אביונה - צמח מעורר תאבון ותאוה) • זקוק למקל לגישוש כעוור ("מקל שקד אני רואה" - ירמיה, א:11; "נצו גם נעו" -איכה, ד:15); הגב התקמר ונראה כחגב גולמני; החשק, שמחת-חיים - התפוררו ונעלמו • שלפוחית השתן, או הבלוטה הערמונית (צורת שקד) מטרידה ומפריעה; הפין (אבר המין הזכרי מכונה בתרבויות רבות -'קטן'. החגב הוא סמל למשהו קטן וקופצני, מתחרז עם 'עגב') כבד, לא מתרומם בקלות; האורגזמה-השפיכה נפגמו.

כי הולך האדם אל בית עולמו, הנה זאת היא הדרך המובילה אל המוות. אדם עובר מבית שהתמוטט, לבית שמעבר למגבלות הזמן. **וסבבו בשוק הסופדים**, ועולם כמנהגו נוהג - הסופדים כבר מתכנסים ומחכים לבצע את עבודתם...

5.2 מתהליך ההזדקנות המנוולת עובר המשורר, להתמקדות ברגע המוות עצמו. כלי הזהב והכסף שרכש בימים עברו, משמשים כעת כדימויים: **ירחק חבל הכסף** החוט המחבר רוח לבשר, נשמה וגוף - מתנתק. חבל, מתקשר לביטוי 'חבל-לידה': החיים מתחילים בכאב ונגמרים בהתרתו. **ותרוך גולת הזהב** כלי קבול לשמן, המשמש לאור, מתרסק לחלקים. במוותנו, אנו ככלי ריק, כמנורה שבורה החדלה להאיר. **ותשבר כד על המבוע** אנו כחרס השבור, עשויים

עד אשר לא ירחק חבל הכסף
ותרוך גולת הזהב
ותשבר כד על-המבוע
ונרוץ הגלגל אל הבור.
וישוב העפר על-הארץ כשהיה
והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה.

מעפר ואליו שבים; הכד נשבר על פי המעין. אנו נזכרים עתה בבריכות המים שבנה, שפעם היו מקור לשתייה, רחצה והנאה - סמל למקור חיים. **ונרוץ הגלגל אל הבור** הגלגל המאפשר להעלות מים מהבאר מתנפץ. הגלגל, הווה במגילה סמל מרכזי לעולם הטבע ולחיים האנושיים גם יחד. הבור הוא הקבר. למרות שבמותנו נפרץ הגלגל, הרי גם במוות עצמו, אנו ממשיכים להיות חלק מהגלגל הגדול והנצחי, שתואר בשיר 'תחת השמש'. מהיכן שבאנו לשם נשוב.

וישוב העפר על הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה בשלב מוקדם יותר, עדיין קינן הספק: "מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה וגו'" (2.4.g) ואילו כאן, כבר לא נשאלות שאלות. המעגל נסגר: בחיים, במגילה ואף בהתייחסות לבריאה כולה, (ולתחילת הספר בו נמצאת המגילה): "ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. וייצר יהוה אלהים את האדם, עפר מן האדמה, ופיח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית, ב: 6-7). הבאתי את הפסוק הקודם למעשה הבריאה, משום שגם הוא מוצא ביטוי בשיר: הסרט כאילו מורץ לאחור - ולאחר ההפרדות הפנימית של מרכיבי הנפש החיה, נותר רק אד, הבל - בלשוננו של קהלת.

מימרת נעילה

הבל הבלים אמרה קהלת, הכל הבל.

עסקנו כבר בהשוואה בין מימרה זו למימרה הפותחת. שם נאמר - אמר, כאן אמרה; בתחילת המגילה "הבל הבלים" מופיע פעמיים, כלומר בהדגשה ובמחאה; בסיום פעם אחת, בהשלמה ואולי גם בעצב.

אחרית-דבר

דברי בעל-אסופות°

ויותר שהיה קהלת חכם, עוד לימד דעת את העם, ואיזן וחקר תקן משלים הרבה. בקש קהלת למצוא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת. דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים. בעלי אסופות ניתנו מרועה אחד. ויותר מהמה בני, היזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר.

(א) עורך זה מביא פרטים ביוגרפים אודות קהלת. אשר היה חכם° ומורה; אסף (איזן - שמע, שקל), חקר ועבד (תקן) משלים. כתביו כללו עצות מעשיות (דברי חפץ), עקרונות-חיים ואוטוביוגרפיה (כתבי-יושר ודברי-אמת). דבריו אף על פי שאינם קלים, מדריכים ומועילים (כמלמד הבקר, המכאיב כדי לכוון) והפכו לדבר של קבע בחיי תלמידיו (קבועים כמסמרות). חבר תלמידיו, שנאספו סביבו (בעלי אסופות, ראו "בית האסופים", דברי-הימים א', כו:15), היו מסורים לו, וראו בו מורם היחיד (מרועה אחד ניתנו).

בסגנון רבו שפנה לבחור, פונה העורך לאדם צעיר ממנו, בנו ממש או תלמידו - ומציע לו, להסתפק בתורת קהלת, החובקת כל. לא להפליג בספרים ודיונים (להג - הגות), אשר מלבד התעייפות, לא יתרמו לו דבר.

אזהרת ירא-האלהים°

סוף דבר הכל נשמע. את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור, כי זה כל האדם. כי את כל מעשה האלהים יביא

במשפט על כל נעלם, אם טוב ואם רע.

סוף דבר הכל נשמע. את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם.

(ב) **סוף דבר** - בסופו של דבר, המסקנה מכל מה ששמענו כאן הנה: יראת אלהים וקיום מצוות, **כי זה כל**

האדם כי בכך מהות האדם. הקביעה הקטגורית, המוחלטת הזו, זרה מאד מאד בניסוחה וברוחה לקהלת - המציג

דבר והיפוכו, המסייג אמירות נחרצות (גם זה הבל הוא...), האומר במפורש "בזה וגם מזה". העורך לא מסכם,

הוא ממש הופך את הדברים על פיהם. **כי את כל מעשה**, האלהים ישפוט אותנו על כל מעשינו, דבר לא יתחמק

ממנו; **אם טוב ואם רע** • האלהים יעניש ויתגמל מעשינו בהתאם • אם ימצא הדבר חן בעינינו אם לאו, עובדה היא,

ואני חוזר על כך (על פי המסורה, חוזרים על "סוף דבר וגו'" פעמיים): בני האדם חייבים לפחד מאלהים ולשמור

מצוותיו!

מקורות

הערה כללית: צמצמתי את הרשימה למקורות החיוניים. אם לא צוין אחרת, מידע על העולם ההלניסטי לקוח מספרו של וולבנק. מבין הפירושים העבריים, גורדון (הידוע בראשי התיבות - של"ג) ובעיקר דברי המבוא שלו, חכמים ומחכימים. החוברת הדקה והמכילה מקורות רבים, של כהן, מייצגת את הגישה היהודית המסורתית למגילה.

פוקס מעניין, סקוט מקורי, אך מרפי הוא המועיל והמקיף מכולם. על כל קביעותי ה'בלתי-מבוססות' והכללות מסוג 'חוקרי תנ"ך' ניתן יהיה למצוא אצלו תיעוד מתאים. ספרו מסכם את כל מחקר קהלת, ראשונים ואחרונים, ומביא ניתוח ופירוש עדכניים. השתמשתי גם בתרגומים שונים של התנ"ך לאנגלית, שהרי בסופו של דבר, כל תירגם הוא פירוש.

גוטמן יהושע, *הספרות היהודית ההלניסטית* (כרכים א,ב), ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"ט.

גורדון ש.ל., *חמש מגילות, עם באור ומבואות*, תל-אביב: הוצאת ש.ל. גורדון, התשי"ג.

ז'לינסקי תדיאוש, *התרבות ההלניסטית והתרבות הרומית*, כרך ב', תרגם מפולנית גדליה אלקושי, ירושלים: הוצאת ראובן מס, תשל"ו.

כהן גבריאל חיים, *עיונים בחמש מגילות: מגילת קהלת*, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, אגף החינוך הדתי, תשל"ד.

ליבוביץ ישעיהו, *חמישה ספרי אמונה*, ירושלים: כתר, 1995.

רדי צבי, רבין חיים, *המלון החדש לתנ"ך*, ירושלים: כתר ויבנה, 1989.

ש. שפרה, קליין יעקב, בימים הרחוקים ההם: אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, תל-אביב: עם עובד וספרי

מופת, 1996

שפיגל נתן, אפיקורוס האיש ומשנתו, ירושלים: הוצאת מאגנס, תשמ"ב.

Calasso Roberto, *The Marriage of Cadmus and Harmony* (Tr. Tim Parks), New York: Vintage Books, 1994.

Guthrie W.K.C., *The Sophists*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971.

Fox Michael V., *Qohelet and His Contradictions*, (Study of the Old Testament Series, #71) Sheffield: The Almond Press, 1989.

Leiman Harold I., *Koheleth: Life and its Meaning*, Jerusalem: New York: Feldheim Publishers, 1978.

Licht Hans, *Sexual Life in Ancient Greece*, London: A Panther Book, 1969 (first published, 1932).

Murphy Roland E., *Ecclesiastes*, World Biblical Commentary Vol. 23A, Dallas: World Books Publishers, 1992.

Osborne Lawrence, *The Poisoned Embrace*, New York: Vintage Books, 1993

Sandys John E., *A Short History of Classical Scholarship*, Cambridge: University Press, 1915.

Scott R.B.Y., (Int., Tr. & Notes), *Ecclesiastes*, N.Y.: The Anchor Bible, Doubleday & Co., 1965.

Tanakh A New Translation of the Holy Scriptures, Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1985.

Walbank F.W., *The Hellenistic World*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993.